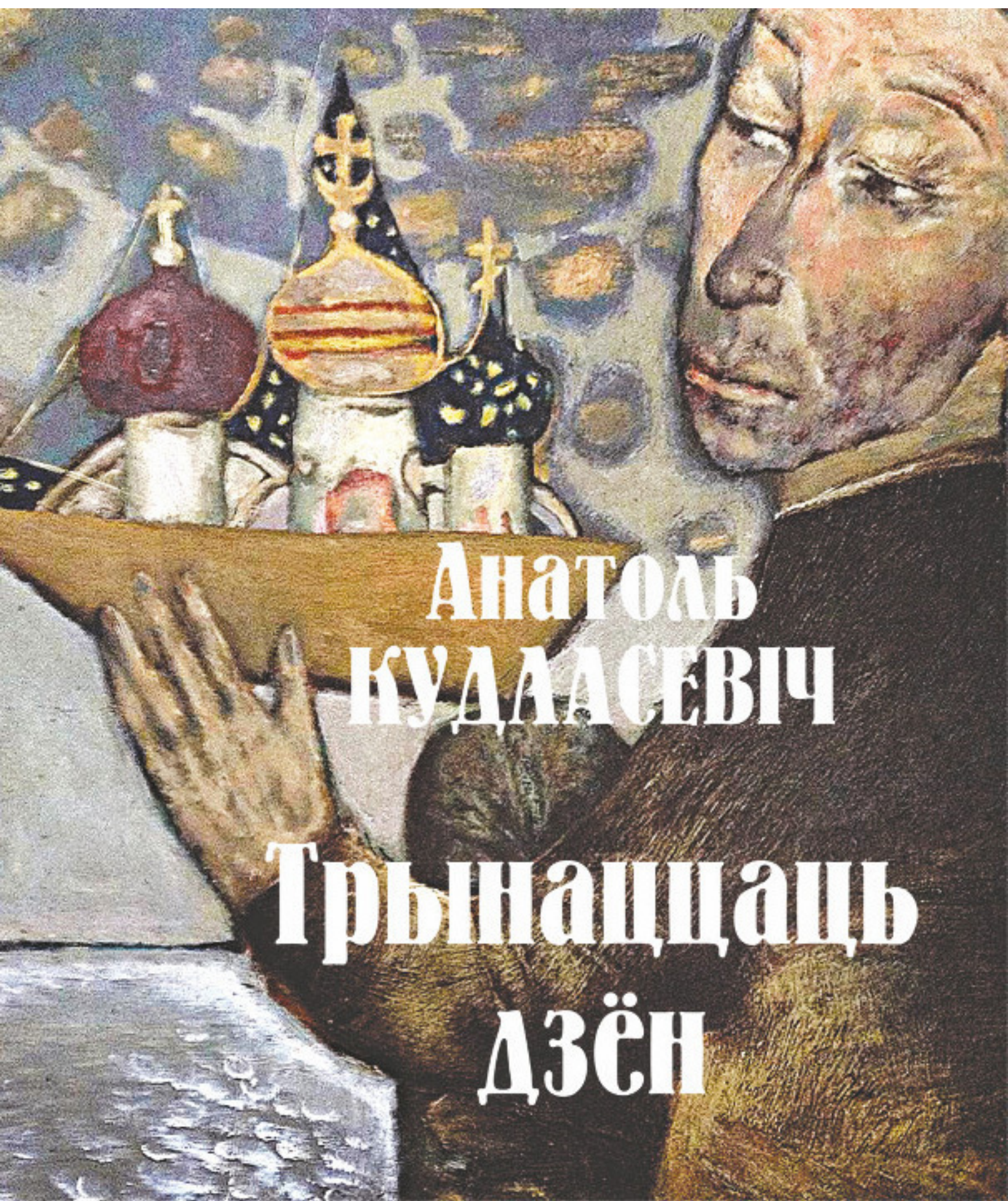

Анато́ль
Кудала́севіч

Трына́ццаць
дзё́н

Анатоль Кудласевіч
Трынаццаць дзён (зборнік)

«Электронная книгарня»

2014

Кудласевіч А.

Трынаццаць дзён (зборнік) / А. Кудласевіч — «Электронная
книгарня», 2014

ISBN 978-985-7021-57-4

У зборнік духоўнай прозы і паэзіі Анатоля Кудласевіча «Трынаццаць дзён» уваходзяць творы, якія часткова друкаваліся ў перыёдыцы або выходзілі асобнымі выданнямі. Кніга зацікавіць перш за ўсё людзей увацаркоўленых, або тых, хто толькі набліжаецца да царквы і пачынае самастойна шукаць адказы на вечныя пытанні. Аўтарскае крэда палягае ў думцы, што літаратура павінна абуджаць душу і розум чалавека, каб скіраваць яго да вечных каштоўнасцей і пракавечных ісцін, кажучы па іншаму, літаратура і мастацтва, калі яно сапраўднае, падштурхоўвае чалавека да храма». Вечныя пытанні быцця, пытанні жыцця і смерці, месца чалавека на зямлі, яго адказнасць перад Богам і перад нашчадкамі – усё гэта хвалюе аўтара: рэлігія, філасофія, чалавек – асноўныя тэмы зборніка. Для шырокага кола чытачоў.

ISBN 978-985-7021-57-4

© Кудласевіч А., 2014

© Электронная книгарня, 2014

Содержание

1. Трынаццаць дзён з дзённіка Антона Кудлатага	6
Прадмова ад аўтара	6
1	8
2	10
3	12
4	14
5	16
6	17
7	21
8	26
9	30
10	33
11	35
12	37
13	39
Пастскрыптум	43
2. Сустрэча з Ярасветам	44
1	44
2	45
3	46
4	48
5	50
6	56
7	57
3. Ад Крыжыка да крыжа	58
1	58
2	59
Конец ознакомительного фрагмента.	60

Анато́ль Кудласе́віч

Трына́ццаць дзе́н

© Кудласевіч А. Н., 2014

© ПВУП «Галіяфы», 2014

© Распаўсюджванне. ТАА «Электронная кнігарня», 2016

1. Трынаццаць дзён з дзённіка Антона Кудлатага

Прадмова ад аўтара

Я не ведаю, што гэта: аповед ці пераказ, споведзь ці пропаведзь, адкрыццё ці духоўны вопыт? Я нічога не выдумаў, а ўсё, што апісваецца, перажыў на самай справе. Не напісаць гэта я не мог, але пытанне: ці я пісаў? Дакладней, я проста запісваў – гэта мой выратавальны круг, кінуты вышэйшай Сілай, каб я змог выплысці да людзей.

Таго, хто сумняваецца, што гэта чысцюткая праўда, адсылаю да людзей, якія сутыкаліся са мной з 26 кастрычніка па 7 лістапада мінулага года, або да тых літаратараў, якія штодзённа запісваюць свае ўражанні і думкі. Колькі ні прымушаў сябе, не мог рэгулярна весці такія запісы, а толькі тады, калі нейкія Сілы абступаюць мяне з усіх бакоў сцяною і ў мяне застаецца вузенькі вільхасты калідор, па якім я выбягаю да сябе нармальнага, – вось у такія часы я і хапаюся за «дзённік» і запісваю ўсё, што са мной адбываецца.

Наколькі гэта магчыма для чалавека, захаваў усё так, як было ў маіх абрывістых і ліхаманкавых запісах: штосьці згубілася, штосьці я парваў і выкінуў ці спаліў – яго ўжо ніколі не вернеш, як нельга павярнуць назад нават імгненне нашага жыцця. Я захаваў усе словы, думкі (нават недарэчныя), якія прыйшлі ў «тым» стане, захаваў паслядоўнасць запісаў і храналогію датаў, калі гэта адбывалася. Адзінае, што прыўнёс ад сябе, – гэта архітэктоніка. Безумоўна, лепш было б надрукаваць так, як было ва ўрыўках, напісаных маёю рукою: на пачках цыгарэт, на старонках кніг, газет і часопісаў (што траплялася пад руку), нават на шпалерах і на далоні сваёй рукі, – але гэта немагчыма таму, што мой почырк магу чытаць толькі я і пішу іншы раз не толькі словамі, а і знакамі, «меткамі», вядомымі толькі мне «вузлякамі на памяць». Безумоўна, рукапісны варыянт лепей пераконваў бы ў тым, што я не ўмею хлусіць у такіх рэчах.

Шмат загадак і таямніц звязана і з машынапісным тэкстам. Калі пачаў пераводзіць рукапіс на машынку, са мной і вакол мяне таксама адбываліся непаразумеўні і здзівоўны, па якіх я вывараў і пераправяраў правільнасць і праўдзівасць шляхоў свайго тэксту. Напрыклад, сарваліся са сцяны і ўпалі дзве кніжныя паліцы (я сам іх прыбіваў здаравеннымі дзюблямі!), упалі ў пядзі ад галавы майго сына, які гуляў на падлозе з цацкамі; або, калі я выдрукоўваў «Д’яблава кола» – ноччу прыснілася, што ўзарвалася машынка «Ятрань», выбухнула, нібы ядзерная бомба, а на другі дзень, калі ў гадзіны чатыры ночы жонка зазірнула ў кабінет, а я сяджу і ўсё выстукваю «кола», – яна моцна пакрыўдзілася і раззлавалася, не паспела легчы ў ложка, як тут жа лопнула лямпачка, – я зразумеў, яна мае рацыю – ужо запісаўся не ў той бок, хуценька памаліўся і ў пасцель: «Прабач, я вінаваты. Больш не буду, вунь мой анёлак нават лямпачку ў кабінете разбіў, каб ты не хвалявалася».

Я даўно зразумеў: выпадковасцей няма! Выпадковасці ўяўленыя, і толькі тады – калі яшчэ глядзіш на свет цялеснымі вачыма. Калі пачынаеш хоць крышачку разумець штосьці, бачыш, што нават муха, якая села табе на руку, або абліцовачная плітка, што сарвалася са сцяны як бы сама сабою, настолькі абгрунтаваная ў сваім палёце і падзенні, настолькі выпякае з мільярдаў прычын і вынікаў, з усяго твайго жыцця, настолькі падпарадкаваная вышэйшай логіцы, што сапраўды «ні адзін волас не ўпадзе» без волі Божай. Вось вам і «яблык Ньютана», які пераварочвае светапогляд: трэба ж упасці на тую галаву, у тых думкі і ў той час – ці не зашмат супадзенняў?

Я захаваў усё, наколькі мог, адзінае, паўтараю, што прыўнёс ад сябе, – архітэктоніка. У сваё апраўданне скажу, што гэта таксама не «выпендрож» і літаратурышчына – рабіў дзеля таго, каб максімальна наблізіць машынапісны варыянт да рукапісу і перадаць тое, што немагчыма данесці звычайнай фразай. Пісалася ўсё на адным дыханні: і «крыж», і «клетка», і ўсё астатняе

– адно, з чым прыйшлося паважацца, гэта «круг долі», менавіта тады – і «машынка» ўзарвалася, і лямпачка лопнула, і шмат чаго іншага здарылася. Хутчэй за ўсё «круг» – гэта пастка, у якую заціснулі маю душу і энергію (першапачатковы сэнс я захоўваў у любым выпадку, проста ўтрамбоўваў гэты сэнс у зададзеную форму). Варыянтаў «кола» было сем ці восем, а мо і ўсе трынаццаць, я не лічыў: чым больш намагаўся ўдасканаліць «кола», тым больш яно павялічвалася ў памерах, як снежная гурба, становілася вуглаватым, тым больш заставаўся я незадаволены вынікам, і тым большае жаданне ўзгаралася зрабіць яго безаганым, без сучка і задзірынкі. А потым я зразумеў, што мяне «злавілі» якраз на жаданні славы, на тым, каб ніхто і ніколі не змог перасягнуць мяне ў майстэрстве, на ганарыстасці, на якую купіўся і сам Люцыпар.

На маю думку, гэтая рэч без пашкоджанняў будзе існаваць толькі ў беларускім літаратурным сусвеце, яе нельга перакласці на іншую мову, хаця б таму, што ў беларускай мове слова «Ісус» складаецца з чатырох літар, а ў рускай з пяці; што слова «вось» у роднай мове гэта і ўказальная часціца, і стрыжань, на якім штосьці круціцца, што «справа» – гэта значыць з правага боку і, калі сказаць па-руску, то гэта яшчэ і «дело» і г. д., што ячшэ раз пераконвае: беларус, паляк, (латыш, іспанец...) можа вытлумачыць і спазнаць сябе, спасцігнуць нейкія ісціны толькі той мовай, якую даў Бог, таму што перад тым Ён даў яму душу беларуса або іспанца, а ўжо потым ён пачаў вучыць СВАЮ мову як адэкватнае адлюстраванне беларускай ці іспанскай душы, замацаванае ў слове. Вывучаючы мову – спазнаеш сябе, а спазнаваць сябе праз іншую мову – тое ж самае, што калоць дровы хірургічным скальпелем. Мова не цацка, мова – Дух!

Шмат таямнічага звязана і з машынапісным тэкстам, і я папрашу рэдакцыю, калі гэта магчыма, – пакінуць маю нумарацыю старонак! Чаму? Не ведаю, напэўна, і яны штосьці значаць? Іначай нельга, так трэба. Чаму? А чаму я быў 13 дзён як у ліхаманцы? Чаму ўсё пачалося менавіта 26 чысла? Чаму я жыў у 26-м пакоі, калі насіў мянушку Кудлаты? Чаму, калі ад майго ўзроста адняць 26, то атрымаем 7 гадоў, час, калі вядуць дзіця на першую споведзь? Чаму скончылася «ліхаманка» з 6-га на 7-е лістапада? Чаму ў 1917 годзе ў гэтыя чыслы рэвалюцыя? Чаму «дэманічнае напаўзенне» было ў «сатанінскі» дзень? Чаму 13 дзён – гэта прорва, якая ляжыць паміж старым стылем летазлічэння і новым? Чаму верш, ахвяраваны Сысу, пачынаецца на 13-й старонцы? Чаму праваслаўны крыж выпаў на старонку № 33? Чаму мне зараз 33 гады? Чаму лік 13 праследуе мяне заўсёды? – я не ведаю, вы – таксама, дык няма чаго мяняць і нумарацыю старонак: так далі мне, так вы павінны перадаць у часопісе іншым.

А пачыналася ўсё звычайна: 20 кастрычніка пасварыўся з жонкай, а 26 яна сказала: «Хопіць! Маё цяпенне скончылася...» – пазней я прачытаў у Першым Пасланні Апостала Паўла Карынціянам: «Для мяне найменшая рэч, як судзіце пра мяне вы, ці як судзяць людзі; я й сам не суджу сябе», прачытаў і падумаў, вазьму кавалак жыцця, як ёсць, без прыхарошванняў, як прыйдзе, без прыўкрас, і пакладу на паперу, можа пасля гэтага штосьці зразумею, і сустрэнуся з сабой маладым і наіўным, колішнім, якога любіў калісьці за дабрату і шчырасць, які баяўся біць чалавека па твары і, дурны, мучыўся, што – баязлівец, які любіў усіх людзей і гэты свет і так верыў у людскую дабрыню, што мог бы ўзысці за гэтую веру хоць на самую Галгофу, і з якім я размінуўся недзе, якога згубіў, і якога любілі людзі, таму што ён яшчэ нічога не ведаў, а жыў толькі сэрцам, – можа, калі пакладу кавалак жыцця на паперу, то і сустрэнуся з сабою, з тым, з якім размінуўся?

1

– Хопіць, – сказала жонка, – маё цярпенне скончылася! Калі для цябе работа ўсё, а сям’я – толькі прыдатак, дык і жыві работай: забірай канапу ў кабінет, гатуй сабе ежу, мый бялізну, адзенне... А то, як я пагляджу, ты нядрэнна ўладкаваўся на ўсім гатовенькім...

Усё ж такі яна дапамагла мне перацягнуць канапу. Не ісці ж мне было прасіць аб гэтым суседа? Навошта выносіць смецце з хаты: мы калісьці ўблытвалі ў сямейныя праблемы родных і суседзяў – нічога добрага з гэтага не атрымлівалася. Ну і цудоўна, падумаў я, нарэшце вольны! Трэба прымаць жыццё такім, якім яно прыходзіць. Што будзе – таго не мінеш. Здолее, адважыцца, каб развесціся, хопіць у яе на гэта сілы – калі ласка. Трымаць не буду, але сам і пальцам не паварушу для разводу. А не – дык плынь жыцця некуды вынясе, знойдзе сабе рэчышча: не можа вада біцца ў адну і тую ж загату, каб урэшце не разбурыць яе дашчэнту!

Да нядаўняга часу я думаў, што работа, сапраўды, галоўная ў маім жыцці, і заўсёды гаварыў жонцы: «Зразумей, калі цябе яшчэ не было, то моё захапленне, мая творчасць жыла ўва мне, дакладней, я жыў ёю. Калі б не творчасць, па-першае, мы нават не сустрэліся б з табою, а па-другое, сядзець бы мне ў якой-небудзь псіхушцы да канца дзён маіх. Уратавала твочасць. Мяне няма без творчасці як чалавека, а ты яшчэ крыўдуеш: не магу ж я секчы сук, на якім сяджу? Калі мне дадзена, я павінен аддаць, гэта ж не маё, бо яшчэ прыйдзеца трымаць адказ перад Тым, ад Каго атрымаў дар, – гэта шлях майго выратавання.

Вядома, як усе грэшныя людзі, я шмат нарабіў памылак у жыцці, не ведаю, ці магчыма іх выправіць. Ну, скажыце, хто дадумаўся б да такога: «Любая, – гаварыў я адразу ж пасля прапановы, каб выходзіла за мяне замуж (трэба ж быць такім дурнем!), – любая, – кажу, – я хачу, каб ты ведала: я паэт, а потым ужо чалавек, муж, бацька...». (Чамусьці я часта размяжоўваў у сабе чалавека і паэта. Доўга вагаўся, што ж першаснае і галоўнае? Падумаў аднойчы: самае галоўнае – чалавек, а ўжо потым ён ці паэт, ці слесар, ці хто іншы... Але прыходзіць час і ўсё пераварочваецца з ног на галаву, пачынаеш разумець, што твой асноўны чалавек, – гэта паэт у табе. Паэзіяй ты апраўдаешся перад Усявышнім. Тады ўсё чалавечае становіцца такім нікчэмным і неабавязковым, а з пункту гледжання абывацеля: такой брыдой! Але хто такі звычайны чалавек? Чалавек, які жыве мудрасцю гэтага свету. А сказана было: той, хто для свету стане дурным, будзе разумным перад Богам, хто не адрыве «мудрасць» гэтага свету – не спазнае мудрасці Божай).

Падступіць іншы раз з усіх бакоў, і здаецца, калі не сядзеш зараз за пісьмовы стол, надыйдзе канец свету, або выбухнеш вулканам, што клякоча ўнутры. Так я і жыў, разрываючы сябе паміж паэтам і чалавекам. Рэдка ўдавалася прымірыць гэтых двух ворагаў, хіба толькі як знаходзіў іх у гармоніі, і дапаўняў паэт чалавека, і толькі тады мог лічыць сябе шчаслівым.

Дык вось і кажу жонцы: калі добра ў мяне будзе складвацца ў творчасці – добра будзе і ўсёй сям’і, мала таго, як бы я ні любіў цябе, як бы ні любіў тых дзяцей, што народзяцца потым, хачу, каб ты ведала, калі аднойчы пытанне стане рубам: або сям’я, або работа – для мяне галоўнае апошняе. Вядома, не праца за хлеб штодзённым, а менавіта «магчымасць пісаць» і ўсё, што з гэтым звязана. Пачуўшы такія словы, жонка, напэўна, як і ўсякая жанчына, падумала: «Ты гавары-гавары, вось паставяць у пашпарце пячатку, надыйдзе і мая чарга сказаць важнае слоўца, і тады па-іншаму заспяваеш: зробім з цябе чалавека!» – і па першым часе ніколі не ўспамінала той размовы. Хто ведае, можа жыццё пагоршала, можа што іншае, але за апошні год я не аднойчы чуў: «Канечне, у цябе ж сям’я на семнацатым месцы», або: «Калі б ты павярнуўся да мяне тварам, то быў бы самым шчаслівым, я табе ўсё ўмовы стварыла б для працы, ты сам не ведаеш, колькі губляеш, заняўшы такую пазіцыю!» Што яна вярзе, думаў я, нібыта не клікаў яе ў сваю творчасць, нібыта не хацеў зацікавіць яе тым, што пішу? Ці мо не дапамагаю па хатняй гаспадарцы? І па крамах бегаю, і грошай не прапіваю, а пад добры настрой магу нават вячэру

згатаваць ды бялізну памыць... Можа, праўду кажуць людзі, чым больш жанчыне аддаеш часу, тым хутчэй яна хоча зарабаваць цябе цалкам, каб дыхаў і жыў кожнай думкай толькі ёю адной? Я ж таксама мог бы выкласці на яе рахунак тысячы прэтэнзій, але ж маўчу. Няўжо яна думае, што ідэальная? І ці многа мне трэба? Толькі б не перашкаджала, не заходзіла ў кабінет, калі я за пісьмовым сталом, не клікала, адрываючы ад працы, глядзець «Вакол смеху» – і ўсяго толькі... Ну, прабачыла б іншы раз маю неахайнасць: не выгаворвала б, што не туды нешта паставіў ці не зачыніў дзвярэй, – вось і ўсё! Напэўна, я чагосьці не разумею, і вось вынік: яна прынесла прасцірадлы, коўдру і падушку – шпурнула ўсё гэта на канапу:

– Жыві тут! Гэта таксама будзеш мыць сам. – «Ці магу я да разводу карыстацца электрычнай плітой? – з’едліва спытаў я». – Пакуль дазваляю, а там пагляджу: калі не будзеш прыбіраць пасля сябе, купіш керагаз і будзеш гатаваць ежу ў кабінёце.

Нічога, падумаў я, паразводзіцца дый перастане. Колькі разоў я сам парываўся развесціся, колькі разоў яна пагражала разводам, аднак жывём жа да гэтага часу? Што «кумедзь ламаць», вырашыў я, добрая яна жонка, ідэальных няма зусім, ды і сын у мяне, якога люблю вельмі, грэх гэта вялікі, пакідаць дзяцей сіротамі, але калі ўжо ёй так няўсцерп – хай паспрабуе, я і пальцам не паварушу для разводу. А шчасце, на якое я раней спадзяваўся, сямейная гармонія – дык яе няма ў жыцці, цвёрда ў гэтым пераканаўся. Усё прыдумкі, не дзеля гэтага чалавек прыходзіць на зямлю. Для нечага большага. Галоўнае, з якімі рахункамі прыйдзем у вечнасць, як будзем трымаць адказ перад Госпадам?

Калі пасля авансу яна запатрабавала 25 працэнтаў на сына як аліменты, я зразумеў: на гэты раз усё сур’ёзна – развядзецца! Што ж, падлічыў я: заява, падзел маёмасці, суды – гэта можа цягнуцца гадамі, але на горшы выпадак у мяне ёсць два-тры месяцы, іх трэба скарыстаць...

2

(26 кастрычніка 1994 года)

І я засеў за працу. Час прыспешваў. Адзінае, на што мог спадзявацца пры разводзе, – інтэрнат: шум, бязладдзе, непрасыпныя п'янкі і вечны прахадны двор, калі заставацца сам-насам змагу толькі глыбокай ноччу.

Спачатку разбіраў свае паперы, корпаўся ў старых рукапісах, адбіраў найбольш важныя і расфасоўваў іх у папкі. Потым тры ночы запар упісваўся ў навелу, высільваўся, каб нарэшце зладзіць з галоўным героем. Нічога не атрымлівалася. Герою навелы раптам адкрылася будучыня, ён становіцца прарокам і ў той жа час забывае сваё мінулае. Матэрыял распаўзаўся і распухаў, і я ніяк не мог давесці яго да ладу, разабрацца з героем было цяжка: уявіце сабе чалавека, які помніць толькі будучыню? З гора і злосці на сябе вырашыў напіцца. Пасля работы пайшоў у Дом літаратара... Шукаў Сыса, які заўсёды там ашываўся. Як цудоўна было раней, калі працаваў бар, яго заўсёды можна было там знайсці вечарам за столікам. Вакол Сыса заўжды кучкаваліся свае хлопцы. Шмат змянілася апошнім часам, але нехта казаў, нібыта працуе кафэ?

...А першы раз я ўбачыў Сыса ў 1989 годзе на свяце маладой літаратуры ў Іслачы. Фестываль працягваўся дні чатыры. Ён прыехаў, здаецца, на другі дзень. Яшчэ да прыезду толькі і гаворкі было, што пра яго: «Сыс зрабіў... Сыс сказаў... Сыс пасварыўся... пахваліў, пакрыўдзіся, раззлаваўся...». Вядома, я заінтрыгаванаў: што за фрукт такі гэты Сыс? І вось яго нарэшце прывезлі на чорнай «Волзе». Увесь натоўп маладых літаратараў рваўся на вуліцу сустракаць свайго куміра. Нехта схахміў і кінуўся па-лакейску адчыняць дзверцы, сагнуўшыся да зямлі ў паклоне. Усе мы любім пажартаваць, асабліва ў маладосці. Вечарам зладзілі «капуснік». І тут я ўбачыў нешта, што ніяк не ўкладвалася ў маё ўяўленне пра нармальныя чалавечыя паводзіны. Уразіла не тое, што Сыс, вычвараючыся, выкінуў зусім непрыстойны жарт, а здзівіла, што ўсе гэта прынялі як належнае: глядзелі яму ў вочы і любя ўсміхаліся. Не знайшлося чалавека, які б запыраўся. Я настолькі быў шакіраваны нечаканасцю, што таксама прамаўчаў. Але пасля бяссоннай ночы раніцай на ганку выказаў яму наступнае:

– Як ты думаеш, мог бы той чалавек, што забіваў цвікі ў рукі Хрыста, напісаць верш, каб расчуліць іншага?

– Не ведаю... – сказаў ён праз паўзу. Ён прагаворваў словы, быццам абсмоктваючы іх у роце, нібы ўзважваў кожнае на языку. – А хто забіваў цвікі?

І тут мяне ўзарвала. «Я не ведаю, што ты там за паэт такі, – закрычаў я, – тут усе гавораць: геній, геній... Я не ведаю, я цябе не чытаў! Я не чытаў ЦЯБЕ – у цябе не можа быць вершаў!»

– Дарма, – абарваў ён.

– Чаму дарма? Я што – дурны? Я бачыў, які ты чалавек, і з мяне досыць! Ты маёй душы нічога не зможаш даць. Я не чытаў і ніколі не буду чытаць тваіх вершаў! Запомні гэта! – здаецца, я крычаў тады і гаварыў апантана.

Жахаюся сябе ў такія моманты, нейкі чорны дух апаноўвае мяне, цалкам забірае надой уладу, і праз які час мне становіцца страшна: мог бы зрабіць непапраўнае... А ён стаяў і толькі ўсміхаўся: «Давай лепш спрачацца вершамі», – сказаў нарэшце.

– Як гэта вершамі? – асекся я, – я не пішу вершаў на зададзеную тэму.

– Дык лепш, чым дарэмна крычаць тут, сеў бы і напісаў верш.

...Так і разышліся. Але пасля размовы ён стаў чорны, як хмара, хоць мне здавалася, што яго немагчыма «прабіць» ніякімі словамі. Да гэтага смяяўся, жартаваў, адкідваў нумары, а тут ходзіць моўчкі, і нішто не можа яго вывесці з унутраннай зацятасці. Усе толькі й пытаюцца: «Анатоль, што з табою? Што здарылася? Хто цябе пакрыўдзіў? Чаму ты такі?» Я адчуваў, што віною наша размова на ганку. Мне зрабілася не па сабе: што я ведаю пра яго, пра гэтых людзей?

(Я тады ўпершыню трапіў у беларускамоўнае літаратурнае асяроддзе. Гаварыў на трасянцы, і ўвогуле было адкрыццём, што па-беларуску пішуць, размаўляюць, чытаюць цудоўныя вершы і нават спяваюць песні пад гітару. Мне здавалася, што жывая беларуская літаратура засталася ў мінулым. А тут маладыя хлопцы майго ўзросту...). На душы было брыдка. А яшчэ горшала ад таго, што ён не «выдаваў» мяне. Я нікога не разумеў і не знаходзіў свайго месца. То здавалася, што я адзін дурны сярод іх, а ўсе яны разумныя і нешта спазналі такое, да чаго мне ніколі не дарасці, то ўяўлялася, што ўсе гуляюць у нейкую гульню, а я живу сапраўдна, то наадварот, нібыта я распачаў і раскруціў якісьці сцэнарыі... Гэта нельга было спісаць на нявопытнасць багемных зносін: за плячыма было два гады Літаратурнага інстытута... Адзіны чалавек, з якім я знайшоў агульную мову, – гэта малады прэзіік Андрэй Худзенькі. Я таксама любіў Талстога, які быў для яго кумірам, што нас і зблізіла. Помню: прачынаецца Андрэй раніцай, штосьці шукае пад падушкай, выварочвае навалачку, заглядае ў тумбачку і раптам:

– Ну гэтыя пісьменнікі і свінні!

– Што такое? – здзіўляюся я. – Гэта ж схаваў пад падушку бутэльку гарэлкі, а нехта ўкраў. Ты не бачыў, хто заходзіў сюды, калі я спаў?

– Не... – адказаў разгублена: «Яшчэ падумаюць, што я сцягнуў іхнюю гарэлку?» – занепакоіўся я, толькі гэтага мне і не хапала, а ўголас дадаў: – Здаецца, ніхто не заходзіў.

Напэўна, Сус. Гэта яго работа. Больш ніхто, акром яго, – вырашыў ён.

І калі я спытаўся ў Андрэя, што за паэт гэты Сус, – той адказаў: «Добрыя вершы ў яго, пачытай абавязкова». Адзіны чалавек, які быў мне сімпатычны, і той гаварыў супраць майго цвёрдага пераканання. Значыцца, я штосьці зрабіў не так або чагосьці не разумею, ад таго і няма спакою ў душы.

Перад ад'ездам я падышоў да Суса: «Анатоль, прабач... Я, можа, нагаварыў што лішняе, ты не бры да сэрца...»

Ён толькі махнуў рукою, ат, маўляў, не варта ўвагі – але, здаецца, пасвятлеў тварам.

Тады на ганку, калі ён прапаноўваў спрачацца вершамі, я ўсё-такі запісаў яго адрас, хоць быў упэўнены, што ён не спатрэбіцца мне. І па прыездзе ў Давыд-Гарадок (жыў у той час на Палессі) адразу купіў яго «Агмень». Прачытаў. Хоць і адкрываў кніжку з патаемнай злараднай зласлівасцю і цвёрдым скепісам, што не знайду на старонках вершаў. Прачытаў яшчэ: «Ёсць жа вершы, ёсць жывое слова ад сэрца! Вядома, гэта не Цютчаў, якога прымаю цалкам, шмат тлумнага і незразумелага, але ж ёсць дзесятак вершаў, якія «прабіваюць»! Гэтага хопіць, каб называцца паэтам». Вось і паўстала перада мною праблема: чалавек і паэт, геній і ліхадзейства – як ужываецца гэта ў адной асобе?

3

Дзесьці праз год пераехаў жыць у Мінск. І не збіраўся ж, здаецца, жаніцца, але закруціўся ў віры кахання і панесла...

Праз месяц справа дайшла да вяселля. Напэўна, такі мой лёс, якога не ўцячэш. Неяк, перапісваючы адрасы ў новы нататнік, выявіў, што Сус жыве ў тым жа інтэрнаце, што і мы. Пытаюся ў жонкі, ці ведае яна такога паэта Анатоля Суса?

– А чаму ж не, ён жыве паверхам ніжэй, у нас на тэлебачанні працуе.

– Што ён за чалавек?

Жонка адказала не адразу, неяк сумелася: «Пачакай, я пайду пачышчу зубы, памыюся, а потым скажу». Калі вярнулася з умывальні, на хаду выпіраючы ручніком рукі, адразу ж падышла да паліцы, стала на дыбачкі і дастала яго новую кніжку «Пан лес» – «До убожества безлика моя мысль пред Верой в Нику» – прачытаў я дарчы надпіс па-руску, што мяне здзівіла, таму што ведаў яго як апантанага нацыяналіста, ён заўжды здзекваўся з рускамоўных беларусаў: «Звініце, я на руском мову не разумею». Маю жонку звалі сапраўды Верай, але двухсэнсоўнасць у надпісе аздачыла мяне:

– Дык гэта табе падпісана? – жонка кінула галавою. – Напісаў бы проста: Садоўскай Веры Іванаўне, ад такога-та, а то не разбярэш: ці жартам, ці ўсур'ёз? Ён, напэўна, шмат думае аб сабе?

– Не ведаю, у нас былі з ім канфлікты, але ён мяне паважае.

Мы запрасілі яго на мой дзень нараджэння. Ён зрабіў выгляд, што бачыць мне ўпершыню, а можа, сапраўды забыўся, таму што, калі пазней я нагадваў яму выпадак у Іслачы, Анатоль гаварыў: «Не разумею, пра што ты гаворыш. Ужо каторы раз, ты, напэўна, мяне з кімсьці блытаеш? Нічога не помню! – ён хапаўся дзвюма рукамі за галаву, нібы намагаўся далонямі закрыць вушы, – адчапіцеся вы ад мяне, самі штосьці наблытаеце, а потым чэпіцеся з пытаннямі». Як ні намагаўся, я не мог зразумець, што робіцца ў яго душы: калі ён гаворыць сур'ёзна і шчыра, а калі іграе нейкую завучаную ролю. Мяне вельмі здзівіла: ён сцвярджаў, што да 27 гадоў зусім не піў гарэлкі і цяпцець не мог, нават ненавідзеў п'яных дюдзей. Але чаму ён зараз не прасыхае? Сяды-тады я спускаўся ў яго пакойчык, і амаль заўсёды там быў хто-небудзь з ягоных сяброў: пілі гарэлку або піва. Я не ведаю, калі ён працаваў, і ці працаваў увогуле? Можа, таму і піць пачаў, што нічога не пісалася? Кніжкі гурбамі як папала валяліся тут і там, было прадчуванне, нібы гаспадар збіраецца хутка пераязджаць на новае месца, што ён тут часова, але праходзіў месяц, два, прайшоў год, а ён не перасяляўся. Яшчэ некалькі разоў мы запрашалі яго ў госці: за сталом ён гаварыў мала, больш маўчаў, паглыблены ў свае думкі, а калі адпускаў ці то жартам, ці то ўсур'ёз якое-небудзь брыдкае слова, то маім вушам гэта чулася настолькі фальшыва і штучна, што я гатоў быў званітаваць тут жа за сталом. Брыдкаслоўе не пасавала яго інтанацыі, здавалася, брыдкасловіць не ён, а той, хто ў ім сядзіць. Разгадаць яго немагчыма, вырашыў на тады я, але бясспрэчна тое, што ён, як кожны паэт, ранімы, а ўсё астатняе – толькі знешняя абарончая абалонка. Шчырай размовы ў нас ніколі не атрымлівалася. Для мяне ён заставаўся загадкай. Спытаешся што-небудзь, вымавіць у адказ два-тры словы, і – маўчанне. Спачатку гэта мяне раздражняла, а пасля звык. Калі доўга не бачыш яго, хочацца сустрэцца, а пасядзіш побач хвілін пяць – і адчуваеш няёмкасць, нават цяжар на душы і думаеш: як бы гэта пайсці, але так, каб не пакрыўдзіць яго. Было адчуванне, што ён чытае думкі і бачыць людзей наскрозь. То раптам здаецца мёртвым чалавекам, то іншым разам – самы жывы з усіх нас. Вельмі добра запомніўся пераезд на новую кватэру: мы ўдвух узвалаклі на трэці паверх усю нашу няхітрую мэблю – тады ў ім бачыўся чалавек. Адноўчы я вырашыў, што мне разбірацца з чужою душою, тут і са сваёй не заўсёды як след уладуешся, і падумаў: «Анатоль добры паэт,

нармальны чалавек, які дапаможа ў цяжкую хвіліну і ні пры якіх умовах не здрадзіць (я амаль фізічна адчуваў гэта) – але яго мала хто разумее... Трэба прымаць Сыса такім, які ёсць».

Чамусьці многім хочацца бачыць сваіх паэтаў акуратненька прычасанымі, у манішцы, пры матыльку, у адпрасаваных портках і накрухмаленай кашулі – а на тое забываемся, што Высоцкі быў алкаголікам і наркаманам, Ясенін забіякам, непераборлівым у жанчынах і амаль алкаголікам, што співаўся Стральцоў і Сербантовіч, што Дастаеўскі хадзіў у лахманах і суткамі праседжаў за карцёжнымі сталамі, прагульваючы ганарары за яшчэ ненапісаныя кнігі, заганыючы сябе ў кабалу, што Талстой – высокі мараліст і непраціўленец – усё жыццё здзекваўся са свайго сямейства і памёр, як самы апошні грэшнік, без споведзі і прычасця, што нават Пушкін у паводзінах быў невыносным чалавекам: трынаццаць разоў страляў на дуэлі – хіба ж гэта нармальна? І хто такія паэты, як не прадвеснікі Царства Богага? Як не тонкі чулівы нябесны арган? Ці не таму Гасподзь праводзіць іх па самым днішчы жыццёвага пекла, што любіць іх, як сваіх дзяцей? Каб яны адпакутавалі тут і пазбеглі апраметнай пасля жыцця? «Не здаровыя патрабуюць урача, а хворыя». І хворыя не яны, а вы, усе вы, што вечна задаволеныя жыццём і сабою, усе вы, што ведаеце, як трэба рабіць, а як не трэба, вы, што судзіце паэтаў! Вы, што лічыце сябе здаровымі, а іх вар'ятамі, – яны хоць ведаюць, што «мир во грехе лежит», а што ведаеце вы? Ці не хадзіў Хрыстос сярод мытнікаў і грэшнікаў, ці не піў разам з імі віно? А каго першага ўваскрасіў, каго найпершага забраў з сабою ў царства нябеснае, яшчэ нават патрыярхі іудзейскія трывалі пакуты ў прадонні? Ну, адкажыце, вы ж усё ведаеце, вы так лёгка судзіце, хто вінаваты, хто не, ну ўспомніце? А першага забраў з сабою разбойніка, што быў укрыжаваны праваруч Госпада.

А вам хочацца бачыць сваіх паэтаў прыпудраных і акадэмічна беззаганных і не заўважаць іх балячак і язваў, а яны ж таксама былі жывымі людзьмі! Калі б вы не наводзілі на іх знешні глянец, не прыкрывалі, нібы каляровымі лапікамі, іх чалавечую брыдоту напісанымі творами, можа самі даўно сталі б больш дасканалымі, таму што ідэал любімцаў не быў бы такі недасягальны: звычайныя простыя людзі, якія змагаліся са сваімі заганамі, а не сядзелі склаўшы рукі.

Дык вось, трэба прымаць Сыса такім, які ёсць.

Перайшоўшы на працу ў Бюро прапаганды мастацкай літаратуры, я крыху ўведаў Анатоля і з творчага боку. Скажу толькі, што ніхто не ўмее чытаць сваіх вершаў, як ён... Сыс валодаў нейкай магіяй уздзеяння на людзей, нейкім гіпнатызмам. Толькі выйдзе, яшчэ і слова не прамовіў, толькі ўперыцца позіркам у прастору – мёртвая цішыня ў зале: усе чакаюць, вось-вось здарыцца цуд. І цуд надыходзіў: ён пачынаў чытаць вершы. Яго слухалі, намагаліся не прапусціць ні аднаго слова, лавілі кожны гук, інтанацыю. Іншы раз ён шчыра і па-чалавечы цёпла распавядаў пра свае прыгоды людзям, якіх бачыў упершыню. Гэта падкупляла. Менш здольныя паэты павінны былі яму зайздросціць. Яго нельга было не любіць у такія моманты: кудысьці выветрываўся яго заўсёдны эпатаж, дзесьці знікала прыліпляя да твару акторская маска. На той час ён нідзе не працаваў, а на выступленні пагаджаўся зрэдку – сякія-такія грошы за гэта плацілі: не ведаю, з чаго і на што ён жыў...

4

Я адчуваў, што Сус шукае свае пагібелі, ці можа мне толькі здавалася: ён знарок рабіў так, каб усе адварнуліся ад яго, і – потым ужо... Я не ведаю, чаго ён хацеў, але ўявіў, калі б мяне адварнуліся ўсе, хто любіў (а яго трымалі на шчыце ўсе першыя гады перабудовы), калі б мяне выкінулі за дзверы, як вашывага ката, – пайсці на самагубства было б няцяжка... Мне блюзнілася, ён дабіваўся менавіта гэтага, але такім чынам, каб усе засталіся вінаватымі, каб усе пакутавалі. Смерць сапраўднага паэта, калі яна ляжыць на сумленні многіх людзей, прымушае і ўнукаў уздрыгануцца і закрычаць у гневе і распачы: «Куды вы глядзелі?!»

Тады і напісаўся верш, які два гады трымаў мяне на ўзводзе і змушаў дзень і ноч думаць пра яго. Я наўмысна браў за жывое, ведаў, што будзе балець, думаў, можа, хоць гэтым змушу ўстрапянуцца яго і задумацца. Перадрукаваў верш на машынцы, павесіў на дошку аб'яў у Доме літаратара і адзін экзэмпляр аднёс яму ў бар. На другі дзень якраз быў з'езд ТБМ, Дом літаратара гудзеў, як вулей. Праз палову гадзіны заходіць Сус, працягвае руку:

- О, вялікі беларускі паэт, здароў! – (Рукі я не падаў). – А чаго так? – разгубіўся ён.
- Вось, калі адкажаш мне дастойна вершам, тады і пацісну табе руку.
- Што, усе?! Усе ад мяне адварнуліся?

Мне яго зрабілася шкада, хацелася падысці, як тады ў Іслачы, і сказаць: «Прабач, Анатоль, не бяры да сэрца» – ён сапраўды застаўся АДЗІН, а мне так хацелася, каб ён зноў пасвятлеў... Але я стрымаўся.

Неўзабаве зноў перастрае мяне на калідоры і неяк вінавата цягне руку: «Ну, што ты?» – але, як толькі паціскаю ягоную руку, – ён адскоквае ўбок, нібы ўкушаны: «А я тваім вершам смаркачы выцер!»

- А мне што да гэтага? Што хочаш, тое і рабі.

– Можаш размножыць і хоць на верталёце раскідвай свае вершы, а мне ўсё гэта цьфу, – смачна сплёўвае ён, грэбліва скрывіўшы губы, і махнуў рукою каля прарэхі, – вось да гэтага месца.

– Ну, толькі ў мяне ён праблем, што Сус... Ты што думаеш: ты пуп зямлі? У мяне сваіх турбот поўны рот, хопіць з цябе і аднаго верша. Адкажы, ну што ж ты?

- Я ананізм у паэзіі не займаюся!

– Вось якраз ты ім і займаешся. Успомні: чатыры гады назад у Іслачы ці не ты гаварыў, давай спрацацца вершамі? Я напісаў, чарга за табою!

І тут падскочыла адна жанчына і таксама накінулася на яго, ёй падалося, што мы збіраемся зводзіць рахункі па-мужчынску: «Што, біцца надумаў! Я табе пакажу, ты, алкаголік і п'ян-тос! Ты нічога больш не напішаш, а вось ён пісаў і будзе пісаць...» Яна выплюхнула на яго ўсе ранейшыя крыўды, якія раней цяжкімі пераносіла.

Усе мне паціскалі руку, гаворачы: «Малайчына! Так яму і трэба! Даўно пара было» – але радасці не было. Падтыкала запытацца ва ўсіх, хто віншаваў мяне: «Ці не вы хацелі яго бачыць менавіта такім? Ці не вы зрабілі яго такім сваім улюлюкваннем, ці не ваша віна ў гэтым?» Я баяўся, што мой верш маглі выкарыстаць не зусім сумленныя людзі, якіх заўсёды шмат круцілася вакол Суса, і, скарыстаўшы момант, зусім дабіць... Трэба сказаць, не далёка быў ад ісціны. Літаральна на другі дзень падыйшоў адзін з функцыянераў Саюза пісьменнікаў і сказаў: «Давай напішам калектыўны ліст яго маці, каб яна дала дазвол на прымусовае лячэнне ў ЛПП».

– Вы што, падурэлі? Як можна? Ніякага ліста я падпісваць не буду, ён жа Паэт! Хто вас падвучыў?! І не ўздумайце рабіць гэта.

Мае трывогі напярэдадні аказаліся небеспадстаўнымі, яго, нібы ваўка, пачалі абстаўляць сцяжкамі і з улюлюканнем гнаць на «паляўнічых». Я адчуваў, што нехта хацеў нашымі рукамі пазбавіцца ад Суса і казырнай картай разлічвалі зрабіць мяне, зрабіўшы выснову, што ён мне ў

чымсьці здорава насаліў. Не ведаю, каму гэта было трэба. На шчасце, ён выйшаў на мяне і праз дзень-другі, нібы нічога не здарылася, падаваў па-ранейшаму руку, а пра верш сказаў толькі: «Напісаў, дык тваё права» – і дарэмна паляўнічыя, разлічаныя па нумарах, сляпілі вочы свае, чакаючы «звера» ў падрыхтаваную пастку.

Пра той верш мы з Сысам больш не гаварылі. Але неяк праз паўгода, калі ён прыехаў з «гарошкаўскіх вакацый» (летам надоўга з'язджае ў сваю вёску), і вось па прыездзе адразу зайшоў да нас, і за шклянкай гарэлкі сказаў: «Давайце вып'ем за тое, каб мы ніколі не забывалі адзін аднаго, а заўсёды помнілі. Вось я цэлае лета быў у Гарошкаве, і кожны дзень вы былі са мною: і ты, Ядзя, і ты, Арына, і ты... І як мне прыемна было ад думкі, што вы таксама помніце мяне, – і раптам звярнуўся толькі да мяне, – ты што, думаеш, я не помню, што ты напісаў? Думаеш, мне не баліць?»

Потым, і ў бары, і пры будзённых сустрэчах, і ў час, калі ён рэдагаваў мае апавяданні, зноў ніколі не вяртаўся да гэтай размовы.

5

(1-га ці 2-га лістапада 1994 года – тады яшчэ ў кафэ журналісты ладзілі нейкі банкет, можаце спытаць пра гэта ў Трафімчука, Стрыжака, Жалязойскага, Супрунчука...)

...І вось я ішоў у Дом літаратара, каб проста напіцца, забыцца на сваю сямейную драму, адагнаць дакучлівыя вобразы і хады недапісанай навелы, якія праследавалі мяне. Я шукаў Сыса. Увогуле, заўважыў даўно, калі ён ад'язджае на некалькі месяцаў у Гарошкаў, жыццё ў Саюзе пісьменнікаў застойваецца, нібы ў балоце, быццам усе пісакі, упадаючы ў анабіёз, зусім сканалі ў спячцы: пачынаеш фізічна адчуваць смурод. Сыс – нібы індыхатар на подласць, як лакмусавая паперка, што выяўляе гніласць і брыду чалавечых адносін. Пры ім, мне здаецца, ніхто не адважыцца двурушнічаць і шукаць свае карысці, прыкрываючыся любоўю да радзімы: што думае, тое і гаворыць.

З'явіўся ён нечакана, у светлым і, здаецца, цеснаватым касцюме, адразу падышоў да мяне. Я з радасцю павітаўся: моцна ціснуў і трос яго руку. За лета ён амаль не змяніўся, толькі крыху пакруглеў твар, ды на носе выскачыла бліскучая чырванаватая гуля ці свішч – так і карцела: прапароць яго голкаю і выпусціць гной, белы стрыжань якога віднеўся якраз пасярэдзіне балячкі. Праз хвілін пяць мы ўжо сядзім утрох за столікам кафэ: Андрэй Худзенькі, Анатоль і я. Гаворым пра новую «Крыніцу», часопіс, два нумары якога нядаўна выйшлі. Анатоль сказаў, што ноччу пасварыўся з-за часопіса з Някляевым.

– А чаго яны на кожнай старонцы: «Я», «Мы», «Ты» – што за мудрагелістасць такая? – спытаўся я. – Для чаго гэта?

– Ну, гэта нібы на «эўрапейскім» узроўні. Там яшчэ і «Яно» ёсць, – засмяўся Худзенькі.

– Ай, сабраліся адны жыды, – сумна прагаварыў Сыс.

– Во, ты ж таксама назваў у сваім вершы Сыса жыдам, – звярнуўся да мяне Худзенькі, – няўжо ён не пакрыўдзіўся? А, Анатоль? – падскокваў Андрэй на табурэтцы, смыкаючы яго за рукаў.

Сыс маўчаў. Мне таксама было няёмка, што краналі балючае.

Праз нейкі час ён падняў на мяне мутнаватыя ад гарэлкі вочы: «Напішы абвяржэнне ў „ЛіМ“»...

– Як гэта?... Я думаў, хоць ты разумееш...

– О-о! – запляскаў у ладкі Худзенькі, – усё-такі пакрыўдзіўся! Малайчына! Гэта ж трэба, Сыса прабраў... А што, на самай справе, напішы. Надрукуюць... Калі дзеля рэкламы... во, тады яны пакруцяцца..

У той вечар мы напіліся. І гэта было апошняя ноч, у якую я спаў спакойна.

6

(Вечар 4-га лістапада 1994 года – праваслаўныя Дзяды, і ноч з 4-га на 5-е)

А яшчэ праз дзень, вечарам жонка сказала, што ў нас чатырохгадовы юбілей: «Адсвяткуем апошні раз...» Паклікалі суседзяў. Пасядзелі. Выпілі. Пагаманілі. І калі яны разышліся, я засеў за працу. Вырашыў: напішу артыкул, выкажу свае думкі наконт прызначэння літаратуры і паспрабую растлумачыць, паказаць гэта на прыкладзе верша, ахвяраванага Сысу, які не так зразумелі. Здаецца, я намацаў некалькі базісных ісцін. Яны простыя.

«Што ёсць ісціна?» – напісаў я і задумаўся. Не, я пастаўлю словы Пілата ў заглавак. Гэта будзе канцэпцыя: я не бачу на гэтым чалавеку віны, я ўмываю рукі – гэта вы хочаце яго распуць, і яго кроў будзе на вашым сумленні. Ад загаловак будзе прасочвацца ўвесь падтэкст. Напісаў я так: «Не аднойчы пераконвайся, што лепш за ўсё мне працуецца на ўзводзе, калі палец увесь час на спускавым курку, націснеш – і стрэліць! Ты нават не ведаеш, куды: у сябе самога, у сябра ці ворага... Творца, як граната, з якога вырвалі чакі: адзін, два, тры... дзесяць секунд – выбух! І вось гэтыя дзесяць секунд да выбуху і ёсць сапраўдны момант творчасці».

Хачу звязаць думкі словамі, асэнсаваць тое, што адчувае душа, – а слоў няма. Ісціна выслізгае, як рыбіна з невада. Каб апісаць праўду сэрца, мала адных слоў, думаў я, ёсць звычайныя простыя словы, але не заўсёды прачытваецца сэнс, азначаны імі, іншы раз ён не ўгадваецца. Калі я пачну перачытваць гэтыя ж словы ў другім душэўным стане, можа так здарыцца, што яны змярцвеюць, пададуцца пудзіламі ісціны – грубыя каркасы, прадзмытуыя скразнякамі бессэнсоўя. Чаму так? Тыя ж самыя словы, а робяцца пустапарожнімі?! Ім не даеш веры, чагосьці бракуе. Не хапае галоўнага: душэўнай інтанацыі, гарэння. Схапіць ісціну словамі – тое ж самае, што злавіць камара ў сілок для птушак або прывязаць за нітачку сонца: гэта немагчыма. Ці не з гэтай прычыны сам Хрыстос не запісаў ні слова? Чаму так? Мы словамі ўсё ж такі здольны даносіць нейкі сэнс. А чаму не заўсёды бачым прыгажосць вакол сябе, а толькі калі-нікалі заўважаем яе? Чаму трэба пражыць трыццаць вёснаў, каб толькі аднойчы ўбачыць і сказаць, што прыйшла ВЯСНА? Хто яго ведае. Напэўна яшчэ і таму, думаў я, што словы як разменная манета ў зносінах паміж людзьмі: ад частага ўжывання трацяць сваю вагу, сціраюцца і абсяцэнняюцца. Золатам сэнсу, што закладзена ў Слова Усявышнім, аплачваюць брыдоту і гніль матэрыяльнага існавання, ужываючы словы дзе трэба і не трэба, да месца і наўздагад, без меры і ўсякай патрэбы... Вось чаму маўчанне – золата.

«Адна з мэт паэзіі, – запісаў я, – вяртаць словам страчаны сэнс, напаўняць іх згубленай вартасцю.

Ёсць боязь, што словамі можна напалохаць ісціну, панатыкаўшы іх, нібы чучалаў; пустыя і падробныя, яны паглынаюць святло, рассеяваюць промні ісціны ў прасторы. Мэта мастацтва – так выкласці на тканіне твора словы-люстэркі, каб яны кучна давалі святло.

Тлумачыць напісаны верш – марны занятак. І я не буду гэтым займацца, хоць мог бы абараніць кожны радок і вобраз, абгрунтаваўшы адзіны верш мноствам бяспрэчных ісцін і сілагізмаў, але для гэтага патрэбна было б напісаць яшчэ дзесяць тамоў сваіх пачуццяў і думак, каб вам стала зразумела, альбо апісаць усё жыццё амаль ад нараджэння, каб вы прынялі маю ісціну... І ўсё адно: вам не забаліць тое, што баліць мне. Не вырываўце верш з кантэксту жыцця, і калі ўжо сапраўды хочаце зразумець хоць нешта, то прачытайце хаця б папярэдні верш.

Няпраўда, што ёсць элітарная паэзія. Такой не існуе! Усе людзі дыхаюць аднолькавым паветрам (элітарнага прырода не прыдумала), усе глядзяць вачыма, умеюць радавацца прыгажосці – усім баліць! Элітарнасць? – гэта апраўданне, калі ніхто не разумее, прыкрыццё слабасці, гэта вывернутыя словы, нібы лустэркі, павернутыя да чытача не срэбнай паверхняй, а смаліста-чорнай. Смала нічога не адлюстроўвае, яна проста аберагае ад драпін срэбнае напыленне. Нельга ўявіць сімфонію, гарманічнае суладдзе гукаў, калі яны не выпякаюць адзін з

аднаго, не папярэджаюць і не прадвызначаюць паслядоўнасці, калі яны не ўпарадкаваны і не аб'яднаны агульнай мэтай: будзе проста нясцерпны шум, какафонія – так і са словамі ў літаратурным, быццам бы ў „элітарным творы“, – напісаў я і задумаўся.

«Вядома, – пісаў далей, – у кожнай душы свой вопыт, сваё разуменне і адчуванне мастацтва, асабовая, калі хочаце (не люблю гэтага слова) **інтэлектуальная падрыхтаванасць**, але калі чалавек прыходзіць з живою душою (не думаю, што ёсць мёртвыя!), то яна хоць слабым водбліскам, але адсвечвае... Паэзія ажыўляе душы».

На гэтым я скончыў пісаць і зноў паглыбіўся ў думкі: навошта літаратура, калі ёсць Евангелле, Слова, дадзенае Богам? Навошта людзі высільваюцца, пішучы свае дробненькія і нікчэмныя «дабравесці»? Ці на самай справе ДАБРАвесці? Можа, ім толькі здаецца так? Творчасць – ці не самы вялікі грэх? Упадобіцца Тварцу, спрабуючы падправіць, удасканаліць, палепшыць створанае? Ці не ад д'ябла ўся літаратура, ці не ад празмернай чалавечай ганарлівасці і славалюбства? Мы называем сябе ўлюбёнкамі багоў, а ці не з'яўляемся паслугачамі і наймітамі «Князя мира сего», які адвеку імкнецца нашкодзіць і разбурыць створанае. Ці не пасыльныя цемры, каб уведзіць чалавека ў зман? Чаму я пішу, хто дазволіў мне, хто даў мне права несці ўласную ісціну? Хіба яна нечым лепшая ад іншых? Я ж ведаю, што самы горшы за ўсіх – я, дык што магу прынесці светлага людзям? У Бібліі ёсць усё! Няма нічога новага пад гэтым сонцам. Што я магу дадаць да сказанага? Але ж ёсць літаратура, нікуды не дзенешся ад гэтага: чытаюць і будуць чытаць. Я сам упершыню ўзяў у рукі Біблію з падачы Талстога, якога палюбіў, якога Царква аддала анафеме... Але ж ён і падштурхнуў мяне? Я паверыў спачатку яму, а потым ужо, сасмягнуўшы, дакрануўся да вечных ведаў. Мяне ўраджае, што Евангелле не ўсе разумеюць, не ўсе нават чыталі – у многіх застаўся сорам, прышчэплены часамі цемрашальства: нібыта толькі цёмныя людзі вераць у Бога. Калі я спытаўся ў аднаго «паэта», які мае нават вучоную ступень доктара філалагічных навук: «Ці чыталі вы Біблію?», то ў адказ пачуў, што ўсё няма часу. Божа мой, Божа, падумаў я, і гэты чалавек, якому хутка паміраць, гэты чалавек, які піша вершы і дысертацыі па мовазнаўстве і літаратуры, – няўжо не ведае, што амаль уся еўрапейская літаратура ад біблейскага? З гэтага боку мая маці больш дасведчаны і адукаваны чалавек, хоць і скончыла чатыры класы і за ўсё жыццё прачытала толькі тры кнігі, але ў тым ліку і Вечную. Літаратура не патрэбна як апошняя ісціна, літаратура павінна гаворыць, падказваць, наводзіць, што ёсць Евангелле. На ўсёй сусветнай літаратуры павінен стаяць (ды і стаіць, але не кожны і не заўсёды здольны прачытаць яго) надпіс: **ЧЫТАЙЦЕ СЛОВА БОЖАЕ!** Яна як указальнік на дарозе жыцця, што скіроўвае да пракавечных ісцін. Але ж ёсць іншая... чорная літаратура? Якая гаворыць адваротнае. Усё правільна, таму што літаратура – злепак, адлюстраванне рэчаіснасці, як і ў жыцці, так і ў літаратуры ідзе вечная барацьба светлых і дэманічных сіл.

Я зразумеў, што верш, напісаны два гады назад, вытлумачыць немагчыма. Каб расставіць правільныя акцэнтны для разумення верша другімі, патрэбна растлумачыць, што такое літаратура, чалавек, жыццё... Але ж зноў: растлумачыць не тое, што ёсць на самай справе, а растлумачыць так, як гэта адкрываецца мне, і каб чытач з маёй званіцы, па-новаму прачытаў той самы верш, – гэта немагчыма. Тым больш мне, слабаму і грэшнаму чалавеку. Трэба проста напісаць другі верш, вырашыў я, можа пасля яго штосьці праясніцца? Я ўзяў чарнавік і напісаў першае, што прыйшло ў галаву: «Што ведаеш? – падумаў я, – штосьці не тое: тлумна і незразумела! Немагчыма выказаць сябе і растлумачыць тое, што ведаеш».

А што я ведаю? Нічога. Не ведаю, не знаю, нічога не ўмею... Не магу выказаць... Няма слоў, няма думак, няма пачуццяў... Як няма? Ёсць жа яны, ёсць. Ёсць!!! Як змагчы з імі? І тут я ўспомніў, што днём купіў два нумары «Крыніцы». Едучы ў аўтобусе, прачытаў слова Кірыла Тураўскага ў перакладзе Разанава, нават здзівіўся яшчэ: як гэта ён адважыўся Святога ператлумачваць на сучасную мову? Але пераказ не рэзаў слых. Калі я зусім бяздарны, падумаў, то трэба паглядзець, як пішуць іншыя. Прачытаў Асташонка – штосьці ёсць: але ж каго яны чакаюць? Можа, мяне? Хто ідзе да іх? А магчыма, гэты я павінен прыйсці? Таксама цёмна... І што

за мудрагелістасць на кожнай старонцы: «Я», «ТЫ», «МЫ»? Ад чыйго імя гавораць яны пад рубрыкай «Я», да каго звяртаюцца пад указальнікам «ТЫ»? Успомніліся словы Андрэя Худзенькага: «Барыс Пятровіч – гэта „НАШ“» – што ён меў на ўвазе? Што ж там напісаў Пятровіч? Я трымаў часопіс у руках, перагортваў старонкі, торкаўся вачыма то ў адно, то ў другое месца. Я нешта адчуваў, нейкая падспудная ісціна прабівалася да мяне звонку, такая ж ісціна вырывалася насустрач з глыбіняў маёй душы, намагаючыся злучыцца ў адну НЕПАДЗЕЛЬНУЮ. Іншы раз здавалася, я выразна бачыў Нешта, але баяўся прызнацца ў гэтым сам сабе.

Што яны згаварыліся з гэтымі «Я», «МЫ», «ТЫ»? Навошта гэта? Як добра, што яна паставілі Ніцшэ на старонцы «ЁН», але было б лягчэй прадыхнуць зараз, калі б Ніцшэ стаяў пад займеннікам «ЯНО». Як усё-ткі трэба быць асцярожным са словамі!

Прабач, Госпадзе, грахі мае! Даруй слабасць маю. Што ж я не веру? Эх, які брыдкі. Агідны сабе!! Які нікчэмны! Дрыжу за сваю шкуру, сябе шкадую... Які я мізэрны і слабы... Слабы, Госпадзе, дык дай сілы, дай моцы мне!!! Блаславі...

Госпадзе, зноў я знайшоў гэтую ісціну. І ўсё так проста. Так зразумела. Чаму ж людзі... Ці я зноў звар'яцеў, зноў тое ж самае, што было... Зноў тысячы супадзенняў. Што гэта, Госпадзе? Ратуй мяне, Божа мой! Ці я не такі, як усе, ці ўсе не такія, як я? Памажы мне, Госпадзе, не крыўлю перад Табою, Ты ж ведаеш! Як на духу, усю праўду... Знаю, як нясцерпна гэта, як страш... Жах! Няўжо я зноў памыляюся? Ці зноў звар'яцеў? Беражы мяне, Божа, барані ад зло... Хай тое ліха на балота ды ў куп'е! Што рабіць, Госпадзе, каб не скруціўся розум у гэтым д'яблавым коле? Знаю, каго Ты хочаш пакараць, таго пазбаўляеш розуму, але ж калі я хачу, каб усім было добра? Калі па Тваіх словах? Няўжо і гэта вар'яцтва? Як і ТОЙ восенню... Няўжо павядеш мяне па старых шляхах... А ты ж на крыжы. Я што, хіба прыняў Твой крыж? Твае пакуты? Мне ж не баліць пакуль, ды і што такое фізічны боль у параўнанні з пакутай душэўнай...

Я лёг на канапу. Выключыў святло. Думкі не давалі спакою, выйшлі з-пад маёй улады, здавалася, яны прыраслі да пачуццяў і бунтавалі душу. Я адбіваўся ад іх, увесь час гаварыў тры малітвы: «Ойча наш», Ісусаву малітву і малітву Мытара: «Будзь літасцівы, Божа, і да мяне грэшнага...» Тры малітвы, якія ведаў на памяць. Але, о жудасць! Нават словы малітваў, якія добра ведаў, блыталіся. Заснуць я не змог. Колькі прайшло часу? – не ведаў... Быццам глытаў разам з паветрам расплаўленае жалеза: то ўскокваў, то зноў кідаўся на пасцель...

Уключыў святло. Зноў ухапіў «Крыніцу». Знайшоў «Планіду» Пятровіча... Чытаю... Тое ж самае... І ён ведае! У яго тое ж кола, з якога трэба вырвацца. Тыя ж праблемы: зачараванае кола, кругаварот жыцця, замкнуты ланцуг падзей і здарэнняў, кругавая параўнальнасць людзей і дзеяў, параўнальнасць хлусні і няшчырасці – словам, квадратура круга, і для таго каб выжыць, трэба рашыць гэтую задачу. Я плакаў...

Пачуў, што нехта ходзіць у суседнім пакоі. Жонка? Асцярожна падкраўся да дзвярэй і зачыніўся на замок. Здаецца, не чула майго галашэння? Д'яблага кола! У кожнага чалавека гэта падобна. Як лёгка дыхалася «Глінай» Разанава, але ж ён нейкі там рэрыхавец... Ці ходзіць у царкву Пятровіч?...

Дастаў дзённік. Што ж было ў мяне ТОЙ восенню? Чытаў, перагортваў старонкі, пераконваўся: усё тое ж самае! Паўтараецца!!! Я зноў ступаю на свае сляды. Я пазнаў іх: такія ж хісткія і безнадзейныя, акропленыя потам і крывёю, такія ж спешныя і адпакутаваныя – я на сваіх слядах! Гэта мае, пакінутыя калісьці, калі я спяшаўся, уцякаючы ад сябе самога, калі хацеў збегчы ад свайго лёсу, і жыццё наноў завярнула мяне на старую дарогу: я ступаю след у след, я пазнаю сваю мінулую хаду – вось сляды, да краёў поўныя чырвонай вадзіцы – то кроў мая, цёплая, і пара падымаецца над слядамі, і паветра яшчэ не ахалодала ад колішняй ліхаманкі... Я зноў на сваіх слядах.

«Значыць, вясною?!» – бліснула думка. Не! Не... Не хачу! Мясце ловяць у пастку! Яны хочуць залыгаць мяне. Хто яны – не ведаю, але адчуваю іх чорныя цені за спінаю... збоку... яны

вісяць над маім ложкам, адбіраюць словы малітваў... чытаюць мае думкі, сочаць за кожным рухам...

Столькі супадзенняў сёння. А ўчора? Падумаў пра Жука – і праз пяць хвілін сустрэўся з ім у метро... Пра Трафімчука падумаў, што добра было б убачыць яго, – і вось спадкаў адразу ж каля Дома літаратара. Што гэта? Усё робіцца само сабою. Канешне, другую ноч не сплю. Столькі супадзенняў за той дзень! За тую ноч і за гэты дзень, і за гэтую ноч, што не хочацца класціся спаць. Цёмная ноч-зладзейка забярэ ўсё. І ці можа паўтарыцца ТОЕ ж імгненне яшчэ раз? І ці будзе залежыць ад мяне?

Я ўхапіў чарнавік і таропка пачаў пісаць.

7

І тут нешта грукнулася на вуліцы. Я ўскочыў, доўга трывожна ўглядаўся ў акно – нічога: цёмная ноч. Цішыня. Гора «спіць»? А чаму ж маю душу раздзіраюць крыкі?

Ухапіў чарнавік, каб прачытаць напісанае, доўга круціў яго ў руках і не мог разабрацца: дзе ж пачатак? Мяне здзівіла, што радкі былі выраўнены не з таго боку, як звычайна. Гэта аздачыла, і ў той жа час мурашкі забегалі па спіне, ад чагосьці нетутэйшага стала страшнавата, пакуль я не зразумеў – усё проста: калі пісаў, на чарнавіку ляжаў тоўсты слоўнік, а я настолькі быў захоплены, што не заўважаў гэтага і рука, даходзячы да перапоны, аўтаматычна адскоквала на пачатак. «Я магу вырвацца з кола сваім словам!» – падумаў я.

«Дык мы ўсе разам, ці кожны паасобку? На гэтым трымаюцца сусветы. Ці кожны асобна, – думаў я, – у дамавіне-коконе? У сваёй шкарлупіне? Калі разам – дык давайце нешта рабіць! А калі кожны ў сваёй шкарлупіне – дык трэба трушчыць і выходзіць на свет Божы. Пакуль не разарвецца кокан – матыль не навучыцца лётаць», – падумаў я і пачаў пісаць далей. Словы клаліся як заўгодна.

Анатоль Сус: «Напішы абвяржэнне!» Ага, але ж тваё імя па бацьку ЦіХАнавіч? Гэта значыць: ціха, ціха... цышш... Абы ціха, абы асцярожна і не ўпасці куды ў яям-уу!

У-уух!!!

Мне зноў зрабілася страшна, жэх заварочаўся ў душы. Няўжо я адзін такі ненармальны? Няўжо адзін нічога не разумею? Усе людзі як людзі, адзін я нібы пракажоны... Хіба мне больш за ўсіх трэба? Страшна кранаць свае вершы: што там – бездань душы, ці зеўра, праз якую адчыняецца прадонне космасу?

«Замрите, проклятые книги!»

Калі сляпы вядзе сляпога, ці не ўпадуць яны разам у ЯМУ? Яму трэба верыць... Трэба верыць, заплюшчу вочы... І вось яно, бяздонне, перада мною: яны навучыліся хлусіць і падманваць – я не развучыўся гаварыць параўду. Як выблытацца з гэтага? Я пісаў і, пішучы, заўважыў, што ў літарах часта паўтараецца «я», «м» і «а», што значыць я м а, і пачаў выдзяляць іх пры друкаванні, чым далей пісаў, тым цяжэй мне было выбрацца, дапісацца да кропкі, тым глыбей я загрузаў у сэнсе ямы. Я доўга не мог скончыць той верш, атрымлівалася, што я сцвярджаў, выдзяляючы літары: Я – яма, або вінаваціў людзей, у тым, што яны ямы, а мне не хацелася ні таго, ні другога. І было там яшчэ выслоўе: Яму вер і не трапіш у яму, – можа яно і ўратавала мяне, таму што душа, нібыта правальвалася ў бездань.

Так, я баюся чорных людзей, пра якіх згадаў у тым вершы і якія падманам могуць пасадзіць у псіхушку... Усе ведаюць, што яны ненармальныя, не такія, як усе, але баяцца прызнацца ў гэтым. Не людзей я баюся, а д'яблаў, што валадараць людзьмі. Не кожны ведае, што ў ім сядзіць? Але ж паэты... Іх так і ўспрымаюць... Ну і што? Усе пад Богам! Але кажуць: душа захварэла... А можа, яна выздаравела? Адкуль вы ведаеце, можа, у вас заўжды хворая была і застаўлася такою? Чаму ж вы п'яце сасмяглымі губамі словы і песні, спароджаныя нібыта хворымі душамі паэтаў? (У восеньскім садзе, абцяжараным пладамі, яблык падае на галаву Ньютана, і ён з гэтай прычыны адкрывае закон сусветнага прыцягнення. Але ж яблык і падаў на зямлю і да Ньютана? Мільёнам людзей падалі на галовы – ніхто не адкрыў, значыць, Ньютан вар'ят? Не? Але ж яблык і падае?)

Няўжо, каб адкрыць закон касмічнага прыцягнення душаў, яблык павінен упасці ў сусвет? Такого закону пакуль не існуе. Але ж душы людскія прыцягваюцца ўвесь Час... Значыць, мы вар'яты? Архімед бег голым па вуліцы і крычаў «Эўрыка!» – пэўна, вар'ят! Ніхто не бегае па вуліцы галым, але ёсць рычаг Архімеда, ёсць законы яго, а што застанецца пасля

цябе, разумнік? А ці забыўся, за каго прымалі такія, як ты, Хрыста? – пачытай Евангелле, успомні).

Кажуць, душа захварэла, а можа яна выздаравела? Чаго баюся я?

Якім важкім можа быць слова!! Як цяжка бывае падняць адно-адзінёханькае слоўца над сваёю душой. Якую адказнасць павінны несці мы, тыя, хто гаворыць гэтае слова, асабліва калі гаворым не аднаму чалавеку – многім, тыя, хто засявае насенне слоў у душы чалавечыя. «За кожнае слова дасце адказ!» Як трэба баяцца легкадумнасці ў слове. Я зразумеў, чаму такім маўчуном быў мой дзед Мікалай, за ўвесь дзень ад яго можна было пачуць два-тры сказы – ён ведаў, што такое СЛОВА. Мог гадзінамі корпацца каля сваіх вулляў, назіраючы за працай пчол, і як раздражняла яго маё балбатанне. «Трэба падумаць, перад тым як сказаць, – вучыў дзед мяне, – сказаў, як звязаў, нібыта адрэзаў, каб ніхто не паправіў. Словы як цагліны: ляжыць адно да аднаго ў падмурку, і нішто іх не можа зрушыць. І хата стаіць. А што было б, калі б панакідалі цэгля, як ты слоў?...». Эх, дзед Мікалай, дзед Мікалай, як табе там цяпер?

Класціся спаць ці не? І тут я ўспомніў, што сёння ж праваслаўныя Дзяды. Асяніны. Успомніў сваіх памерлых: Міколу, Пятра, Паўла, Антончыка, Івана, Данілу... Дзяды, яны глядзяць на мяне. Яны чакаюць! Спадзяюцца... Ненармальна гэта! Але усё адно пайду ціхечка-ціхутка на дыбачках і паслухаю: спіць жонка ці не? Як мякка ступаюць босыя ногі, якая цёплая падлога:

Усяго дванаццаць крокаў да ісціны, а колькі можна не спаць, вы ведаеце? Вечнасць? Што ж маўчыце?... – я ішоў у спальню, на хаду шукаючы прычыну, па якой быццам бы мне трэба зайсці. Уключыў святло. Праз імгненне жонка расплюшчыла вачы: «Што ты?».

– Ды вось, гадзіннік спыніўся... А ты спала?

– Ну вядома. Пытаецца яшчэ. Цішэй, малога разбудзіш!

Я так і не зразумеў: спала яна ці не? – я падмануў, што быццам бы гадзіннік спыніўся, а яна – таксама схлусіла, што нібыта спала...

Можа, штосьці ў гэтым ёсць? Як бяжыць час... «Час – гэта тое, што праходзіць: было, ёсць, будзе – усе гэта час?» – «Не, час – гэта тое, што я пражываю. Без мяне не будзе часу. Як не будзе яго без цябе, без нас. Калі б не было на зямлі нікога – не было б і часу. Хто сачыў бы за ім? Я – вымярэнне і мера. Я быў, я ёсць, і буду. Я – вечны!». Але ж не могуць на адным чалавеку завязвацца ўсе вузлы зямныя? А Хрыстос жа ўзяў на сябе пакуты? Дык ён жа Бога-Чалавек! А я – чалавек Бога. Яго Крыжам мы ўратаемся, і кожны нясе свой крыж. Ёсць нейкая тайна ў Крыжы Гасподнім, падумаў я, нават у самім знаку крыжа: вось бы паспрабаваць укласці словы верша ў крыж, можа тады што-небудзь стала б зразумелым?

Раптам!!! Разуменне ўсіх людзей адразу. Куды ні торкнешся – усё ведаеш... Напэўна, так вар'яцеюць.

«Дык гэта ж не знікае, калі ўжо было аднойчы? – падумаў я і тут жа дадаў: – А хто яго ведае...»

Мне чуліся абрыўкі нейкіх дыялогаў і спрэчак: «Так не можа быць: каб усіх ды адразу, цалкам увесць свет і абняць», – гаварыў адзін голас.

– А чаму б і не? Што мы ведаем пра сябе і пра сусвет?... І для чаго? І як? – пярэчыў другі.

Усё зразумела з самім сабою: вельмі проста тут, адзін на адзін; вельмі складана там, з людзьмі – дзе ісціна: тут? Там? Пасярэдзіне, паміж людзьмі і мною? Дзе? – ісцін не можа быць дзве. Мяне зноў уразіла трыадзінства ў пытаннях і ў адказах. Зноў трыадзінства Божае, якім прасякнута ўсё! Я вырашыў паказаць гэта графічна і сеў за машынку:

Паспрабуй падняць – і развязацца пуп. Гэта прыходзіць не часта, можа, раз у трынаццаць, ці ў дзесяць гадоў – хто іх лічыў? Гэта было апошні раз, таму што да 2000-га (???) засталася толькі шэсць з палавінаю..... А мне трыццаць тры гады – **І сёння Дзяды**

ПРАВАСЛАЎНЫЯ

Я адчуваю, што на НЕБЕ чакаюць ад мяне нейкага рашэння. Назіраюць за маімі паводзінамі, што недзе там ідзе страшэнная барацьба за маю душу, і кожная думка кладзецца на шалі вечных вагаў: ці за, ці супраць... Ці светлае, ці чорнае. Там НЕБА, там ведаюць УСЁ! Мне некалі пакажуць, што адбываецца ў гэты момант на самай справе, калі я адстукваю на машынцы, выліваючы з літараў свайго сэрца форму ПРАВАСЛАЎНАГА КРЫЖА, некалі потым, калі душа адляціць ад грэшнага цела і буду стаяць я на апошнім, на Страшным Судзе перад ПРАСВЕТЛЫМ лікам.

Калі я адстукаў на машынцы знак крыжа, мне зрабілася спакайней, больш упэўнена я адчуў сябе. Я адчуў, што Сіла за мною, хоць не мая Сіла, але яна мяне абароніць. Мусібыць, прыйшла ў маю душу Вера. Вера – аснова. Аснова – доўгія ніткі, што намотваюцца на калаўрот кроснаў. Якой даўжыні аснова – такім будзе і сувой палатна. Вера – гэта аснова жыцця. Яна пранізвае ў чалавеку ўсё ад пачатку да канца, ад калыскі да труны. На веру, нібы на аснову, тчэцца жыццёвы сувой нашай долі, толькі дзякуючы веры, аснове, кладуцца на палатно лёсу вяселкавыя ўзоры і арнаменты. Выцягні з палатна аснову – яно распадзецца на шматок каляровых нітак. Знікне суладдзе і гармонія.

Нават немаўлятка робіць першы крок з прычыны веры: ходзіць маці, бацька, людзі, якія навокал, – а яно такое падобнае да іх... Яно верыць у тое, што будзе хадзіць!

Чалавек ніколі не навучыўся б ні чытаць, ні пісаць, ні шмат чаго іншага, калі б не верыў, што гэта магчыма. Вялікая вера – вялікія здзяйсненні! Вера – гэта павадыр, які вядзе сляпога чалавека па дарозе лёсу, гэта аснова, на якой трымаецца палатно долі.

А чалавек менавіта сляпы, і вышуквае, і бачыць тое, што яму не патрэбна. Мой супакой быў кароткім. Я доўга ўглядаўся ў крыжовы меч ісціны і заўважыў, што з правага боку крыжа тры словы «Ад», па-беларуску: «пекла». Чаму з правага? З правага павінен быць праведнік? Што я наблытаў? Зноў неразбярэха!

І я зноў ухапіўся за дзённік. Так, гэта было восенню 83-га года, таксама ў лістападзе. Сёння 94-ты. А заўтра субота: я таксама павінен ісці ў цырк. Жонка даўно ўжо, яшчэ да сваркі, узяла білеты, так што не адкруцішся – абяцаў! Я лічыў: колькі ж гадоў прайшло? Лічыў і не мог зрабіць простае арыфметычнае дзеянне: думкі блыталіся, не давалі засяродзіцца. Рукі трэсліся. Спачатку атрымалася 9 гадоў, потым 10 і, нарэшце, інтэрвал паміж гадамі аказаўся 13. Можа, таму я памыліўся, што напісаў гады слупочкам і хутка зусім забытаўся, які прамежак, паміж якімі гадамі я пралічваю ў даны момант часу. Потым я адначасова пралічваў адрыўкі гадоў восені 82 года і вяснаў 84 і 86, звязаныя з духоўнымі катаклізмамі, вядомымі толькі мне аднаму. Штосьці прыпадала на вясну 96 года і на 99 год. Калі атрымалася «13» – зразумеў: гэта канец!

Я адчуў, яны злавлілі мяне. Гоняць на загубу. Як мне вырвацца з гэтага кола? Але ж я магу не пайсці ў цырк? Жонка не зразумее. Усё зноў заблытаецца і ўскладняецца. Калі пайду – усё вырвецца з-пад майго кантролю, так мне ўяўлялася. Назад ходу не будзе, думаў я. Можа... Мне што навучыцца лгаць? Падмануць? А ці змагу?... Заўтра, не, сёння ранкам перад цыркам, трэба прарвацца ў царкву. Гэта важна: на споведзь! Тады я быў без Бога, з Богам усё будзе іначай. Ён не пакіне, уратуе. Божа, не дай аступіцца, завядзі мяне заўтра на споведзь.

Госпадзе, Ісусе Хрысце, Сыне Божы, памілуй мя.

«Барані мяне сваім крыжам насподнім... Насподнім?» – жахнуўся я вымаўленага слова. Дык якому крыжу я маюся, якога Бога прашу?

Я зноў выключыў святло. Але праз хвіліну падхапіўся, нейкая сіла шаптала і падказвала мне: пішы, пішы, пішы... Занатоўвай, а то зноў усё пераблытаеш і забудзеш. Мой розум пралічваў тысячы варыянтаў, шукаючы мне выратавальны шлях: адно, адзінае выйсце! Яно павінна быць!

Усё паўтараецца. Вечны калаўрот, як у таго праклятага Ніцшэ, але я не хачу прымаць яго халодную, ганарлівую «ісціну». Мне добра з Богам.

Я зноў ступаю на свае сляды. Вечнае вяртанне – гэта тупік, лабірынт. Дзе ж ты, нітачка Арыядны, – пуцяводная ніць? Тупік!

Ёсць тупіковыя сітуацыі, але няма безвыходных. Выйсце заўсёды ёсць! Павінна быць! З тупіка можна павярнуць назад.

Радуйся, калі ідзеш з тупіка зваротным шляхам, ты ўсё адно рушыш наперад. Адмоўны вопыт таксама патрэбны. Не апякаючыся, не навучышся баяцца агню – і тады згарыш аднойчы.

Па тупіку праходзяць двойчы: першы раз, як заходзяць у яго, ідуць з упэўненасцю, што гэта пуцявіна вядзе да мэты, і другі раз, калі вяртаюцца назад з веданнем, што гэтая дарога выводзіць з тупіка. Калі ступаеш на сляды свае, выходзячы з тупіка, ты ўсё роўна ідзеш наперад. Да мэты. На сляды свае?.. Я на слядах... Але... Але як вырвацца з круга? З вечнага круга вяртання?

Ці ёсць у крузе пачатак? Дзе ў крузе канец?

З якой кропкі ні пачынай рух, яна праз нейкі час стане канцом. Няма ў крузе пачатку – няма і канца. Круг – гэта сістэма, якая пачынаецца і канчаецца ў кожнай кропцы часу адначасова.

Ці ёсць пачатак майго жыцця? Нараджэнне. А да народзінаў дзе мой пачатак? Не было б бацькі – не было б і мяне. Мой выток ад бацькі. Але бацька таксама быў камусьці сынам. Да бацькі мой пачатак у дзядоў (а сёння ж яны, Дзяды!)... І так бясконца. Няма ў мяне пачатку. Дзе ж канец? Я памру... Але Хрыстос сцвярджае і пераконвае падзвігам (і я веру Яму), што душа ўваскрэсне і будзе жыць вечна!

Чалавек – гэта сістэма, якая пачынаецца і канчаецца ў кожнай кропцы часу? Чалавек – гэта прамая? Але куды вядзе яго шлях? Чалавек – гэта... «Дарога – гэта гасцінец, па якім я іду», – сказаў адзін голас. «Не! Дарога – гэта тое, што я праходжу. Гасцінец будзе і без мяне, а без маёй хады шляху не будзе...» – запярэчыў другі.

Чалавек – гэта крыж! Яму трэба верыць, яго несці, ім ратавацца. Трэба ісці!

Начхаць мне на іхнія кругі і петлі, на гэта д'яблага кола, пайду нацянькі! Да лямпачкі мне, што сатанне каламуціць ваду, пайду напрамом, напасткі, я засвячу гэта чортава кола і выведу іх на чыстую ваду! Што мне з таго: дзесяць, трынаццаць? Плюнуць! І расцерці!

Памажы мне, Госпадзе! І я зноў засеў на машынку.

І боль мой крыху суцішыўся зноў і адышоў. Я доўга ўглядаўся ў круг сваёй долі – ён атрымаўся нейкі квадратны: «Квадратура круга, – падумаў я, нёвырашальная задача, а квадратура крыжа – непасільная». Колькі ж было гэтых кругоў у маім жыцці? Адно крыху ўсцешыла і яшчэ раз абнадзеіла: Бог апынуўся за колам. Значыць, гэта мяне д'ябал круціў? Не, цяпер ён нікуды не дзенецца: ваяваць дык ваяваць!

«Хто душу сваю пакладзе за другі свая, – мовіў мой Цар Хрыстос, – той у пашане будзе і займее вянец жыцця вечнага». Як сплаціць мне пазыкі Табе, вечны раб Твой, і вечны прыслужнік у Слова Твайго, дай мне зброю ў рукі, дай мне Духа Святога, барані шчытом веры і шаломам малітвы мяне ахіні, я пайду на вайну, мо з яе не вярнуся ніколі, пракавечны даўжнік – упаду галавою ў траву-палыны, ты мяне не пакінь сярод жарсцяў зямных, добрым словам тады памяні, буду плакаць калі пад лазоравым купалам неба, Ты мяне не шкадуй, бо бядою гартуецца воля, я пайду на вайну, мо назад не вярнуся ніколі, дай мне моцы, Гасподзь, дай мне сілы Свае пад заплаканым неbam Айчыны, Ты прымі, атулі, нібы блуднага сына свайго... Я пайду на вайну... я пайду... я іду...

Кажуць: праз вызначаныя прамежкі часу вырак спасцігае чалавека. Якая працягласць гэтых прамежкаў – дакладна ведаюць на НЕБЕ. Можна, для кожнага існуе свой інтэрвал паміж ударамі лёсу? Я не ведаю! Адно спазнаў дакладна – гэта тое, што забытаўся ў сваім жыцці, заблудзіўся сярод віхлястых сцяжынак лёсу, і вочы разбягаюцца, і галава ідзе кругам, забытаўся ў сабе і ў людзях, адно я пэўна ведаю: штосьці падобнае здаралася ўжо аднойчы, ці дзесяць, ці трынаццаць гадоў назад, цяпер я ўжо знаю, як мне выйсці на светлы шлях, я знайшоў

сабе павадыра, ён выведзе з лабірынта. Я зрабіў клетку, і хутка заганю туды злодзея, што завязвае людзям вочы, што заблытвае іх жыццёвыя шляхі, там, у КЛЕТЦЫ, ён пакажа свой агідны твар, выявіць сваё паганае аблічча і вышчарыць зубы гнілыя свае. Ён доўга круціў мяне, але Святое Пісанне гаворыць: не капай ямы другому!

Чаго хочуць, што чакаюць ад мяне на гэты раз – я таксама не ведаю! Для нагляднасці параўнаю ўдары Судзьбіны-долі так: першы раз – нібы ўкус камара, другі – быццам шэршань гваздануў цябе ў лоб; трэці – нібыта абухом па галаве, чацвёрты і – загання па вушы ў зямлю... пяты... шосты... сёмы... Колькі іх можа быць?! Не знаю! Але прадчуваю, які страшэнна-магутны і жахлівы, напэўна, бывае апошні ўдар, пасля смерці, ад якога залежыць усё. Каб пазбегнуць яго: рабіце добра справу сваю, рабачаямі будзьце, жывіце па сумленню і добра справу рабіце, таму што справай сваёю мы апраўдаемся перад Госпадам і справай сваёю ж і асудзімся!

Бог – гэта справа, якую мы робім. І справай мы апраўдаемся перад Усявышнім. З правага боку быў укрыжаваны разбойнік, першы з роду людскога, якога Сын ЧАЛАВЕЧЫ ўваскрасіў з памерлых. Як разабрацца, дзе права, дзе лева, спытаеце вы, – гэта проста зусім і складана. Каб не было памылкі і самападману, зрабіце маленькую справу: уявіце сябе на месцы Хрыстовым, на Крыжы на Гасподнім, сураспніцеся з ім (бо іншага шляху для нас не існуе да ўваскрэсення) – і стане ўсё зразумела вам: глядзіце на свет не ад сябе вы, з крыжа пазірайце вачыма, глядзіце на тэкст мой не ад сябе вы, а з тэксту глядзіце вачыма на словы, на свет і на дзеі свае, душою глядзіце і розумам, сэрцам і Духам – і стане ўсё зразумелым: дзе права, дзе лева, і дзеяй і справай якой апраўдацца нам перад Хрыстом, таму што:

Я адстукаў клетку на машынцы і шмат чаго зразумеў для сябе, многае адкрываю ў тэксце і па сённяшні дзень. Дзесяць радкоў – дзесяць заповедзяў: Ісус Бог, акравершам як бы спускаецца з нябёсаў на зямлю, але для таго, каб Ён стаў нашым Богам, чалавеку трэба падымца да Яго разумення, калі Бог зрабіў сем крокаў да чалавека, то вымагае чалавека падняцца хаця б на тры крокі ўверх, тады і атрымаецца ІСУС БОГ НАШ. Дзесяць заветаў і лік трынаццаць, які я графічна выдзяліў літарамі акраверша (з «левага»-«правага» боку – усё залежыць як чытаць і як разглядаць «клетку»: сураспніцеся!). Але ж якім было маё здзіўленне, калі з «боку «Сатаны-Трынаццаці» я адлічыў трыццаць тры інтэрвалы і трыццаць трэці якраз прайшоў пасярэдзіне Хрыста. Той, каму адкрыта, усё зразумее, хто сляпы і не бачыць, я не магу яго зрабіць відучым, я грэшны чалавек і не магу ацаліць ад слепаты – можа, схадзіце ў царкву, калі жывяце ў Мінску – на Прытыцкага ёсць Вялікая царква «Усіх тужлівых радасць», у маленькай палатцы, на ўзбоччы дарогі, але пасярэдзіне Жураўлінага Шляху; можаце наведаць Кафедральны Сабор, ён на ўзгорку стаіць, на Плошчы Волі... Дарэчы, цэркаўку заўсёды на высокім месцы будавалі, пабліскае на сонцы залатымі купаламі, адсвечвае чырвоным золатам вечнага жыцця, і б'юць званы, звонаць: бом! бом!! бом!!! Склікаюць сляпых і невідучых, каб бачылі.

А каму зусім не адкрыта, і хто зусім сляпы і невідучы і мае каменнае сэрца, адколатае з помніка якому-небудзь правадару, хай помніць, што Бог навучыць болей. Хай моліць і просіць Бога, каб Ён вывучыў праз боль, пакуль ёсць яшчэ час, пакуль не грывнуў удар у апошні раз. Кінь чытаць маё трызненне і бяжы да царквы, не думай, што будзе час, што яшчэ паспееш, што ў іншы раз...

Іншы раз бывае карысна не толькі чытаць, але і лічыць, не толькі грошы, гады-барышы, але і словы, радкі, нават інтэрвалы, каб разабрацца або яшчэ раз пераканацца ў Хрыстовай ісціне.

Мы нічога не ведаем, мы робім так, як звыклі, мы вечныя рабы звычак, каб вылушчыцца са старой скуры, бывае карысна чытаць і паглядзець на свет новымі вачыма, а затым, выцершы ногі свае аб прывычку, атросшы пыл з вобуя свайго, прачытаць, напрыклад, зверху ўніз, або знізу ўверх, – тады іншым разам шмат чаго зразумееш і яшчэ раз пераканашся ў праўдзе Божай і ў праўдзе сэрца свайго.

8

(Раніца 5 лістапада 94 года)

Я зноў выключыў святло. Чытаў пра сябе малітвы. Падумалася: калі засну, хоць на пяць хвілін, – гэта стане маім канцом. Не! Колькі гадзін? Палова шостай! Рана яшчэ... Але я ўстаў і пачаў апранацца. Пакінуў жонцы запіску: «Я ПАЙШОЎ У ЦАРКВУ». Баяўся, каб што-небудзь не перашкодзіла трапіць туды. Доўга чакаў аўтобуса, падалося: спыніўся час – мне захацелася бегчы напразткі, а гэта кіламетраў сем: «Толькі б нічога не здарылася і я трапіў у царкву», – непакоіўся я. Вам смешна? Што магло здарыцца, пытаеце вы? У вас што, сястра ў войску служыць, ці страх паехала? Пытаюцца яшчэ, іш ты? Нічога не магло б здарыцца? Вы што?! А калі б мяне зарэзалі па дарозе да царквы? Што б тады? Га? А калі б я трапіў пад колы аўтамабіля? Калі б забралі ў міліцыю ці, скажам, абвінавацілі, што я ў той цёткі кашалёк з грашыма ўкраў – і сведкі б маглі знайсціся. А што, казалі б, стаяў побач, можа і ён? Я ж не на гульбішча еду, а ў царкву, а гэта вам не жартачкі. Гэта па вечнае жыццё. Гэта не ў піўнушку схадзіць. Ведаеце, колькі небяспечнага падсцерагае нас на кожным кроку? Ведаеце? Асабліва калі ідзеш у царкву (легіёны не дрэмлюць, як мая маці казала), сотні дэманаў высільваюцца, каб не пусціць вас, гэта вам не уркаган за вуглом у цёмным завулчак – гэта дэман. Ён падсуне тысячы прычын і думак, і людзей нават падашле, абы вы казалі: «Потым, будзе яшчэ час!» А часу – раз! – і не застанецца ні кроплі: цюкбразь! – грывнулася цагліна на галаву, і панеслі вас уперад нагамі без споведзі і прычасця, ну і цяперака, дзе ваш час? І святкуе прадонне сваю перамогу. Не думайце, я не з пужлівага дзесятка, але... але... але... Але калі думаеш пра вечнае, але калі ідзеш у царкву, калі адчуваеш, што па вечнае жыццё ідзеш, і ведаеш, які цяжар грахоў нясеш за плячыма, – зведайце, як боязна тады і жахліва!

Яшчэ ў аўтобусе я заплакаў. І як толькі выскачыў на прыпынку Пятра Глебкі – ірвануўся да царквы. Людзей было мала. Не так даўно пачалі збірацца: у печках «буржуйках», што служаць для абагрэву «палаткі» зімой, разгараліся нядаўна распаленыя дровы.

– Мне патрэбна да Святога Айца! Мне трэба на споведзь!

Людзі спачатку здзіўлена паглядвалі на мяне: «Усім, маўляў, патрэбна на споведзь, усе па гэта прыйшлі», – выразна гаварылі іх маўклівыя твары. Я ведаў, што ён павінен быць за царскімі «варотамі», але ўварвацца ў святая святых мяне штосьці не пусціла.

Мяне супакоілі, казалі, што бацюшка хутка прыйдзе. Яго, напэўна, нехта паклікаў, таму што сапраўды ён неўзабаве падышоў да мяне.

– Што здарылася?

– Ведаеце, Святы Айцец, мне трэба спавядацца!

– Пачакайце, праз хвілін дваццаць пачнём.

– Мне трэба зараз! Неадкладна, я баюся, штосьці можа здарыцца і я не паспавядаюся, і тады загіну. Гэта сур'ёзна, у мяне было раней так, я адчуваю гэта.

Я нешта гаварыў яшчэ, а бацюшка стаяў і слухаў, і, калі я нарэшце, замаўчаўшы, паглядзеў яму ў вочы, ён сказаў:

– Не бойцеся, вы пад абаронай царквы, Гасподзь вас не пакіне, нічога не здарыцца. Супакойцеся. Ніхто вас не дасць у крыўду. Тут вораг не мае ўлады, яго валадарства там, за дзвярыма. Вы прыйшлі да Бога, а ён усясільны, усяміласцівы... Я раней крышку сёння пачну, дзеля вас. Станьце каля іконкі і ціхенька маліцеся пра сябе, Ён усё чуе і бачыць. Калі пачнецца споведзь, гаварыце ўсё, што хацелі сказаць, не саромцеся, усе мы грэшныя, адзін Гасподзь беззаганны, галоўнае – не баяцца выкласці свае грахі перад Богам, шчыра пакаяцца ў іх... – бацюшка гаварыў размерана і спакойна, ціха, але пераканаўча, мне падалося нават, што яму нехта раскажаў усё, што адбывалася са мной ноччу, што ён ведае ўсё, што мне патрэбна і як мне дапамагчы.

І сапраўды праз нейкі час наступіла цішыня, я супакоіўся, упэўніўся, няхай зараз трэсне зямля напалам, ці землятрус які задарыцца – усё адно я паспавядаюся сёння. Адстаяў службу. Вярнуўся дахаты. Жонка сустрэла не так непрыязна, як напярэдадні.

– Ну, дзякаваць Богу, прыйшоў, – уздыхнула яна, – а сын ускочыў раніцай і адразу ў кабінет: «А дзе папа, папа пайшоў, папа пайшоў? Папа прыйдзе яшчэ?» – я таксама спалохалася адразу, толькі потым ужо тваю запіску ўбачыла.

Паснедалі разам. Прадстаўленне ў цырку пачыналася акурат пасля абеду. У запасе было яшчэ гадзіны тры. Думкі мае сцішыліся, ураўнаважыліся і больш прыземліліся. Не ведаю для чаго, я вырашыў адрукаваць на машынцы з дзясятка сваіх начных верлібраў, каб была нейкая сувязь і цэльнасць. Я адчуваў патрэбу падзяліцца з кім-небудзь начным кашмарам і адкрыццём. Мне падалося, што нейкая вялікая і дагэтуль наспасціжная ісціна раптам адкрылася перада мною ва ўсёй велічы.

Падумалася раптам, чаму чалавек так адстойвае сваю праўду, маленькую ісціну, спрачаецца, сустракае ў штыкі аргументы, якія прыводзяцца супраць, раздражняецца нават, калі прэчаць яму, – не таму, што ў яго дрэнны характар, не, а ўсё ад таго, што хоча суладдзя. Хочацца чуць адгалосак унутранага чуцця і бачання ісціны ў іншых чалавечых сэрцах. Чым больш у цябе аднадумцаў, тым мацней ты стаіш на зямлі. Я спрачаюся не ад жадання быць вышэйшым за кагосьці, разумнейшым, не ад прагі пахвалы людскай – начхаць мне, што падумаюць і скажуць людзі, спрэчка ад памкнення яшчэ раз выверыць і пераправярыць знойдзеную ісціну, і калі чуеш станоўчы адгалосак у іншых сэрцах – тады становішся больш упэўненым у сабе, тады ўжываешся ў рэчаіснасць напоўніцу ўсім розумам і душою без аглядкі. Жаданне быць зразуметым, падзяліцца з кім-небудзь таксама ад гэтага. «Можа ў цырку сустрэну каго знаёмага, – падумаў я – тады верлібры якраз і спатрэбяцца».

«Што там Ніцшэ наплёў? Ёсць нейкія прабліскі...

Але мне здаецца, што гэта штосьці гнілое і смярдзючае, Калі ён Бога адмовіў,

Які выратаваў мяне сёння ў царкве: Людзі бачылі гэта.

Так, з гною растуць кветы, Але гэта не гаворыць аб тым, Што глеба, на якой стаім,

Павінна мяшацца з Небам і быць, прабачце, з гэтага самага... Каб мы ў ім па калена, па пуп, па глотку... Хопіць ужо, наглыталіся!

Што, Ніцшэ ўкрыжоўвалі, ці вы ўсе Юды??????? Ніц жа за ім няма,

За Ніцшэ, за ім – НІШТО!»

– адстукаў я на машынцы, разбіраючы свае каракулі.

Нарэшце я назваў яго імя, дык ён і сам называў сябе Антыхрыстам – гэта яго сапраўднае імя, і яшчэ імя ўсёй падобнай філасофіі і літаратуры.

Верлібры – забытая рэч, імі можна круціць, як хочацца, мы, напэўна, не разумеем верлібраў, можа сам Пан Бог ратуе сваіх паэтаў верлібрамі? Я ж так ясна бачыў Нешта ў цемры нocy... Што гэта? Як паказаць гэта? Калі гавораць дзве сілы, сутыкаюцца паміж сабою два варагуючыя полюсы – у час такога дыялогу, як паміж супрацьлеглымі зарадамі, ўзнікае іскра. Можа, гэта і ёсць ісціна?

– Што вы ўсё выкручваеце алегорыям рукі, – запісаў я, – туману напускаеце! Усе вы, так званыя паэты і філосафы, робіце выгляд, быццам сапраўды нешта ведаеце...

– А чаму б і не? Ведаем! Скажы я табе праўду ў лоб – ты ж не паверыш! Гэта ж проста, як Божы дзень: зверху яно ляжыць. Вось і вымушаны я напускаць туману, каб ты праз вобразы дакапаўся да таго, што ляжыць зверху: так ясна ўсё і проста. Але сонца слепіць вочы – можа, ты

хоць праз туман убачыш? Той дакапаецца і ўбачыць ісціну, хто думаць навучыўся, хто не ўмее – для таго туман ніколі не расеецца. Але ў кім яшчэ трымціць жывая душа, таго мы спачатку плакаць навучым (прымусім?)! Душа, што ўмее плакаць, – вучыцца думаць.

Я паставіў кропку, але запісанае не зусім задаволіла мяне: адкуль яно? Чыя размова? Кавалак нечага вялікага. Так можна пісаць кіламетрамі, і ўсё адно знойдзецца чалавек, якому будзе здавацца, што нешта ёсць там... а на самай справе – звычайная гульня словамі і жангліраванне вобразаў. «А пад паэта закасіць лягчэй, чым сена косяць», – пісаў мой цёзка нядаўна.

Трэба нешта простае і зразумелае, накшталт правілаў альбо афарызмаў.

1. Праз не магу – нельга! – запісаў і задумаўся. Правільна, уся бяда чалавека, што ён хоча і праз «не магу!», думае, можна скочыць вышэй за сябе самога, укусіць свой локаць, прабіць галавою сцяну, што можна не спаць цэлую вечнасць... і г. д.

2. Нельга ўсё адразу: патроху і паціху! – пісаў я далей і ўсміхнуўся, успомніўшы выпадак з дзяцінства. (Мне тады было гадоў сем, вярталіся з дзедам з сенакосу і пачулі, як у возеры нешта квола боўтала, падышлі: здаравенны шчупак трымаў у пашчы вялізнага карася, ніяк не мог справіцца з ім, выбіўшыся з сіл, ён ляпаў хвостом па вадзе каля берага – дзед з разгону брохнуўся ў ваду і грудзямі наскочыў на рыбін, грабнуў уверх рукамі і выкінуў абедзвюх на бераг. Радасныя, мы неслі дахаты неспадзяваны ўлоў, і, пасміхаючыся ў вус, дзед сказаў тады: «Во, заглынуць хацеў, а цяпер самога з'ядуць, так і з чалавекам, які шмат глынуць хоча»).

3. Чалавек спачатку шукае кнігу па назве, потым па прозвішчы таго ці іншага аўтара, а некалі будзе шукаць адно СЛОВА!

4. Ён гаварыў: напішу, напішу, напішу... потым, потым, потым... Але так і не напісаў нічога, таму што жыву ў абсурдзе, а трэба было проста схадзіць у царкву.

5. Не люблю абсурду – гэта не маё! Але як часта кажу: потым...

6. Баюся, баюся, баюся... Мурашка прапаўзе па сталё, а мне страшна: раптам яна не туды ступіць і Сусвет разарвецца на часткі... Як добра, што ёсць Бог у небе для ўсяго і царква на зямлі толькі для чалавека.

7. У царкву не ідуць, а пруща, душачыся сваімі грахамі, што сплываюць салёнымі слязмі і прарываюцца скрозь слёзы, уцякаюць ад грахоў, і паганяюцца таксама грахамі – нібы бізуны, сцёбаюць яны па спіне і балюча б'юць па пятках... І нясуць, цягнуць, валакуць за сабою і ў сабе цяжэзныя грахі ў царкву... І не пускаюць у царкву таксама грахі...

* * *

(Дзень 5 лістапада 94 года)

Мне зноў зрабілася страшна, і я кінуў пісаць.

Ехаць у цырк, тым больш пасля ачышчэння, пасля царквы не хацелася, можа нават блюзнерствам было б паехаць пасля такога? (З першымі хрысціянамі рымляне распраўляліся амаль што на цыркавых арэнах сваіх амфітэатраў).

Я спрабаваў заікнуцца жонцы, маўляў, з'ездзілі б самі, а я лепш адпачыў бы дома, але яна і слухаць не хацела.

Неахвотна пачаў збірацца. Каб не «накруціць яе на новы віток» незадаволенасці і не раззлаваць канчаткова, апранаў тое, што яна гаварыла, і не спрачаўся. Што будзе – тое і будзе! Запіхнуў у кішэню верлібры, узяў нататнік з адрасамі і тэлефонамі, на ўсякі выпадак паглядзеў, ці ёсць грошы.

Горад мне здаўся чужым. Я нават не мог арыентавацца: дзе знаходзіцца цырк? Яна ведае – хай вязе. Прыглядаўся да людзей, прыслухваўся да іх гамонкі – ці не зразумелі яны што за гэтую ноч? Усё будзённае: звычайныя размовы, штодзённыя клопаты і праблемы. Ніхто не трывожыцца, ніхто не гаворыць пра душу і не думае пра вечнасць. Яны што, усе спяць? Ход-

зяць, гавораць, нешта робяць і спяць на хаду? Няўжо яны не адчуваюць набліжэння? Гэта ж можа здарыцца ў любы момант? А яны? – толькі востраць думкі і цюкаюць імі адзін аднаго, для свайго шкадлівага задавальнення, цюкаюць, быццам сапраўды нешта ведаюць лепш за астатніх, быццам у іх наперадзе тысячагоддзі жыцця і ўсё яны яшчэ паспеюць зрабіць.

Каля цырка выйшлі: я здзівіўся яшчэ, што цырк аказаўся ўсяго толькі метраў семсот ад Дома літаратара, хоць заўсёды ведаў гэта, але на момант выскачыла з галавы.

Мяне вабна паклікала воля: прайсці па праспекце Францішка Скарыны, і можна сустрэць Сыса, ці на крайні выпадак – якога-небудзь Пазнякевіча, гэта ж так проста. І дзянёк такі цудоўны, усё адно як бабіна лета: сонца, людзі, глыбокае сіняе Неба. Як я люблю, калі апалае лісце, калі яно шамаціць пад нагамі, калі спяваюць тужлівую песню, адлятаючы ў вырай, жураўлі. Некалі і мы, кожны з нас паляціць за нябеснымі птахамі шляхам апошнім... Туга на сэрцы: як крычаць жураўлі! Мо клічуць нас услед за сабою? А лісце падае, кружыцца, шоргаецца пад нагамі. Вунь бы прайсціся ў парк Горкага ўсёй сям'ёй і проста пасядзець на лавачцы. І гэты дзень ніколі больш не паўторыцца, і я запомніў бы яго на ўсё жыццё, успамінаў бы і там, за аблокамі: як весела шчабеча і смяецца сын, падкідаючы апалае лісце ўгару і падстаўляючы светлую галоўку, як заліваецца срэбным званочкам: «Мама, папа, глядзіце, я зрабіў дожджык! Дожджык не „вымакае“ мяне. Дожджык з лісцікаў...». А мы сядзелі б з жонкай і ўсміхаліся б, і нам было б добра. І яны запомнілі б гэты дзень... Але ёсць нейкія білеты ў цырк... Цесная, душная будыніна, што зрабілі людзі, а тут такі дасканалы свет навокал... Але...

– У колькі пачынаецца?

– У тры гадзіны.

Я зірнуў на гадзіннік: «Сорак хвілін да пачатку!»

– Давай пагуляем?

– Яшчэ чаго не хапала! – незадаволена бзыкнула жонка.

– Ну што я буду сядзець там цэлую гадзіну? Давай білет, ніхто ж не зойме маё месца. Я знайду вас...

Глянуў у квіток, і нешта абарвалася ўсярэдзіне: 13 рад, 31-е месца, – прачытаў я. «Цырк – гэта пастка, мне не трэба туды ісці».

– Не хочаш – як хочаш, а я пайду прайдуся, – услых сказаў я.

9

(Дзень і вечар 5 лістапада 1994 года)

І не хлусіў, я так і думаў: калі не сустрэну нікога – вярнуся назад. Няхай будзе не мая воля: чалавек адчувае, калі падманвае, – схаджу да Дома літаратара, а там – будзе бачна. Мне трэба было падзяліцца з кім-небудзь страшнай тайнай, якая апякала мяне, была ўпэўненасць, што я абавязаны сказаць камусьці.

«А раптам гэта не набытак бяссоннай ночы, а мой непасрэдны доўг, ускладзены на плечы, і некалі потым мяне спытаюць: што ж гэта – Я прыадкрыў табе таямніцу, каб ты пераканаў іншых, Я выбраў цябе для гэтай ролі, а ты не адчуў волі маёй, збаяўся... Збаяўся быць асмяяным, ці ты не чытаў, як Мяне лічылі за вар'ята?» – думаў я. Ну хоць бы якога паэта сустрэць і сказаць ні то жартам, ні то ўсур'ёз: «Давай уваскрэсім памерлых?!» – не зразумеў бы, можна было б лягнуць для апраўдання, маўляў, шыза зайшла, суперідэя: мне стала б лягчэй... Паэт зразумеў бы, магчыма... Аблягчыў бы маю ношу – але ўжо адказнасць была б раздзелена на дваіх.

Як на тое, нікога не сустрэў па дарозе. У Доме літаратара таксама – не знайшоў нікога са знаёмых. Я шукаў Сыса. Пазваніў з дзяжурнага тэлефона яго суседцы, што жыла паверхам ніжэй, яшчэ званіў камусьці, але адказам – толькі доўгія гудкі...

Падняўся на другі паверх у кафэ. Спытаўся: ці не бачылі Сыса?

– Ён казаў, каб ты да яго прыехаў!

– Сур'ёзна? – уразіўся я. – Адкуль ён ведаў, што я буду яго шукаць? Дакладна? Ён нікуды не з'ехаў?

– Ну, казаў жа, што будзе дома, калі хто будзе пытацца.

Ах вось яно што? Я выскачыў на вуліцу. Не стаў тлуміць галавы, чым лепш даехаць да Чарвякова, а пайшоў пешкі (добра, што прыхапіў нататнік з адрасамі, з маёй дзіравай памяццю не знайшоў бы яго кватэры). Да «Белай вежы», думаў я, а там ужо патраплю. Падумалася: не блага было б узяць бутэльку гарэлкі – і ўсміхнуўся гэтай думцы: «Эх, вы, паэты?» Куды я іду? – уваскрашаць чалавецтва! Як жа можна так легкадумна рабіць сур'ёзную справу на п'яную галаву. Вось наша галоўная немач і памылка: усё добрае замочваем і абмываем і ўсё вялікае пачынаем у час п'янкі або пасля перапою.

Гарэлкі я, праўда, не ўзяў. Сур'ёзныя справы робяцца нацвяроза, нават калі яны ўяўныя і прывідныя.

Сыс сапраўды аказаўся дома.

– Ты?! – здзівіўся ён, адчыняючы дзверы. – Вось ужо каго не чакаў сёння, дык гэта цябе... Усё-такі ты мяне любіш! Праходзь!

– У мяне тут ідэя...

– Што такое?

– Разумееш... Як бы гэта табе сказаць... Ну, словам... Бачыш, ішоў да цябе – усё было ясна, а цяпер баюся, што не зразумееш... Ты толькі не смейся, я можа буду гарадзіць дурноту...

– Ды гавары ты і не стой у парозе. Праходзь. Я зараз чайнік пастаўлю. – Я распрануўся, сабраўся з духам і, калі ён вярнуўся з кухні, выклаў яму: – Давай уваскрэсім чалавецтва! Ты толькі не смейся, гэта гучна сказана, але я сур'ёзна, усё сходзіцца... Я пралічыў, не ведаю праўда, што для гэтага трэба канкрэтна рабіць?.. Не, піць не буду! Не налівай. Разумееш, трэба дапамагчы, – я паказаў рукою ўверх, – без нас не атрымаецца ўваскрашэння! Ты не ведаеш, што рабіць? Нешта трэба... Можа спытацца ў каго?... Тут у мяне вершы, паглядзі, ці не праясніцца што...

– Пакладзі іх куды-небудзь, я потым пагляджу.

– Ну і Бог з імі, – кінуў я вершы на стол, адразу страціўшы цікавасць да іх, – потым. Жонка ў цырк пайшла, а я збег, не мог жа я адразу ў цырк пасля ўсяго... Можа, першы раз у жыцці падмануў, ха-ха-ха! Хаця не... Разумееш, трынаццаць гадоў таму, у такі ж самы час, восенню, я гэтак жа хадзіў у цырк... А сёння не змог, пасля царквы... І добра, што так. У цябе. Разумееш? Скажаш, супадзенне? Не, хлопчык, ці не зашмат? У мяне запісана ўсё... Хопіць! Колькі можна круціцца ў д'яблавым коле? Трэба штосьці рабіць! Во, глядзі, пашпарт, бачыш, трынаццаць, трыццаць адзін, зноў трынаццаць... дваццаць тры... Ты не крыўдуеш за верш той? Не... Малайчына, значыць усё разумееш. Дык вось, трынаццаць... Ну, гэта не так важна, хоць і гэта, усё да аднаго. Адкуль мы знаём, што важна, а што не? Бог ведае. У Давыд-Гарадку я жыў у трыццаць першым пакоі, на Ваўпшасава дом быў 31, на Гамарніка пакойчык таксама N 23, а цяпер, успомні, якая мая кватэра?

– Адкуль я ведаю.

– Ты ж дапамагаў пераязджаць? Мэблю насілі. Тройка, адзінка і двойка заўсёды прысутнічаюць. Які нумар, ну?

– Што я кампутар: усё запамінаць? Будзе трэба – знайду. Ну і што, калі ў цябе кватэра пад трынаццатым нумарам, што з таго зменіцца?

– Анічога! У мяне кватэра N 231, але гэта мала што гаворыць, хоць можа і гэта нейкую ролю іграе, разумееш? Мне трыццаць тры гады! Бачыш, бачыш, які ў мяне быў квіток у цырк? – дэманстраваў я білеты, як нейкі неабвяргальны доказ. – 13-ы рад, 31-е месца. Разумееш, гэта ўсё знакі, той чытае, хто бачыць, разумееш? Трэба штосьці рабіць!

– Ты не крыўдуй, – вяла прагаварыў ён, – але я нічога не разабраў з таго, што ты нага-радзіў...

– Сур'ёзна? – я прыгледзеўся да яго: «Не, здаецца, не падманвае». – Ты што, не верыш у Бога?

Ён маўчаў.

– Я думаў, ты... Гэта нельга сказаць у лоб, павінна заставацца недаказанасць, каб кожны чалавек узрастаў самастойна, даходзячы, высільваўся сваім розумам і душой...

– Давай лепш вып'ем! Прыбег, разбудзіў тут...

– Не, не, не!.. Я не буду піць, а то страху паедзе... Разбудзіў? Я вунь трое сутак не сплю, і нармальна...

...І ўсё ж мы выпілі...

– Дык ты што, уцёк ад жонкі? – спытаўся ён як даўмеўшыся.

– Канечне! Надакучыла ўсё. Не разумее яна...

– Вы ўсё роўна як дзеці, нарабіце дзялоў, а мне за вас аддуйся.

– Яна ў цырк пайшла... Не мог жа я пасля споведзі... Ну, дык «падымем» памерлых?! Дапаможам? Учора ж былі Дзяды...

– Сур'ёзна? А я і не ведаў... Дзяды.

– Не даюць Дзяды заснуць! Хочуць Дзяды ўваскрэсення! А колькі можна не спаць, ты ведаеш? Што ж маўчыш?

– Ты што, шызануўся ці прыкідваешся? – Ён схадзіў на кухню і прынёс чайнік, які даўно ўжо свістаў там. – Ты быў у бальніцы?

– А ты што, хіба не быў? Калі не быў, значыць, вар'ят!

– Бляха! Да мяне адны шызанутыя ліпнуць, як мёдам для вас намазана, – з крыўдай і адчаем прагаварыў ён.

– Не хвалюся, я – нармальны! Што дрэннага ў тым, што я хацеў, каб усім было добра? Людзі злыя былі... Ці ты ў Бога не верыш? – тады іншая справа і другія меркі... Проста мяне не зразумелі тады... І ты быў, я ведаю, іначай не прыйшоў бы да цябе. А дурных увагуле няма, Толя! Ёсць шалёныя, «беснаватыя» па-руску. Гэта жахліва! Яны ўсе вар'яты і ненармальныя,

гэта ім нічога не трэба, абы живот набіць! Ці можа ты іхняю меркаю хочаш мераць нас? Вочы разуй, Толя! І кінь піць!

– Сынok, хопіць мяне вучыць! Ты з сабой разбярыся спачатку. Давай лепш вып'ем яшчэ, зараз Галубовіч павінен прыйсці.

Мы дапілі гарэлку. Курылі і пілі гарбату. Праз паўгадзіны прыйшоў Галубовіч. Дапілі астачу. Гаварылі пра жыццё, паэзію і пра Бога. Анатоля даў мне яшчэ грошай на бутэльку, доўга і нудна тлумачыў, як знайсці гастронам: «Пойдзеш прама, потым направа, сто метраў убок і праз дворык...».

– Не тлумі галавы, што я – малы? Спытаюся. Язык да Кіева давядзе, а як вельмі доўгі, то і да Калымы, галоўнае – запісную не забыцца з тваім адрасам.

Я ішоў і радаваўся, які малайчына Сус, як ён усё талкова разумее, а толькі прыкідваецца недалёкім, і як мне патрэбна зараз, каб не глядзелі на мяне сямікапеечнымі вачыма... Успомнілася, як у час «улазін-наваселля» пасля двухдзённага банкетавання скончылася гарэлка, кінулі жэрабя: выпала ісці Сусу. І як усе разгубіліся, кожны шкадаваў, напэўна, што жэрабя выпала не яму, баяліся за Суса: тлумачылі, як не заблудзіцца. І пасля таго, як ён выйшаў, жонка мая сказала: «Не трэба з ім насіцца, як дурні з пісанаю торбаю, ён такі ж чалавек, як і мы...» (Усётакі, якая яна ў мяне разумніца!). І як мы радаваліся, калі ён прыйшоў з цыгарэтамі і гарэлкай, жывы і здаровы.

Я таксама не заблудзіўся. Мы выпілі яшчэ і за Дзядоў... У хуткім часе заснуў моцным сном, упершыню за апошнія тры сутак. Прачнуўся, ужо было позна: гарэла святло, за вокнамі стаяла глыбокая ноч – разбудзіў гучны голас Грышановіча. Потым яны павезлі мяне дахаты. І так затлумілі галаву таксісту, што той спыніўся пасярод горада, разгублены, не ведаючы, куды далей ехаць і дзе ён увогуле знаходзіцца. Мне прыйшла думка: «Калі сабраць трынаццаць аднадумцаў, аб'яднаць іх Святой ідэяй – можна перавярнуць свет, калі трынаццаць душ зліваюцца ў адну – прыходзіць тайна. Апосталаў з Хрыстом было менавіта столькі. Нас толькі тры, і то – якімі вачамі глядзіць на нас шафёр, як на нейкі цуд». Мне здалося, што ў яго душы распачалася вялікая работа.

Жонка сустрэла ветліва. Непаразумення і разводаў як і не было. Я пачуваў сябе шчаслівым: іграў на гітары; Грышановіч голасна чытаў свае доўгія вершы; шафёр быў збіты з панталыку незвычайнай кампаніяй; а Сус, як заўсёды, сядзеў у сваім сховішчы, цікаваў за тым, што адбываецца, і час ад часу кідаў нейкія фразы. Здаецца, яму таксама было добра, ён радаваўся, напэўна, што зрабіў нас шчаслівымі. Праз гадзіну яны паехалі, і мы засталіся з жонкай.

Як добра, што я прымірыўся з Верай. Ціхая, спакойная радасць ахінула мяне сваёй пяшчотай. Лагодна і ўтульна. Я прыгрэўся і прытуліўся да сваёй жонкі: усім сэрцам верыў – усё будзе добра.

Я быў паміж сном і рэальнасцю ў дрымотным стане. Велічныя і высокія думкі. Упэўненасць у заўтрашнім дні. Супярэчлівы заціснуты вузел паволі пачынаў разблытвацца, так мне падалося. Чаму такі спакой і упэўненасць? Нешта стаіць за мною, моцнае і магутнае, вялікая сіла, што не дасць аступіцца і сарвацца ў прадонне. Як добра, калі не пакутуеш сумленнем, калі прымірыўся з усімі, пакаяўся. Як цудоўна, што ёсць у небе Вялікае і Святое... Дзякую Табе за ўсё: за жонку, за сына, за гэтае жыццё, якім Ты адарыў мяне, за сяброў, што не падвялі ў цяжкую хвіліну, не пасмяяліся і зразумелі: што і як трэба рабіць; за ўсіх людзей, з якімі живу на гэтай зямлі... Якія ж яны добрыя, людзі!

10

(Ноч з 5 на 6 лістапада 1994 года)

Я не ведаю, спаў я ці мроіў наяве – але мне было добра, супакойна і сціхотна.

Я адчуваў, што Нехта думае пра мяне, Нехта клапоціцца і аберагае. Напэўна, людзі завуць Яго Богам. Ён Нябачны, Неспасцігальны і Вечны, Ён Нязменны, Бязмежны, Бясконцы і Ўсюдыісны; Усёведны, Звышмудры і Ўсемагутны, Добры, Святы і Праведны, Ён Сапраўдны і Справядлівы, Ён Творца гэтага свету, Ахоўнік яго і Вышэйшая Сіла і Воля, Ён Доўгацярплівы і Літасцівы – усё гэта Бог. Ён ненавідзіць зло і карае няпраўду, але Ён хоча ратунку для ўсіх, таму што Ён ёсць Любоў, і Сына Свайго аддаў на ахвяру за нашы грахі, Ён Святло, – Бессмяротны, Нятленны і Вечны. За ім тайна і неразгаданасць, бясконцасць і ўсёабдымнасць. Куды падзелася мая заўсёдная хваравітая цікаўнасць? Я ведаю цяпер: не ахапіць мне Яго ўсяіснасці. Як з ім добра і ўпэўнена. Жыццё стварае новыя законы. Зямля, зоры, сусвет – усё падудна і ўпарадкавана Яго гарманічным законам. Маленькая зёлачка – і яна цягнецца да сонца. Сусвет. Вечнасць. Любоў. «Мир движим любовью». Яна пранікае ўсюды. Усім кіруе. Нешта і я значу ў гэтым вялізным сусвеце? І я патрэбен. Дзякую Табе за ўсё.

«Жыццё стварае новыя законы», твoryць... жыццё стварае... Жыццё кye... Жыццё кye свае законы, жыццё кye свае законы...

Жыццё, жы-ц-цё-ё – цягучае, цякучае і салодкае, нібы мёд. Жыццё кye свае законы! Што за гэтымі рукамі? Тайна... Вечнасць... Быццё... Якія яны далікатныя, плывучыя і цякучыя, як само жыццё. «Жыццё кye свае законы» – гэта яны пішуць. Для мяне? Навошта? Запомніць гэта? Жыццё кye свае законы. Жы-ц-цё ку-е-е сва-е-е за-ко-о-ны. «Итак, не заботьтесь о дне завтрашнем, ибо завтрашний день сам позаботится о своем, довольно у каждого дня своей заботы». Жыццё кye свае законы. Што заўтра будзе... «Не рассуждай, не хлопочи». Што заўтра будзе... «Дневные раны сном лечи». Што заўтра будзе – невядома. «А завтра быть чему-то...». Спазнаеш заўтра. Запомніць гэта? «Запомни». Запаведзь? Першая? Не. Не! Першая: возлюби Бога... Кожнаму свая? Жыццё кye свае законы. Жыццё... А колькі іх павінна быць, запавядзей? Дзесяць. А дзе ж астатнія? «Усяму свой час». Майсею дзесяць давалі? «Не спяшайся». Жыццё кye свае законы.

«Запомни хоть гэтую». Жыццё... «Дай руку, калі хочаш. Лічы. Загінай пальцы». На. «Жыццё кye свае законы» – адзін. «Любі Бога» – два. «Любі бліжняга» – тры. «Не забі» – чатыры. «Не крадзь» – пяць. «Не чужалож» – шэсць. Сем.

«Колькі налічыў?». Сем, але ж павінна быць дзесяць? Я добра помню: дзесяць, гэта грахоў сем, а запаведзяў дзесяць! «Добра, добра, дзесяць, але ўспомні хоць гэтыя сем». Хмг. «Чаму рука спіснутая?». Лічыў. «Што лічыў?». Запаведзі. «Колькі там?». Сем. «Успомни!». Не магу. «Ну, бач ты які? Давай спачатку: жыццё кye свае законы...». Адзін. Але ж першая не гэтая? – любі Бога! «Мне лепш знаць, што для цябе павінна быць першым». Добра, буду, як скажае. «Для цябе важней зараз гэта – жыццё кye свае законы – жыві кожны дзень па-новаму. Прыслухвайся да жыцця. Яно дасць на ўсё адказ. Прыслухвайся да свайго сэрца – яно не падмане. Бачыў тайну? Круціў? Круціў! Што зразумеў? «Нічога». Што ведаеш? «Нічога». А вось глядзі, ты кажаш – круціў, удумайся ў слова. «Ну, што ёсць у гэтым слове: слова як слова, нічога цікавага». Эх ты! Глядзі, слухай: круціў, круціў, круціў... Чуеш, як варочаюцца жорны вечнасці? Мелюць хлеб: кру-крукру – рыпяць яны, зямныя жорны, трушчаць зерне... «Ага-ага! Чую». А потым: ціў – гэта вось ціўкнула, на якой жорны круцяцца, чуеш, як ціўкнула вось? Круціў, ціў... Зразумеў? Кру-ціў, кру-ціў! Бачыш тайну? «Ага!». Нават тут, у простым слове, а колькі слоў ведаеш? Колькі ўсіх? І ў кожным – тайна. Глядзі, колькі слоў, як пяску марскога, як зорак на небе. Бачыш у кожным тайну? Бачыш рэчышча мовы сваёй? Глыбей, глыбей. Бачыш? Яшчэ глыбей. Вось тры ракі зліваюцца ў адну. Бачыш рэчышча славянскіх моў? Зразумеў? Яшчэ

глыбей! Бачыш, усе словы цякуць з аднаго вытоку? Чуеш сэнс? Бачыш, адкуль выплываюць словы? І куды плывуць? І дзеля чаго? Чуеш вялікае рэчышча моў? Бачыш яго? Жыччэ. Жыццё. Жызнь.

Лібэн. Любіць. Кохаць. Кахаць... Мутэр. Мать. Матка. Матуля. Маці. Дитя. Дытына. Дзіця. Дзецко. Отец, Ойцец. Бацька. Ойча. Яхве... Бачыш, у кожным слове тайна. А табе запаведзі падавай, як напісана. За-па-ве-дзі. Букі, ведзі. Вядзі! Ведаць. ВЕды. Вясці Вясці ЗА... Запаведзі. Дух дыхае, дзе хоча. Літара забівае – Дух жыватворыць. Даю – бяры, і не пытайся. Падай руку: адзін, два, тры, чатыры, пяць... Што ў кулаку? Колькі? «Пяць». Успомні – не магу... Хоць адну? Нічога не помню! Зусім тупы я. «Вось бачыш? Запомні першую: жыццё кве свае законы». Я іх у кабінеце павешу, як лозунгі, добра? «Як будзе трэба, так і зробіш. Жыццё...». Але, Госпадзе, можа я лепш вершам запамню? «Як хочаш». Я назваў Цябе гэтым іменем? Гэта і ёсць Ты? «Ну давай вершам, як лягчэй».

Жыццё куЕ свае законы – бачыш, як яно кве? Бачыш, якія законы? Якія яны далікатныя? Цякучыя. Як мяняюцца...

На кожны дзень, на кожны дзень – чуеш, як ляскаціць? Нібы ў кузні: на кожны дзень, на кожны дзень – ляскаціць: дзень, дзень, дзень... Як не падобны адзін дзень на другі! Дзінь! Дзень – дзінь, дзень – дзінь – бяжыць час.

Што заўтра будзе, невядома – адчувае тайну заўтра? Ты думаеш, будзе снег, а ідзе дождж, ты збіраешся ісці ў госці, а захварэў і сядзіш дома. Заўтра – гэта маё, я ведаю, ты – не; заўтра ў цябе будзе выпрабаванне, не забудзься ўспомніць Імя маё. Няма іншага Імені пад сонцам, якім чалавек уратуецца... няма імені іншага... няма імені... не забудзься...

А час цячэ, а час ідзе – адчуваеш, як цячэ час? Які ён пlynны і цякучы, нібы мёд жыцця. Чуеш, як ён ідзе? Ці-кі-ТА, ці-кі-ТА, ці-кі-ТА! ДзІнь! Цікае гадзіннік вечнасці. Ці-кі-так, ці-кі-так! Толькі так. Час ідзе, час цячэ, як жыццё. Я – жыццё! Я – законы жыцця. Я – кую законы на кожны дзень. Я – кожны дзень. Я – заўтра. Заўтра, якое не вядома табе. Заўтра не забудзься ўспомніць. Я – час, які цячэ. Я – час, той, што ідзе, набліжаецца... Я вечнасць... Я ЗА... Я ПА... Я ВЕ... дзі... ..».

Прачнуўшыся раніцай, я доўга думаў: што было са мною ноччу? Дзівосныя рукі нешта пісалі. Гэта я сніў? Але ж добра помню, як расплюшчваў вочы, помню, мацаў руку сваю – яна была сціснутая: у ёй нешта было... Я спрабаваў успомніць: што там? – і не мог. Нібы я раскручваў сусвет, нібы мне дазволілі зазірнуць у таямніцу. Нехта пісаў для мяне вершы: далікатна, неназойліва. Якія дзівосныя рукі! Як я любіў гэтыя Рукі: неадрыўна глядзеў бы ўсё жыццё, як яны пішуць вершы. Яны тварылі ўсё ад пачатку? Прыйшоў на памяць радок маёй аднакурсніцы: «В руцы Господа попросясь...». В руцы Господа...

11

(6 лістапада 1994 года. Днём.)

Днём я пайшоў у Кафедральны Сабор. Была нядзеля. Заўсёды раней, калі я заходзіў у царкву, адчуваў сябе няёмка, нібыта голы паказваўся на людзях. Звыклай скаванасці не было, наадварот: я трымаўся проста і свабодна, і ў той жа час узвышаны душэўны стан: велічныя і ўзнёслыя думкі, урачыстасць і святочнасць – гэтыя пачуцці перапаўнялі мяне. Хрыстос за «царскай брамай» настолькі падаўся жывым і цялесным, што я нават прыўзняўся на дыбачкі і зазірнуў праз галовы людзей: «А хто ж там стаіць? Хто гэта такі прыгожы?»

«Святы Боже, Святы Крепкий, Святы Безсмертный, помилуй нас!

Святы Боже, Святы Крепкий, Святы Безсмертный, помилуй нас!!

Святы Боже, Святы Крепкий, Святы Безсмертный, по-ми-луй на-а-ас!!!» – спявала пеўчая.

«Слава Отцу и Сыну и Святому Духу, и ныне и присно и во веки веков. Аминь» – падхоплівала людское рознагалоссе.

Гэта быў Хрыстос: аб'ёмнае, фізічнае адчуванне яго выявы бачылася мне ў мроіве ладану. «Жывы Бог!! Ён Жывы!!!» – крычаў я ў сэрцы сваім. Я нават не здзівіўся б, калі б Ён раптам узяў дый выйшаў да людзей, што маліліся перад амбонам. Вунь Ён, за прастолам, у горным месцы, у зялёным плашчы паверх плячэй, з працягнутаю ўперад рукою, увесь у парыве свайго сэрца ідзе да людзей. Я адчуваў Яго прысутнасць і тут, усярэдзіне храма. Паглядзеў па баках: лікі святых, іконы, абразы гэтак жа абнавіліся і былі нібы жывыя. Чаму я раней не бачыў гэтага? У царкве лунаў Дух Святасці. А спевы, спевы! – вось дзе сапраўды анельскае слаvasлоўе, нябесная музыка. Уздым. Узнёсласць. Веліч Боскай усёмагутчасці. Усёабдымнасць! Служба скончылася.

Я рушыў дахаты інакшы. Глядзеў на ўсё па-новаму. І раптам да мяне даляцеў плач. Галасіла жанчына каля ўвахода ў метро, што непадалёк царквы.

– Што з вамі? Што здарылася?

– Ключы, ключы... – закліпалася яна, – выцягнулі ў аўтобусе, укралі. Ад складоў, ой-ой! Ключоў, ключоў столькі... гэта ж замкі трэба мяняць, дзе я грошы вазьму, мяне ж з работы выжануць... і ад кватэры... Як я ўлезу... Што мне рабіць... – галасіла яна.

Я здзівіўся супадзенню: у пятніцу гэтак жа пасеяў недзе ключы. Гэта не проста супадзенне, падумаў я, і ўбачыў прамую сувязь паміж здарэннямі. Жанчына, магчыма, таксама ішла ў царкву, ды з-за ключоў так і не патрапіла. Гады тры назад, калі я збіраўся на першую споведзь, – выпадкова амаль не спаліў пакойчык у інтэрнаце: забыўся выключыць кіпяцільнік, ужо пачалі плавіцца фіранкі – я з жахам падумаў тады: ці да споведзі мне было б, калі б сапраўды загарэлася?

«Гэта ўсё д'ябальскія хітрыкі, каб адцягнуць нашу ўвагу ад галоўнага...» – падумаў я.

– Жанчынка, не хвалойцеся, не плачце... Ключы дробязь, можа знойдуцца яшчэ, прычына не ў ключах, прычына ў вашай душы. Я пазаўчора таксама згубіў ключы, гэта не выпадковасць, гэта нейкі знак... Трэба было так, гэтага ўжо не паправіш. Схадзіце лепш, памаліцеся, гэта д'ябал ловіць вашу душу ключамі, душу вашу ловіць: галоўнае душа, яе трэба ратаваць...

На кароткі час словы, здаецца, пранялі яе, жанчына сцішылася, але потым яшчэ галасней запырылася:

– Што ж я буду раб-і-іць? Ку-уды-ы-ы ж я пайду! – я адчуваў сваю бездапаможнасць паправіць што-небудзь, дапамагчы ў чалавечай бядзе. – Мяне ж з работы выганяць. Столькі замкоў, столькі замкоў... Дзе ж я вазьму гро-ша-ай...

Я памкнуўся дастаць апошнія дзве тысячы, што былі ў мяне, але стрымаўся: якія ж гэта грошы – смех, хіба што дзве шрубкі на іх купіш: давяду яшчэ да большага адчаю.

– Не плачце, ну... Чым жа мне вам дапамагчы? Давайце завяду вас дахаты. Дзе вы жывяце? Вы не даедзеце ў такім стане, куды ехаць?

Аказалася, што яна была са сваёй маці (старэнькай бабулькай, апранутай, нібы манашка, ва ўсё чорнае) – яна моўчкі і цяропліва пераносіла даччынае гора: сціснутыя ў прамую лінію губы, здаецца, пабялелі ад напругі.

«Ой, колькі ж яшчэ на свеце бяды, – падумаў я, – на кожным кроку нас падсцерагае спакуса і небяспека, колькі гора людскога і слёз чалавечых навокал, рана я пачаў радавацца. Колькі яшчэ работы, каб наблізіць царства... Царства нябеснае бярэцца намаганнем, талакою бярэцца царства...».

Не спяшаючыся, я пераходзіў ад прыпынку да прыпынку. Углядаўся ў людзей. Нібыта прачнуўся ад жахлівай спячкі: убачыў сябе, ранейшага, збоку. Заўсёды некуды спяшаўся, мітусіўся туды-сюды, як чаўнок у кроснах, нібы аўтамат з зададзенай праграмай. Быццам зомбі: чалавек-робат. Не бачыў вакол сябе нікога. Мне здавалася: людзі таксама заўсёды спяшаюцца, блытаюцца пад нагамі – а яны ў той час жылі размераным, спакойным жыццём, прыглядаліся адзін да аднаго, захапляліся прыгажосцю. Чатыры гады я насіўся па гэтых вуліцах, нібы ўчад-зеўшы, нікога і нічога не заўважаючы. Упершыню за апошні час я ішоў з пустымі рукамі: ні дыпламата, які стаў часткай майго цела, ні авоські з прадуктамі, ні сумкі – вольныя рукі! Яшчэ жартаваў, дурнота, хваліўся: «Усё маё са мною!» А ўсе гэтыя гады навокал жылі людзі, якіх я не бачыў: смяяліся, плакалі, глядзелі ўлюбёнымі вачыма адзін на аднаго і, напэўна, здзіўляліся, бачачы мяне, мітуслівага дзівака...

Маленькі хлопчык на прыпынку, растапырыўшы рукі і смешна раскарачыўшы крывенькія ножкі, чыкільдаў за галубамі: падбягаў, калываючыся, да птушак, нахіляўся і ўсё хацеў злавіць рукамі. «Хоп!» – пляскаў ён далонькамі. А яго маці стаяла воддаць і ўсміхалася.

О, як я ганарыўся сваімі заўсёднымі справамі, вечнай заклапочанасцю, як пагарджаў тымі людзьмі, што не ўмеюць выкарыстоўваць свой час, людзьмі павольнымі, што ўсякую справу робяць засяроджана і абдуманая. А я? Ускочыў у аўтобус і радаваўся, што паспеў менавіта на гэты, дагнаў яго, сэканоміў пяць хвілін: уткнуўся ў часопіс ці кнігу, чытаеш, выскачыш на прыпынку – і бягом, бягом, упохапкі... На работу, у краму, дахаты! І – за працу, хутчэй за працу! Увесь час нешта трэба тэрмінова зрабіць, баішся некуды спазніцца, не паспець. А ці трэба спяшацца? Можна лепш спыніцца, зазірнуць у душу і спытацца: «А што ж я хачу?» О, як ганарыўся я, што ўмею плённа выкарыстоўваць час – ні адной вольнай хвіліны, каб агледзецца, адумацца. А яны ж заўсёды назіралі за мной. Якую ісціну я мог даць ім? Чаму я мог навучыць добраму? Яны ведаюць лепш за мяне, як трэба жыць! Хіба, назіраючы мяне збоку, заўсёды затурканага, заведзенага чалавека-аўтамата, могуць яны паверыць таму, што я пішу? Не... Чалавек, што носіць у сабе ісціну, не такі: ён ходзіць павольна і асцярожна, нібы цяжарная жанчына, баючыся, каб не пашкодзіць тое, што выношвае ў сабе, – такому чалавеку няма куды спяшацца, ён ужо знайшоў галоўнае.

Я бачыў аднойчы ў юнацтве двух манахаў, даўно гэта было, але, нібыта ўчора, так і стаяць перад вачыма: два чырванашчокія манахі, у чорным адзенні, нават з невялікімі живоцікамі, але жываты не выклікалі агіды, а наадварот – пацеху: нібы дзіцячыя... У выразе іх твараў сапраўды свяцілася ісціна! Вось хто нясе праўду Божую. Якія прасветленыя абліччы былі ў манахаў, нібы лікі святых, што сышлі з абразоў, як павольна, паважна і памяркоўна аб нечым яны размаўлялі паміж сабой, якімі вачыма глядзелі на свет і на людзей. Тады, стоячы ў Століне на прыпынку, я падумаў: «Гэтыя людзі штосьці ведаюць. Вось бы і мне даведацца тое ж... А можна падысці і спытацца: што знаеце вы, манахі? Навучыце мяне жыць! Як мне стаць такім жа, як вы?»

12

(Вечар 6 лістапада 94 года)

Дома жонка сустрэла з радасцю ў вачах, здаецца, і не сварыліся нядаўна. Яна выйшла на вуліцу тэлефанаваць свайму брату, а я застаўся з сынам. Стаяў ля акна і глядзеў на вуліцу. Па радыё гучала песня. Неяк нязвыкла па-новаму гучала песня і вяшчала радыё.

Колькі іх, памерлых, загінуўшых? Нас, жывых, – жменька. І ўсе яны чакаюць, каб мы дапамаглі ім сваёю малітваю. Ім не было калі спавядацца, пакласці на сябе хроснае знаменне, яны загінулі за нас, а мы павінны адмаліцца за іх.

Гучала песня, цудоўная шчымлівая мелодыя на словы Гамзатава пра салдат, якія ляцяць журавамі ў вечнасць.

О, Госпадзе, веру ў тваё ўваскрэсенне! Яны ўстануць аднойчы ўсе да аднаго: святыя і пакутнікі, тысячы простых людзей, загінуўшых за Тваю справу. Устануць аднойчы мае продкі, усе адышоўшыя прыйдуць, уваскрэснуць памерлыя, Госпадзе, і без Твайго імені на вуснах, Госпадзе, даруй ім, я живу таму, што яны пакутавалі, ім, можа, не было калі памаліцца, але яны сумленна пражылі жыццё, Госпадзе, не пакінь іх!

Веру ў Тваё ўваскрашэнне, верую ў Цябе, Ісусе Хрысце, бачыў сёння ў царкве: **ТЫ ЖЫВЫ І ВЕЧНЫ!**

Няўжо і ад мяне залежыць, каб яны ўваскрэслі? Няўжо і я магу наблізіць царства нябеснае? Вечнае царства...

Прыйшла жонка. «Можа па сто грамаў на вячэру?» – спыталася яна. Як мне не хацелася разбаўляць настрой гарэлкай, але, баючыся, што яна зноў пакрыўдзіцца, я пагадзіўся.

Мы селі за стол. Яна парэзала дробнымі скрылікамі сухую каўбасу, дастала з лядоўні салат і зняла з пліты гарачую бульбу, ад якой падымалася пахкая пара, а я наліў у шклянкі гарэлкі.

– Давай, за нашу сям’ю, за нас і за сына! – дзыкнула шкло.

Выпілі. Я раскажаў жонцы, што бачыў у царкве. Ужо каторы раз за гэтыя суткі глядзеў на яе і не пазнаваў. Мне было дзіўна: чаму раней мы не разумелі адно аднаго? Нібыта гаварылі на розных мовах. Увогуле, чаму людзі не могуць паразумецца? Не таму, што ў іх няма жадання (пры адсутнасці жадання не ідуць на кантакт), а таму, што живуць на розных паверхах быцця і спрабуюць зносіцца паміж сабой: чуюць урыўкі слоў і сказаў, але не знаходзяць сувязі, не бачаць твару таго, хто гаворыць, не ўлоўліваюць адценняў інтанацыі... Гэта тое ж самае, што чытаць тэкст з аднымі галоснымі або зычнымі. Вельмі цяжка зразумець адно аднаго, калі там, дзе ў першага над галавою столь, у другога тое ж месца ўжо пад нагамі. Немагчыма, жывучы на розных паверхах быцця, аднолькава бачыць ісціну: з вышыні Эйфелевай вежы чалавеку адкрываецца ўся панарама Парыжа; са скляпення ён бачыць смецце перад акном ды мураша, які ўзбіраецца па травінцы.

Людзі, што живуць на розных паверхах быцця, ніколі не зразумеюць адно аднаго: паразуменне бывае толькі на лесвіцы, калі адзін апусціцца, а другі падыецца – так адбылося і ў нас, праўда, я не ведаю: хто зрабіў ласку і хто першы падняўся ці апусціўся да другога? Аказалася, што мы ўдваіх хочам аднаго і таго ж. Яна гаварыла маімі словамі, гаварыла тое, чаго я намагаўся ад яе чатыры доўгія гады.

– Не трэба нічога ўскладняць, – гаварыла жонка. – Калі гэта бутэлька, як яе ні круці, усё роўна яна і застанецца бутэлькай, але лепш, каб яна стаяла на донцы. Можна, канечне, паспрабаваць паставіць і на рыльца, але рана ці позна яна ўпадзе, а калі і пастаіць крыху – дык будзе стаяць дагары. Навошта яе ставіць дагары? Мне трэба зусім нямнога: лагоды і крышачку цеплыні, як і ўсякай жанчыне, каліва ўвагі. Усё астатняе прыйдзе само. У нас сын, за якога мы адказваем перад Богам, якога павінны выгадаваць і выхаваць, каб ён стаў нармальным чала-

векам. Хочаш працаваць, калі ласка, я табе ўсе ўмовы ствару для працы, але каб работа не засланыла асноўнага: сям'і! Каб ты хоць час ад часу заўважаў, што побач з табой жывыя людзі. Уся твая творчасць – гэта смецце, выкідыш, аборт сапраўднага жыцця.

Яна гаварыла праўду, і я пагаджаўся. Я ўпершыню ўбачыў наша адзінства, зразумеў: мы адно. Убачыў сямейную еднасць, як трыадзінства Божае: я – айцец, вось сын мой, якому пайшоў чацвёрты год, але які ўжо ўсё разумее і адчувае імгненныя рухі душы; вось жонка мая – усюдысны дух, які адухаўляе і дыхае, дзе хоча. Бог на зямлі, сярод людзей – гэта наша сям'я. Недарэмна, думаў я, адно з царкоўных таінстваў – вячанне, ды і сама царква часта параўноўваецца з жаною, а Хрыстос – муж яе. Мне здалося нават, што жонка чытае мае думкі: не паспею засумнявацца ў чым, як яна тут жа: «Ну што ты зноў, не думай пра гэта!» – абрывае мяне. Сапраўды, можа, мы багі, якія спусціліся на зямлю, каб паглядзець, што змянілася сярод людзей за апошнія дзве тысячы гадоў? – падумалася мне. Што мы павінны рабіць? З якой мэтай прыйшлі да людзей? Якая яна ў мяне прыгожая, мая багіня! А хто ж у нас галоўны? Ну, калі бацька я, дык пэўна, што я! Але ж мы АДНО ў трох асобах, мы тры часткі аднаго цэлага, якое называецца сям'я!

13

(Ноч з 6 на 7 лістапада 94 года)

Пасля вячэры селі перад тэлевізарам. Ішла кінакамедыя, знятая яшчэ да вайны: рэвалюцыйны час, энтузіязм працоўных, пераацэнка ўсіх каштоўнасцяў – але звярнуў увагу я, што ні мне, ні жонцы не смешна: твары сур’ёзныя і застылыя, нібы высечаныя з каменю. «Хто ж так глядзіць камедыю?» – падумалася мне, нейкія ненармальныя мы, гатовыя ледзь не заплакаць.

– Пераключы на другую праграму, – папрасіла жонка, пэўна, адчуўшы маю заклапочанасць.

– Таму так успрымаецца, – паспрабаваў растлумачыць я, – што фільм антырэлігійны, тады з гэтага смяліся, а зараз трэба плакаць і жахацца свайго вар’яцтва.

Па другой праграме паказвалі канцэрт. Маладая спявачка выводзіла сакавітым голасам лірычна-гузлівую песню. Я патануў у мяккім крэсле. Сын валтузіўся каля маіх ног з цацкамі, побач сядзела жонка – і ў той момант, калі я прыўзняў рукі, каб сашчапіць іх за галавою, – убачыў: тое ж самае адначасова са мною робіць на экране спявачка! Гэты жэст мы рабілі адначасова. «Як Крышна», – падумалася мне міжволі. Гэткая ж поза была ў Крышны, калі ён ствараў сусветы – я бачыў гэта калісьці на малюнку «Бхагавадгіты» ў той час, як чытаў яе. Мой сын неўзабаве пачаў пяшчотна туліцца да мяне, быццам баючыся, што я хутка знікну. І тут я адчуў у сабе нейкую чужасную прысутнасць. Пазней, успамінаючы гэты момант, мне часта прыходзіла ў галаву фраза «и бес вошел в него» – здаецца, яна з Бібліі, па-іншаму я не магу ахарактарызаваць гэты момант. «Што ж будзе далей?» – цікаvasць засмактала мяне ў небяспечнае і невядомае. Я бязвольна падпаў пад валадарства нейкай варагавітай сілы, расслабіўся і, вывучаючы яе, праводзіў эксперымент на сабе: пільна прыслухоўваўся, што ж адбываецца са мною? Сын валтузіўся і поўзаў па мне – і праз яго мне бачылася ўсё, дакладней, нейкая іншая сіла паказвала мне праз яго. Я бачыў, як зарадзілася жыццё, як выходзілі з вады жывыя істоты, як па часе яны самаўдасканаліваліся і дарасталі да чалавека. Вось сын бегае перада мною, як малпачка, вось узяў палку і збівае арэхі... А вось проста і гаворыць: «Я абіз’янка, бачыш?» (Але ж гэта тэорыя эвалюцыі па Дарвіну, якую я адхіліў у свой час?!). Што гэта, зноў пастка, што ўмела расставілі для мяне? – я не знайшоў адказу. Але што ж будзе далей? Мне здаецца, я бачыў бездапаможнага і кволага чалавека, што спрабуе вырвацца ў космас. Жонка таксама адчула: са мною адбываецца нешта нядобрае. «Антон, што з табою?» – устрывожылася яна, тузала за рукаў, але я маўчаў. Лежаў на падлозе пад валадарствам невядомага і прыслухоўваўся да сябе. Сын поўзаў па мне і гэтым, як мне падавалася, паказваў узаемаадносіны паміж людзьмі: вось ён сеў на галаву, і я пачаў задыхацца, ён стаў на мяне нагамі – і я зрабіў выснову: калі сын падрасце і стане на ногі, мне будзе цяжка дыхаць – вечная праблема бацькоў і дзяцей.

– Антон, што з табою!

Я заплюшчыў вочы і ўбачыў святло: «И увидел свет великий, и воссиял свет», – міжволі напылілі словы Дабравесця.

– Антон, што з табой?! – крычала яна, схіліўшыся нада мной. – Кінь гэта!!! Зараз жа выкінь!!! (Пазней, успамінаючы гэты момант, яна гаварыла, што ёй здалося, быццам у мяне гараць мазгі, галава ахопленая жарам і палае). А я адчуваў бессэнсоўнасць існавання ўсяго жывога, спустошанасць і выхаладжанасць усякага сэнсу і мэты – тугу і самоту сусветна-планетарных абдымкаў, нечалавечую журботу, якую нельга ўявіць у звычайным стане.

Я лёг на спіну, раскінуўшы рукі. Часта такія малюнкi ёсць на вокладках папулярных часопісаў: зямны шар або космас з арбітамі спадарожнікаў і сузор’яў, на фоне якога чалавек з раскінутымі рукамі і шырока разведзенымі нагамі. Я нічога не рабіў, але раптам сама сабою паднялася рука, і гэтак жа бязвольна ўпала (я не варушыў ніводным мускулам!), тое ж здары-

лася з нагою. Мне стала вусцішна, было прадчуванне, што зараз мяне могуць забраць кудысьці навякі, проста ў целе.

– Антон! Антон!! Ты чуеш мяне?!! – крычала зверху жонка.

Я ўстаў – і тут быццам з мяне дасталі душу. Я прыставіў палец да сваіх вуснаў, ведаў, што калі паспрабую нешта сказаць, усё парушыцца, ды і што я мог сказаць, калі сам яшчэ не разабраўся: што гэта? Яна абхапіла мяне ззаду рукамі, потым забегла наперад, пачала трэсці. Самі сабою зрабіліся некалькі фрыкцыйных рухаў: «Што гэта значыць? Мне паказалі, з кім я павінен жыць па закону?» Раптам падкасіліся ногі, і я асеў на падлогу. Трэба шукаць ратунку! Мне зрабілася невыносна, я кідаўся туды-сюды па кватэры і помню, калі зірнуў у люстра – адбіўся ад яго, як сонечны прамень. Напэўна, тое, Нешта, што апанавала мяне, не хацела бачыць сябе ў люстэрку ці баялася, каб я не ўбачыў яго. У такім стане чалавек не можа доўга быць, мне стала зразумела, чаму людзі іншы раз кідаюцца ў акно: калі не знаходзіш выйсця – выхад можа заставацца адзін... Я кідаўся з пакоя ў пакой, не ведаючы, што рабіць. З жахам заўважыў, што маёй уласнай волі з кожным імгненнем застаецца ўсё менш і менш: калі спачатку я сам не хацеў гаварыць, каб не спалохаць Нешта, то цяпер адчуў – яшчэ трохі і не змагу вымавіць слова ніколі. Застануся навечна ў турме. Ніколі не растлумачу, што было са мною, ніхто не зразумеў: я страчу сувязь з гэтым светам назаўсёды, буду толькі прысутнічаць цэлам, як звар'яцелы. Як жонцы даць знак, каб яна дапамагла мне?

Ухапіў чысты аркуш паперы і пачаў маляваць алоўкам праваслаўны крыжык («Так становяцца мастакамі!» – міжволі падумалася мне), – гэта было выйсце: нешта адступілася ад мяне на імгненне, хто ведае, можа адзінае, таму што душа пачала як бы вяртацца: я адчуў у час малявання крыжа – у грудзях цяплее. Жонка стаяла за спіною, потым схілілася і заглянула мне ў вочы, потым на крыж. Папера парвалася. Паміж маляваным крыжам і маёй душой была жывая сувязь.

«А як жа кропка?» – нібы «кодам» падумаў я, спрабуючы разабрацца з медытацыямі і выходамі ў астрал. Пачаў ставіць кропку ў крыж, пратыкаў алоўкам, нібы здзідай, і адчуў, што, калі я праколюю крыж, адначасова адчуваю боль пад рэбрамі, быццам хтосьці коле туды. Я ўстаў. Погляд каўзануўся па сценах.

– Што з табою? – яшчэ раз спыталася жонка.

Я хацеў нешта паказаць на мігі. Але пачала пабольваць галава, зразумеў: мне нагадалі, пагразілі, што ёсць яшчэ і фізічны боль.

І тут міжволі прагаварылася: «КРЫ!!!!...» – я спалохаўся і задушыў апошні склад намаганнем волі, якая яшчэ засталася, упэўнены, што ён быў бы: «ШНА», а потым з мяне паліліся словы, я стаў бы чайсьці магутнай зброяй, аракулам цёмных сіл. Не ведаю, што было б на самай справе, але знаю, што гэта была мяжа, да якой мяне падпіхнулі, дапамогшы зрабіць першы крок, потым быў бы другі, трэці, сёмы... – мяжа, за якой я страціў бы сваю душу навечна.

У пошуках падмогі я зноў мітусліва пачаў глядзець па баках, і вочы спыніліся на выяве Спаса Нерукатворнага, які ў свой час быў на праваслаўным календары і, калі год скончыўся, я акуратна абрэзаў лічбы і прыклеіў вобраз на шпалеры. Я глядзеў на Спаса – такі ж самы, толькі аздоблены па краёх перлінамі, вісеў на выхадзе царквы «Усіх тужлівых радасць». Упіваўся вачыма ў ікону. Сілы і воля пачалі аднаўляцца. Душа адтайвала, у грудзях цяплела.

– Маліся!!! – нарэшце змог выкрыкнуць я.

І з усёй моцы бразнуўся лбом перад іконаю – яшчэ раз!!! Яшчэ!!!

Спешна маліўся і хрысціўся. Жонка забылася нават, як кладзецца каталіцкі крыж, і, разгубленая, стаяла пасярод пакоя, не ведаючы, што рабіць... Душа паступова вярталася... Увесь гэты час сын глядзеў на мяне спалоханымі, шырока адкрытымі вачыма і маўчаў. (Потым, праз колькі дзён, ён часта падыходзіў да іконы, гразліва патрасаў пальчыкам і гаварыў: «Божанька сварыцца...», а ў вачах была такая глыбіня і не дзіцячая дасведчанасць, што халадок закрадаўся ў маю душу).

– Ой, я нічога не зразумела, – спахапілася жонка, – што гэта было?

– Ух, гэта жах! – ускочыў я з каленяў, спрабуючы растлумачыць, – я быў на самым дне пекла, гэта не перадаць, я бачыў яго, гэта сатана, мы паказалі яму дулю – вось яму, хай выкусіць! Маліся, чаго ты стаіш, маліся!..

І мы ўпалі на калені перад Спасам Нерукатворным.

...Цяжка выказаць, што было са мною. Думкі і пачуцці вярталіся, і, нібыта нядаўна народжаны, я вучыўся думаць і адчуваць. Як толькі расшалопаў, якой небяспецы падвяргаўся, як толькі спасцігнуў, Хто выцягнуў мяне з гэтага пекла і ўратаваў, – я адразу глянуў на свой пісьмовы стол і даў клятву... Да канца дзён маіх...

Прачытаў малітвы і заснуў.

Раніцай балела шыя, так моцна гваздануўся галавою аб падлогу. Яшчэ не пакінула прадчуванне, што мае думкі ведаюць недзе наверху, чытаюць іх, адсочваюць і чакаюць ад мяне нечага. Што я павінен рабіць? Калі мяне выбралі для той місіі, пра якую нават страшна падумаць, няхай запаліцца вунь тыя тры акны. Няхай пададуць знак. Я чакаў цэлых пятнаццаць хвілін, паглядаючы на гадзіннік, – запалілася толькі адно...

Я стаяў ля акна і глядзеў на прыцішаны Божы свет. Вымытае, як крышталь, неба. Горад толькі пачынаў прачынацца: запальваліся вокны ў суседнім доме, сёй-той ужо спяшаўся на працу. Расчынаўся новы дзень. Як доўга не вяртаўся я да людзей. Як моцна спаў, нібы ў летаргічным сне.

Я зразумеў, што такое творчасць. Узяў гітару і заспяваў сваю любімую песню: пра восень і пра сына... Пра свой лёс.

Я зноў плакаў, як некалі тады, два гады назад, калі пісалася песня, але слёзы ўжо былі інакшымі: чыстымі, радаснымі і, напэўна, салодкімі, як шчасце.

Я зразумеў, што такое творчасць. Мяне ратавалі і рыхтавалі да гэтай восені яшчэ два гады таму назад, я плакаў за два гады да гэтага дня аб сённяшніх сваіх пакутах. Мне далі песню, каб я ўратаваўся ёю.

Я ўзяў чысцютку, белы-белы аркуш паперы і запісаў чатырохрадкоўе:

І быў ранак, і мне было добра: я зразумеў, што такое творчасць. І яшчэ я зразумеў, што ў нас страляюць на ўзлёце, калі мы чыстыя і прасветленыя рвёмся ў нябёсы. Брудныя мы нікому не патрэбны, нават тым, што палююць за душамі: брудныя мы і так іхнія.

І быў ранак...

А днём на працу пазваніў айцец Уладзімір. Аказалася, што я няправільна назваў на споведзі свой хатні адрас, калі дамаўляўся з ім. Вечарам ён прыехаў і асвятліў кватэру. Мы пілі віно «Манастырская изба» і доўга гаварылі. Зайшоўшы ў мой кабінет і глянуўшы на пярэстыя паліцы з кнігамі, айцец Уладзімір спачувальна пахітаў галавою і мякка прамовіў: «Ой-ёй! Што тут у вас робіцца... У агонь іх, у агонь». Позна вечарам я праводзіў яго да аўтобусага прыпынку. І ўжо, калі ён быў у аўтобусе, заўважыў, як бацюшка праз шкло перахрысціў мяне на дарогу.

І было жыццё... І праз колькі дзён раніцай я доўга перабіраў у кабінёце свае кніжкі, іх назбіралася добрага паўмеха. «А можа... – падумалася мне, – у нас жа нават на хлеб не засталася?...». Не, як жа гэта я буду смяротнай атрутай гандляваць... Яны ж амаль не загубілі мяне. Толькі туды! Я ўзваліў мех на плечы, а потым нёс цяжкую ношу далёка ад людскіх вачэй, ад жылых пабудоў... І доўга гарэў ачышчальны агонь... «Дрэва, што не дае плода добрага, сякуць і ў агонь кідаюць», – успомніліся мне словы Дабравесця. «Праўду, праўду кажу вам, яны ўжо цяпер атрымліваюць тое, што заслужылі, – гаварыў некалі Хрыстос, – па пладах і ўведаеце іх». Доўга гарэла цалючае полымя... «Вось вам, «исчадне ада», вот вам, – прыгаворваў я, – гарыце! Вы хацелі загубіць маю душу? Вось мая плата!» – падграбаў я палкаю кнігі ў вогнішча, – вось вам, Іса, Муса, Сын Майрам, як жа ты добра гарыш, Каран, – гэта вам за тое, што пісалі, быццам нам прымроілася, што ўваскрос Хрыстос, што ўкралі Яго, што Ён быў

усяго толькі прарокам...» А вось і табе: «Бхагавадгіта», «Жамчужына ўпанішад», «Навука пра самасвядомасць» – харэ-харэ! Гары гарам! Вось вам – «Агні-Ёга», вось твой агонь, «Праваз-весніца агню» і «Абшчына»... А гэта ты, вялікі тэасоф, Штэйнэр? Давай-давай, прагарай! Я рваў гараскопы Вронскага, адрываў тоўстыя вокладкі тамоў Ніцшэ і Блавацкай ды іншых аўтараў, якія пасягалі на Святыню, якія пасялі ў маёй душы злое і ганарлівае насенне, сумненне ў той Праўдзе, якую я чуў сэрцам з маленства. Скручваліся старонкі, гарэлі словы, некалі падкрэсленыя мною, усыпаныя маімі знакамі зачаравання і пакланення, чытаныя і перачытаныя ў часы бяссонных начэй. Вы зрабілі сваю справу, дапамаглі разабрацца, што ўся ваша пісаніна – трызненне і хлусня, вы скіравалі да сапраўднай Ісціны – болей вы не патрэбныя, цяпер вы – вяроўка, якая аблытвае ногі. Доўга гарэў агонь...

«Праўду кажу вам, яны ўжо атрымліваюць сваё» – няхай спраўдзіцца яшчэ раз Тваё Слова, Госпадзе Ісусе Хрысце, прымі маю пасільную ахвяру на алтар славы Тваёй. О, як яны гараць, як кідаюцца попелам у вочы! Не падабаецца, ага? Ідзіце туды, адкуль прыйшлі! У агонь вечны! Там ваша бібліятэка. Гары агонь у славу Тваю, Госпадзе!

Старонкі скручваліся спачатку ў трубачкі, дымелі, пасля нахопліваліся вясёлым агенчыкам, і полымя з'ядала літары, малюнкi, розныя дэманічныя знакі і сімвалы. Праз палову гадзіны засталася гурбачка шэрага попелу. Наляцеў вецер, расшкамутаў шматкі згарэлай паперы. Я дапамог яму: разгроб попел палкаю, праверыў, каб не засталася ніводнай літары, насычанай атрутай пагібелі.

«Якім судом судзіце, такім і вас будуць судзіць!» – няхай паляць мае кніжкі, усе да адной, калі яны зносяць камусьці дрэннае! Кніга – пацяруха, парохня, попел... «Таму што полымем выпрабоўваюцца благія і добрыя справы». Тое слова не згарыць, якое засталася ў сэрцы, тое СЛОВА ад Бога, што не баіцца агню.

Так, я дзікун! Затое я, магчыма, уратую сваю душу, я зрабіў для гэтага першы крок, я ўжо ХАЧУ ўратаваць – а гэта не мала. А вы, культурныя, чытайце, чытайце... Дачытаецеся! Займайцеся медытацыямі і выходамі ў астрал – бокам усё гэта выйдзе вам, практыкуйцеся, вы яшчэ не ведаеце, што гэта! Да каго шчэміцеся? Спахопіцеся, ды позна будзе! «Се грядущи!» Я дзікун, а вы, цывілізаваныя, прылеплівайце вочы свае да блакітнага д'ябла: «галава ў хаце, хвост на трасе»... Раскашуйце – не за гарамі, хутка, хутка ўжо прыйдзе!

...Не, усё ж я спалю свае дзённікі і кіну курыць цыгарэтны фіміям д'яблу, яны пакуль яшчэ трымаюць мяне гэтым – хай пацешацца, але вельмі хутка і гэтая ўлада нада мной скончыцца.

Холадна, холадна! Які пранізлівы вецер на гэтай зямлі. Холадна на зямлі, не сагрэцца... Але – якое сіняе неба!

Я ішоў назад лёгкі, светлы і чысты, як у дзяцінстве, калі мама сілай вымывала мне твар з мылам. Свяціла халоднае сонца, але было сіняе-сіняе неба над галавою. Я ішоў і чытаў пра сябе немаведама адкуль нахлынуўшыя словы: І свяціла сонца... І было жыццё.....

.....

Пастскрытум

Вось мой адказ таму чалавеку, які сказаў: не пішы, можа, гэта цябе д'ябал спакушае? Вось не мой адказ – за мяне сказалі Апосталы: «Служыце адзін аднаму кожны тым дарам, які атрымаў», – прачытаў я ў Першым пасланні Пятра, вось мой адказ служыцелю Гасподняму. «Умілаваныя! Не цурайцеся вогненнай спакусы, дзеля выпрабавання вам пасыланае, хоць бы дзіўнае здарылася вам», – прачытаў я ў тым жа Пасланні. Дзякую Вам, айцец Уладзімір, гэта Ваш цёзка тысячу гадоў назад ахрысціў паганскую Русь, але ж можаце прачытаць і гэтае ў Пасланні Паўла да Рымлянаў: «Калі ж па дадзенай нам ласцы маем розныя здольнасці, дык калі прароцтва, прароч па меры веры; калі служэнне, службы; калі навучаеш, вучы...».

Але ніхто не мае права сказаць паэту: не пішы! Гэта тое ж, што сказаць чалавеку: не дыхай! Паэт не можа не пісаць! Калі Бог забярэ дар – ён і без вашай падказкі перастане і ніколі, паверце, не вымавіць ні слова – не ад сябе ён піша. Калі піша – значыць, Бог дае і патрабуе ад яго.

Чым паэт розніцца ад звычайнага чалавека? – ды нічым! Ён такі ж, як і ўсе астатнія, толькі Бог азначыў яго, і даў яму цяжар крыжа, і падараваў талент і сказаў: «Не закопвай яго ў зямлю!» – а толькі тым адметны, што двойчы перажывае сваю радасць, і гэтым шчаслівы; тым ён інакшы ад іншых, што яму трэба адважыцца і другі, і трэці раз ступіць на крываваыя сляды свае, але ступае ён, як і ў першы раз: зноў можа праваліцца ў прадонне і не ведае, ці вернецца назад жывы і здаровы!

Хто даў мне права ўслаўляць Імя Госпада? А Той даў права, Хто даў і жыццё. І за гэта з мяне спытаецца, а не з вас. А хто вам даў права гаварыць, калі не вы давалі мне?.. Я ўспомніў, успомніў, што падумаў у першае імгненне, калі мяне ўратаваў «Спас Нерукатворны», успомніў, якую клятву даў тады, зірнуўшы на пісьмовы стол, – і цяпер не забуду ніколі.

Ладуючы рукапіс для часопіса, я зноў пусціўся ў невядомае і неспазнанае. Быў такі момант, калі хацелася скончыць так:

Я распнуў сваю ісціну на крыжы,

Загнаў Сатану ў клетку і замкнуў яго там,

А потым вярнуўся і доўга ганяўся за д'яблам па чортавым коле, Пакуль не скруціўся розум, —

І Люцыпар, збіўшы замкі, выскачыў з клеткі і злавіў мяне ў апошні раз, і тады ісціна мая паблякла...

Але калі даверыў гэтыя словы паперы, раптам з жахам заўважыў, што гэта не проста верш, а – акраверш, першыя літары радкоў якога складваліся ў здзеклівае папярэджанне: Я – З-А-П-І-Ў...

Гэта быў яшчэ адзін, і, відаць, не апошні ўрок. Зарана я ўявіў сябе пераможцам, і таму перад тым, як пастаўлю кропку, кажу вам свой заповіт, здабыты і зразуметы на краі бездані: бойцеся зачараваных кругоў і не ганяйцеся за Сатаной па чортавым коле, не рабіце яму клеткі і не намагайцеся смяяцца з яго, а то пасмяецца ён з вас, як пасмяяўся некалі з Гогаля, які спаліўвае рукапісы...

Той, Хто даў жыццё, даў права казаць гэтыя словы, даў сілы і абарону, таму скончу так, як і было задумана раней.

Слава Яму! Слава Айцу, і Сыну, і Святому Духу, цяпер і ўвесь час, і на векі вякоў. Амін.

(Часопіс «Крыніца», 11, № 6-1995 г.)

2. Сустрэча з Ярасветам

1

Чорны, як ноч, і стары, як жыццё, крумкач прашумеў цяжкімі крыламі і важка апусціўся на каржакаватую таполю. Пад яго цяжарам галіна пругка пахілілася долу. Калі ён перамінаўся і падстаўляў пад кручкатую глугу то адну, то другую шурпатую лапу, цярэбячы дзюбай паміж кіпцюроў, адрываў шматкі заскарузлай скуры ці варушыў крыламі, якія спаўзалі ўніз, уладкоўваючы іх на спіне, – галіна гойдалася, хістаючы ў цемрыве змрочны абрыс вешчай птушкі.

«Кар-р», – выцягваў сваю шыю груган, і розгалас крумкачовага крыку разлятаўся па наваколлі: «Ка-арр! Кар-рр-р!» – і, здавалася, сама цемра адгукаецца на гэты крык.

* * *

Другую ноч чалавек не мог заснуць: правальваўся ў нейкае забыццё – яно межавалася з мроівам, – і зноў расплюшчваў вочы. Было прадчуванне чагосьці значнага, вось-вось нешта павінна здарыцца, ён быццам чакаў нечага вельмі важнага для сябе, да чаго даўно ўжо рыхтаваўся. Як кажуць, корпаўся ў пражытым і перажытым. Вось і сёння – даўно пераваліла за поўнач, але сон не ішоў. Успамінаўся ўчарашні жах. «Мусіць, я крычаў учора? – падумаў чалавек, – пэўна крычаў! Інакш маці не прыбегла б з суседняга пакоя... А раптам яна пачула сэрцам? Здарася ж так раней, што за дзясяткі кіламетраў адчувала, што робіцца ў маёй душы...».

Цемра сціснулася, вязка згрудзілася на падлозе, стаілася цішынёю, быццам у яе пераняло дыханне, і напружана затрымцела чаканнем, нібы звер, зрыхтаваўшыся да рыўка...

Нешта прашамацела на вуліцы, і неспадзявана бліз акна закрычала варона.

2

Учарашнюю ноч ён таксама праседзеў на гэтай жа галіне. Крумкач пільнаваў надыход чалавечай смерці. Ён адчуваў яе набліжэнне за некалькі дзён. І ўчора, і сёння прылятаў сюды, уладкоўваўся на старой таполі і віжаваў за суседняй хатай, каб атрымаць асалоду ад набліжэння чаруючага подыху кашчавай, хоць даўно ўжо чалавечая смерць не прыносіла яму ніякай спажывы, але ён усё адно прагна чакаў. Прылятаў сюды, і сто, і дзвесце гадоў таму... Груган насычаўся памяццю.

* * *

Ён тады быў блізка да самагубства. Уявілася: жыццё скончана, далей ён проста не зможа граць сваю ролю ў ганебным фарсе. Навошта жыць, калі тая, адзіная, якую кахаў да бяспмяцтва і да вар'ятва, з якой звязваліся ўсе ягоныя мары і спадзяванні, так бессаромна, пры людзях... І не плёткі: на свае вочы... Як прыкра гэта, балюча і брыдка. Пасля такога жыцця нельга, і ён вырашыць проста: рассячэ забытаны вузел раз і назаўсёды, каб потым не падманвацца ілюзіяй. Навошта быць нікчэмным баластам для чыёйці самазадаволенасці? Досыць! Ён зможа! Толькі б вартаўнік не ўбачыў... І раптам сярод ночы – тэлефонны званок: рэзкі, пранізлівы і патрабавальны.

– Сынок, што з табою?! – пачуўся ў трубцы ўстрыжаны голас маці.

«Адкуль яна ведае, што я тут? Адкуль дазналася, што я рашыўся? Я ж ні з кім пра гэта не гаварыў», – ён зірнуў на гадзіннік: стрэлкі паказвалі чатыры гадзіны раніцы.

– Момо, як ты адчула? – толькі і змог выдыхнуць – і страсянуў са сваіх рук заціснутую ў кулаку вяроўчыну.

Тады маці аберагла яго, сама таго, мажліва, не ведаючы, уратавала: ён так і не адважыўся на апошні, адчайны крок. Званок прывязаў да жыцця, надарыўся, можа, адзінай нітачкай, якая стрымала на краі пагібелі, не дазволіла сарвацца ў бездань і вывела потым з тупіка. Праз дзень маці гаварыла, што ноччу прысніўся страшны сон – прачнулася: трывожна! Першая думка: штосці з табою! Супакоілася толькі тады, калі пачала круціць тэлефонны дыск.

Гэта было даўно. А сёння за акном крычала варона.

3

Даўно ўжо адлязгалі звонкімі мячамі крывавыя сечы, расцягнулі ваўкі па гушчарах абгрызеныя белыя косткі мужных ваяроў – вырасла на гэтым некалі пустым месцы вялікая вёска. Але гарачай памяццю пабоішча яшчэ дыхаюць нетры гэтай зямлі, і, здаецца, цёплая пара падымаецца над сялянскімі хатамі ды лунае ў паветры салёны водар крыві. Уваскрасаюць у памяці чорнай птушкі відочныя малюнкi сытых трапез: вочы... вочы апошняга воіна, якія ён выпіў дзвесце ці трыста гадоў таму... Ніколі не забыць іх! О, якімі салодкімі яны былі... Уявілася ў той час крумкачу, што ён п'е сіняе неба, ён, чорны як ноч, выпіў са славянскіх светлых вачэй воіна сіняе неба. Хіба мог ён падумаць тады, што гэта будзе апошні глыток нябёсаў? Крумкач упіваўся памяццю...

* * *

Чалавек пашнарыў рукою па сталю, адшукаў шнур і ўключыў настольную лямпу. Прыўстаў, дацягнуўся да кніжнай паліцы, узяў тоўстую кнігу, паклаў яе на калені, падагнуўшы ногі пад сябе, каб было зручней пісаць, і праз хвілінку на вокладку лёг чысты аркуш паперы.

«Але што ж такое душа? – напісаў ён і паглыбіўся ў сябе. – Кажуць, душа – гэта тое, што ад Бога. А цела? Яно што, хіба ад д'ябла? Таксама ж Бог дае (усміхнуся сваёй думцы: чаму менавіта з чырвонай гліны? Намёк на колер крыві?). – Што ж першаснае: душа ці цела? – пісаў далей чалавек. – Бог зляпіў чалавека, а потым удзьмухнуў у яго жывую душу: значыць, цела першаснае? Але ж ці быў гэты бяздушны злепак, звычайны кавалак чырвонай гліны, толькі знешне падобны да чалавека, ці быў ён па сваёй сутнасці чалавекам? Што ж першаснае? Ці не з гэтага пытання пычынаюцца спрэчкі ўсіх філасофскіх сістэм: душа з'яўляецца потым, калі чалавек вырастае і ў яго развіваецца свядомасць, або яна існуе ад самага пачатку, і чалавек толькі з часам пачынае разумець і адчуваць яе? Калі так, то навошта тады займацца выхаваннем дзіцяці? Усё бессэнсоўна! Калі з самага пачатку ёсць душа, не прывучыш чалавека рабіць дабро і пазбягаць зла: усё гэта альбо ёсць, альбо няма ад нараджэння. Чалавек жа не можа змяніць душу? Душа даруецца Богам, дык ад чаго ж столькі зла на зямлі? Адкуль яно бярэцца? Хіба Творца аднаму дае добрую душу, а другому – злую? І калі так, то ці вінаваты сам чалавек у сваіх грахах, атрымаўшы ад Бога дрэнную душу? Можа, акрамя божага семени падсяваецца яшчэ і д'яблава, як самасейнае зелье на жытнёвым полі, і калі чалавек забывае клапаціцца аб сваёй душы, дык буе і глушыць астатняе злыбеда, як гарчак на ніўцы нерадлівага гаспадара, як васількі ў жыцце: нібыта прыгожыя, а па сваёй сутнасці – шкодныя. Але ж многа залежыць і ад самога чалавека. Яму даецца выбар, і выбар гэты – жыццё. Шлях яго шырокі: ад аднаго краю да другога, ад граху да святасці. І як чалавек пройдзе жыццёвы шлях – тую ж долю і зазнае. Ёсць выбар, і чалавек у ім гаспадар: як жыць, да чаго хіліцца – усё ж такі вырашае сам».

Аловак запіс над паперай, нібы раздумваючы, што пісаць далей.

Чалавек не памятаў, навошта прывычаіўся запісваць думкі. Ужо гады тры, як бяссоннымі ночамі браў чысты аркуш паперы і прывязваў думкі словамі. Але спачатку думку патрэбна было злавіць, як ловіць каўбой дзікага мустанга, трапна накідваючы на яго шыю ласо. Злавіць і звязаць, як звязваюць буйнага вар'ята, каб ён не нашкодзіў (думкі таксама бунтуюць душу), злавіць, звязаць і разгледзець, як разглядае цікаўны заолаг якіх-небудзь матылькоў: а што яны сабой уяўляюць? Для ўсяго гэтага выкарыстоўваліся словы: прывязаная словамі да паперы думка ўжо не ўяўлялася такой жудаснай, а была хутчэй безабароннай і простаю. Гэта дапамагала. Калі ў галаве праяснялася і забытанае пытанне становілася зразумелым, ён тут жа камечыў скрэззаныя аркушы і больш ніколі да іх не вяртаўся. Часта напісанае дапамагала зразумець сябе. Але сёння выпрабаваная метода не спрацоўвала. Нешта зрушылася. Чалавек

грыз аловак, сплёўваў чорную ад графіту сліну і ніяк не мог разабрацца са сваёй душою «Ёсць цела, ёсць душа, а ёсць яшчэ і Дух, – зноў запісаў ён, – якую ролю выконвае Дух? Глумленне над ім недаравальна ні ў гэтым веку, ні ў будучым. Можа, ён першааснова ўсяго існага?»... «І Дух Божы насіўся на водамі...» Нехта казаў, што цела – гэта храміна души, значыць, сама душа – гэта, магчыма, скарбонка Духу? Але для чаго такая складанасць?» – чалавек адклаў спісаны ліст і задумаўся. Зноў успомнілася ўчарашняе: прыснілася ці адбывалася на самай справе? Пачыналася як звычайны сон: цягучае паглыбленне ў дрымотнае падсвядомае быццё, але потым пачало чаўпсціся штосьці невытлумачальнае: ні сон, ні ява, ні прывід, ні мроя... нешта сярэдняе.

4

Гэта было гадоў дзвесце ці трыста таму (птушкі не ўмеюць лічыць), яму тады было ўсяго гадоў трыццаць, і ён нічога яшчэ не ведаў. Старыя крумкачы, якім даўно пераваліла за трэцюю сотню, яшчэ за тыдзень пачалі злітацца на лысую паляну. Першы прыляцеў вajak – пяццот гадоў яму было, і ён прыляцеў сюды паміраць. Агледзеў паляну мутным падслепаватым вокам, уцягнуў у сябе паветра – кожная жылка затрымцела ў старэчым целе, кожная жылка адказала яму на пытанне: «Тут!»

«Кар-рр-р!» – закрычаў крумкач. І самыя старыя крумкачы за дзясяткі кіламетраў пачулі ягоны кліч. Груганы гуртаваліся ў пloidму. Пад вечар іх сабралася вельмі шмат. На другі дзень прыляцелі крумкачы сярэдняга ўзросту. Шэсць дзён зліталіся крумкачы на паляну.

Малодшы з іх, чорны як ноч, цяпер сядзеў на галіне каржакаватай таполі, – прыляцеў тады амаль самы апошні, на сёмы дзень. Дрэвы ад мноства птушак здаваліся жывымі і былі таксама чорнымі, хоць і стаяла сярэдзіна лета. Апоўдні і з правага, і з левага боку завылі ваўкі, дзесьці заенчылі лісіцы. Вajak насцярожыўся і, сабраўшы ўсю моц, гучна каркнуў тры разы: «Кар! Кар! Кар!» – чуццё і апошні раз не падманула яго. Птушкі ўстрыжываліся, сотнямі пазляталі з дрэваў і з карканнем насіліся над палянай – тысячы галодных глотак зліваліся ў адзін жудасны рык, нібы пад зямлёю абудзілася і зарычэла вялізная драпежная звяруга. Ад мноства чорных крылаў зацмівалася сонца, падалося, што насунулася ноч. Спачатку ледзь чутна, а потым усё мацней і мацней залязгала дзесьці зброя, заіржалі коні, пачуўся тупат тысяч і тысяч чалавечых ног, конскіх капытоў, скрып калёс. І з левага і з правага боку набліжаліся войскі. Вajak прадбачыў правільна: будзе сеча!

* * *

...Ён быццам узбег па трапе і ўціснуўся ў кабiну не то самалёта, не то нейкай ракеты. Чалавек добра памятаў, што атрымаў важнае заданне: хто яго даваў – ён забыўся, але само заданне павінна быць выканана. Рвануў на сябе штурвал, і машына, разбегшыся па ўзлётнай паласе, набрала хуткасць і паляцела.

У ілюмінатары заміргацелі зоркі.

«Тут ёсць нейкі падман, – падумалася яму, – сяджу ў кабiне (за шклом!), – а валасы трэпле вецер! Куды я лячу? – успыхнула думка, – што ад мяне хочуць? Мне патрэбна назад! Там, унізе, без мяне здарыцца штосьці важнае...». Ён добра помніў, што, адлятаючы, пакінуў нейкую частку сябе на зямлі, з якой заставаўся звязаны (гэта і непакоіла), быццам раздвоіўся і цяпер знаходзіўся адначасова ў двух месцах. «Так не можа быць! Не бывае гэтак, – думаў чалавек, – гэта нешта звышнатуральнае і незвычайнае». Невядомая сіла як магнітам цягнула яго да долу, а другая, такая ж таямнічая і магутная, несла наперад. Хоць ніколі ў жыцці не лётаў ні самалётам, ні іншым апаратам, чалавек налёг на штурвал усім целам і павольна змяніў курс. «Хутчэй, хутчэй!» – прыспешваў паслухмяную машыну. І неўзабаве зноў апынуўся на зямлі. Штосьці нязвычайнае адразу ўразіла яго.

«Што ж гэта? Што?!» За той час, як яго не было, тут здарылася нешта жажлівае, быццам адбыўся нейкі жудасны сусветны катаклізм. «А можа, прайшлі мільёны гадоў за час майго палёту? – спужаўся чалавек. – Куды я прыляцеў: у мінулае, калі нічога яшчэ не пачыналася, ці ў будучае, калі ўжо даўно ўсё скончылася?». Людзей не было, не было нават жывёл і раслін – мёртвая прырода вакол. За кароткі, як падалося яму, час усё некуды знікла. Чорная, абгарэлая зямля пад нагамі. Сям-там пабліскаваюць згасаючыя агеньчыкі: клубы дыму, якімі плюецца агонь напаследак, атрутай выядаюць вочы. Вязкі, свінцова-хіткі туман, і нікога наўкола – аніводнай душы. Адзін! Цягучая, прыліплая цішыня абступіла яго з усіх бакоў. Як зацкаваны

звер, кідаецца ён з аднаго боку ў другі ад невядомай, але адчувальнай небяспекі: «Куды зніклі людзі? Чаму яны забыліся пра мяне?» Штосьці падобнае ён адчуваў калісьці ў дзяцінстве, як заблудзіўся ў лесе, – касмічная туга па жывым працяла наскрозь: я адзін на зямлі і нікога не будзе ніколі, вечна... Ух, якая ж ты страшэнная, вечнасць у адзіноце! І ўсё ж такі ён і далей упарта прабіраўся скрозь клубы дыму з надзеяй напаткаць каго-небудзь. Хацелася спытаць: а куды ж усе згінулі, што здарылася тут без мяне? Хацелася падзяліцца з кім-небудзь уражаннем аб палёце альбо, нарэшце, проста ўпэўніцца, што ёсць акром яго жывая душа ў гэтым свеце. І раптам яму ўявілася агромністая зямля: бязлюдная і пустая, чамусьці плоская і патрэсканая, у чырвоных расколінах, адкуль шугала пыліма, і ён на гэтай зямлі – **адзін!** Жывёльны жах, нібы вужака, брыдотна заварочаўся ўсярэдзіне...

Раптам каля вачэй з трэскам выбухнула святло – чалавек адхіснуўся ад нечаканасці і засланіў вочы рукою.

– Што з табой, сынку? – данеслася аднекуль знізу.

Зірнуў уніз і ўбачыў, што стаіць на ложку з паднятымі ўгару рукамі, а каля ложка ў начной сарочцы – устрывожаная маці: «Яна нешта пыталася ў мяне?» – дайшло да чалавека па чакальным позірку маці.

– Ой, – уздыхнуў ён, страсяючы рэшткі навалы, – не ведаю, кашмар нейкі. Што здарылася з ім, ён сапраўды не ведаў, не мог гэтага растлумачыць і пазней.

5

Пасля абеду войскі спыніліся. Першыя стрэлы арбалетаў распужалі птушак – але яны толькі адляцелі воддаль, уселіся на дальнія дрэвы і віжавалі за сечай, якую так прагна чакалі. Залязгалі мячы, зазвінела цеціва лукаў, рассыпаючы градам смертаносных стрэлы; як маланкі, то тут, то там праляталі, пабліскваючы металёвымі наканечнікамі, дзіды. Палілася першая кроў...

Бой не сціхаў і ноччу: то там, то тут чуліся трывожныя крыкі і стогны параненых.

Раніцай, як толькі развіднела, войскі павылазілі са сваіх сховішчаў і з новай сілай ухваліліся за мячы. Трава на паляне зрабілася чырвонай ад крыві. Птушкі пакуль не асмэльваліся набліжацца, назіралі здалёк. Да полудня ўсё скончылася. І ў адзін, і ў другі бок пабрылі натомяленыя, пакалечаныя і параненыя славяне – іх засталася па жменьцы, хоць дзень таму войскі налічвалі тысячы. Невядома, што прывяло іх на поле братазабойнай сечы... А груганы пасля абеду лавінай пазляталі з дрэваў на паляну. Пачаўся крывавае жор. У гушчарах, чуючы спажыву, мацней завыві ваўкі, але да ночы пакуль не адважваліся вылазіць з кустоў. Сп'янеўшы ад яшчэ цёплай крыві, захлынуўшыся ёю, сканаў нарэшце стары крумкач. Малады груган падляцеў да белакурага хлопца і смела апусціўся яму на грудзіну. Хлопец быў яшчэ жывы, хоць і не варушыўся, – жывымі былі яго сінія вочы. Груган заварожана ўглядаўся ў вочы чалавеку, а пасля дзеўбануў...

* * *

Цэлы дзень пакутаваў ад загадкавага здарэння. Не дапамагло разабрацца і тое, што ён пісаў учора пра душу. Другую ноч ён не мог забыцца. Праверыў градуснік – амаль зашкальвае. Цела гарыць, быццам яго аблілі варам. Заснуць нельга. І вось у яго дрымоту настойліва пранікаюць абрыўкі фраз, часта без аніякай сувязі з'яўляюцца малюнкi перажытых успамінаў, бачаных некалі кінафільмаў – потым усё гэта раптам знікае. Часам ён расплюшчвае вочы і бачыць перад сабою цёмныя сцены пакоя, кніжную паліцу збоку ды акно, завешанае гардзінай. І сцены, і пабеленая крэйдай столь, здаецца, душаць сваім цяжарам. Хочацца вырвацца з гэтай цеснай клеткі на волю. Аднекуль зверху (ці гэта здаецца?) далятае ніколі не чуты, непаўторны гук: быццам дзесьці трывожна забілі ў набат, потым нібы тысячы званаў адначасова загаварылі і спляліся ў адным перазвоне. З кожнай хвіляй гук узмацняецца, пераходзіць у дакучлівае гудзенне, і калі дасягае самай высокай і непрыемнай ноты (захацелася нават заткнуць вушы), чалавек адчувае, што цела сціскаецца, нібы жалезным скафандрам. Скура робіцца цвёрдай і халоднай, а сэрца, здаецца, вось-вось выскачыць з грудзей, нібы гарбузік са спіснутай у руцэ мякаці. Ён бачыць, што «скафандр», які душыць яго, неўзабаве выпягваецца ў даўжыню, ператвараецца ў цямную шахту-калідор. Чалавек з цяжкасцю праціскаецца праз гэты калідор, дзе ў канцы мігціць далёкае і выратавальнае святло. З такой упарстасцю, з якой змяя вышчэмліваецца са старой скуры, ён прадзіраецца праз загадкавы тунэль – святло набліжаецца марудна. Высільваецца, паўзе і цягнецца – ні канца ні краю. Здаецца, яму вечна прабірацца... Яркі ўспольных блакіту прыходзіць як збавенне. Калідор скончыўся. У гэты момант яму ўявілася, што нарэшце сабраў сваё «я» (нібы пры выбуху, яно разляталася ў розныя бакі), скруціўся ў танклявую нігачку, прайшоў праз «кропку» і апынуўся па другі бок (ён не ведаў яшчэ: па другі бок чаго?) – але адразу адчуў, што ён ужо не «тут», а дзесьці ў іншым месцы, дзе лёгка і свабодна.

Чалавек адплюшчыў вочы: ложка, сцены пакоя, дзверы – усё, што ўбачыў, звычайнае, але чамусьці рэчы адбіваюць фасфарычным мігценнем, быццам аднекуль падсвечвае месячнае святло. «Дзякуй Богу, кашмар скончыўся», – падумаў чалавек. Ад перажытага захацелася піць. Чалавек падняўся з ложка і азірнуўся: на пасцелі нехта ляжаў. Ён гадоў дзесяць спаў адзін, і

таму дзіўным было ўгледзець на сваім ложку яшчэ некага, акрамя сябе. Схіліўся над незнаёмым, зазірнуў яму ў твар і здрыгануўся ад нечаканасці: «Што гэта? Не можа быць! Я!.. Я тут і я там? Гэтага не можа быць!»

На ложку і сапраўды ляжаў ён, ляжаў крышку бокам, падклаўшы пад галаву руку – яго нават зацікавіла: ён першы раз бачыў сябе сонным... Але ж як гэта: ён стаіць і ён жа назірае за гэтым?.. Вось тут, каля свайго ж ложка, стаіць! Штосьці неверагоднае! Містыка! І тут ён заўважае, што зрабіўся вёрткім і рухавым – усё выконвалася без ніякага намагання, нібы само сабою, гуляючы. І зноў здзіўленне – ён адначасова бачыць чатыры сцяны пакоя, падлогу пад сабою і столь уверсе – што такое? Быццам ён з'яўляецца вялізным сферычным вокам, якое аднамомантна глядзіць ва ўсе бакі. Неўзабаве чалавек адчуў, што ў пакоі ёсць яшчэ нехта трэці, што той «нехта» пільна сочыць за ім.

Чалавек насцярожыўся, прыслухаўся... «Не бойся! Я прыйшоў табе дапамагчы», – пачулася чалавеку.

«Але хто ты? Я не бачу цябе», – адказаў чалавек.

– Я твой прадзед Іван, паглядзі, вось я.

– Ён жа памёр гадоў сем таму, як ты можаш быць ім?

– Вось жа я. Я не памёр, а скінуў сваё цела. І прыйшоў табе дапамагчы... Хіба ты не ведаў, што чалавек не ўмірае?

– Не. Нас у школе вучылі, што Бо... – «Што Бога няма!» – хацеў дадаць ён, але яго рэзка спынілі, быццам нябачная рука шчыльна закрыла рот.

– Замоўкні!!! Не гавары! Нічога пакуль не гавары. Слухай, – абарваў яго той, хто назваўся прадзедам, – цяпер будзеш ведаць. Тут трэба быць вельмі асцярожным са словамі, з думкамі, ты зусім безабаронны тут. А вага словаў у нас, заўваж, – не тая, што на зямлі. Помні гэта!

Чалавек зірнуў туды-сюды, каб зразумець: адкуль далятаюць думкі? Ля дзвярэй ён прыкмеціў невялічкае светлае воблачка. «Дык вось ты які!» – падумаў чалавек.

– Такі ж, як і ты, – пачулася яму, – я сябе бачу такім, якім быў у жыцці, а ты мне здаешся такім, якім ты бачыш мяне.

«Дзіўна, – адзначыў чалавек, – я ж яму нічога не гаварыў, а толькі падумаў пра сябе... Ён угадвае мае думкі? Не паспею падумаць, як ён ужо ведае, што я хачу прамовіць».

– Так і ёсць. Табе нічога і не трэба гаварыць. Толькі засяроджана думаць, – адказаў на яго разважанні прадзед, – і нічога дзіўнага ў гэтым няма. Ты яшчэ не ведаеш, што мы з табою адно і тое ж.

– Дык мы ж розныя людзі?!

– Як паглядзець... Розныя мы для сябе, і кожны з нас помніць толькі сябе, а для Бога мы з табою – адно!

– Слухай, як гэта атрымалася, што я тут з табою размаўляю і вось там, на ложку ляжу?

– Гэта проста: на ложку цябе зараз няма. Чалавек можа быць толькі ў адным месцы, там ляжыць тваё цела – гэта не асноўнае, гэта ёсць не ты... Самае галоўнае для цябе зараз – рыхтуйся да сустрэчы з Ярасветам, – дайшло апошняе да чалавека. І воблачка, якое назвалася прадзедам, раптам знікла. Чалавек занепакоіўся: «Ці не снілася гэта мне?» Нельга сказаць, што ён чуў голас прадзеда ці бачыў, чытаў яго думкі, – не! Усё адбывалася адначасова: і быццам бы чуў голас, і чытаў думкі, і бачыў іх... Прадзед думаў, а праўнук у той жа час глядзеў і слухаў, што той думае, нібы знаходзячы прадзедавы думкі ў сваёй сутнасці. Прадзед думаў для праўнука, а праўнук, наадварот, для свайго продка, быццам у іх на дваіх была адна галава.

Хто такі Ярасвет? Што гэта за стварэнне? Можа, ён і ёсць Бог? Але прадзед так і сказаў бы: рыхтуйся да сустрэчы з Богам, а то – «з Ярасветам...».

– Ярас-вет! Ярас-свет! Ярасвет! – паўтарыў ён незнаёмае слова колькі разоў. – Ярасвет, Ярасвет, Ярасвет! – як бы клікаў чалавек кагосьці на дапамогу.

І вось неспадзявана пакой напоўніўся святлом. Здалося, што ў правым кутку пад столлю ўзыйшло сонца. Стала ўтульна, суцішна і цёпла. Сонца струменілася дабрынёй. Лёгкае ласкавае пачуццё зыходзіла ад Яго і зычлівымі, мяккімі і далікатнымі хвалямі ахутвала чалавека. Яму на імгненне адкрыліся ўсе таямніцы светабудовы: «Вось як яно ўсё зроблена! – застыў чалавек у радасным здзіўленні, – які цуд, ой-ёй-ёй!».

Усё было зусім іншым, як вучылі ў школе: прасторы і сусветы пераліваліся, выпраменьваліся і ўваходзілі адно ў другое, зліваючыся і зноў размяжоўваючыся. Успрымалася гэта не ў паслядоўнасці і ў дынаміцы, як мы ўспрымаем на зямлі, а адразу схоплівалася сутнасць з’яў і дзеянняў. Адначасова бачыўся і пачатак, і канец усяго існага.

– Дык, значыць, ты і ёсць той самы Ярасвет? Гэта Ты мне ўсё паказаў?

– Гэта мільярдная доля таго, што ёсць!

Чалавек адчуў, што Ярасвет глядзіць на яго з замілаваннем, як маці на сваё дзіця: «Ён не зробіць мне дрэннага!». Чалавеку было прыемна купацца ў добразычлівых промнях гэтай загадкавай істоты.

– А ну, раскажы, што ты тут натварыў? – быццам бы спытаўся Ярасвет, хоць гэта было лішняе, таму што Ён усё ведаў, але чамусьці патрэбна было пачуць адказ ад самога чалавека.

– Калі? – не зразумеў чалавек.

– Ну вось там, у жыцці, – быццам удакладніў падказкай Ярасвет.

Чалавек збіраўся адказаць, што не ведае, якім чынам апынуўся за цэлам. Як раптам праваруч ад яго засвяціўся экран, і на ім хутка замільгацелі жывыя малюнкi: маленькі хлопчык ляжыць у калысцы, прачынаецца і пачынае гуляць з цацкамі; вось ён ужо робіць першыя крокі – падае, устае, зноў падае – хістаючыся, трымаецца за табурэтку; вось плача, спужаўшыся сабакі... а зараз корпаецца ў пясочку. «Дзесьці я бачыў гэтага хлопчыка», – падумаў чалавек. Штосьці вельмі знаёмае, блізкае і роднае адчулася яму ў гэтым хлопчыку... Вось хлопчык ужо і падрос, бяжыць у школу... Шкада, што са спіны не бачна твару. Пачакай, прыпамінае чалавек, вось зараз ён зачэпіцца за дрот і раздзярэ руку. Так і ёсць: хлопчык ляціць стрымгалоў і праз хвіліну, скрывіўшыся ад болю, закрывае акрываўленую руку... «Адкуль я ведаў загадзя? Ой, дык гэта ж было са мною! Гэта ж я!» – зноў здзіўляецца чалавек.

Глядзіць на Ярасвета: «Ты. А хто ж яшчэ... Паглядзім-паглядзім, хто ты?» – смяецца той.

«Як добра, дзякую табе, ты вярнуў мяне дзяцінства», – радаваўся чалавек. «Я! Гэта я!!! Ха-ха-ха! – смяюся ён, успамінаючы сваю першую няўмелую рыбалку. – Гэта я! Я!!!» – заходзіўся ў захапленні і пазнаваў падзеі пазнейшага жыцця. Чалавеку было вельмі прыемна назіраць сваё жыццё з боку, яшчэ большай насалодай перапаўнялася душа, што разам з ім глядзіць на яго жыццё высокая духоўная асоба. Чалавек заўважыў, што Ярасвет з найвялікшай радасцю ўспрымае яго добрыя ўчынкі. Хацелася, каб добрага ў жыцці было як мага больш. Вось чалавек у жменьцы нясе дзясятка трускавак для маці, не з’еў сам, як астатнія хлопцы, а нясе ажно за шэсць кіламетраў (ёй будзе прыемны такі клопат). «Глядзі, глядзі, які я ўдзячны! Бачыш, які добры?!» – быццам крычыць чалавек Ярасвету». Ён не думаў, што гэтыя даўно забытыя трускаўкі пададуцца такімі значнымі, што могуць прынесці столькі насалоды, што за ягадамі стаіць нешта большае: гэта ўжо учынак! «Глядзі, глядзі, які я міласэрны, якое ў мяне добрае сэрца, як шкадуу галубка! Ты бачыш, я плачу над жывой істотай? А вось тут, глядзі, незнаёмай бабульцы памагаю сумкі несці... Як добра, што я гэта зрабіў тады, цяпер – такая радасць ад гэтага. А спачатку да таго ж сорамна было падыйсці і ўзяць тыя сумкі, і як перасцерагаўся, каб не ўгледзеў хто-небудзь з сяброў – і не падняў на смех, яшчэ, чаго добрага, цімураўцам пацвельваць будучь...».

Але што гэта... «Няўжо? – замірае чалавек. – Няўжо і гэта падгледзелі?». Ён сцяўся, схіляе галаву, каб далей не бачыць, – але позірк нельга адвесці, не прыкрыць вачэй – іх няма, і яны ёсць усюды. Несусветны сорам прабірае яго... О, ён усё аддаў бы, каб далей гэтае праклятае «кіно» не круцілася! Дарэмна – панарама няўмольна набліжаецца да яго ганебнай таямніцы

– вунь там, за вуглом, ён і робіць гэта... Яму думалася тады, што ніхто на цэлым свеце не даведаецца, і вось жа... «Не хачу! Не хачу, каб ты глядзеў! – кідаецца чалавек да Ярасвета. – Гэта не я, я не такі! Не глядзі туды! Я ж тут, каля цябе, тут я сапраўдны!» – спрабуе чалавек адраччыся ад сваіх учынкаў: адраччыся ад самога сябе.

– Гэта дрэнна! І ты ведаў пра тое, яшчэ тады, калі рабіў. Але горш дрэнна не тое, што ты ўсё ж такі не вытрымаў, паспрабаваў, а тое, што адмаўляешся ад відавочнага. Гэта толькі кветачкі, глядзі, глядзі далей, што робіш ты! Вось дзе сапраўдны грэх, бачыш, які ты?

– Я гэтага ніколі не рабіў, – гаворыць чалавек, бо дакладна ведае, што не падманвае на гэты раз, – гэта няпраўда!

– Ну, у цябе ўсё яшчэ наперадзе! Гэта будзе, яшчэ паспееш зрабіць. Глядзі, глядзі, якім ты будзеш.

...Жыццёвая панарама скончылася нечакана, як і пачалася. Зрабілася ціха. Чалавек чакаў. Прагляд доўжыўся нейкае імгненне, не больш, хоць і прайшло ўсё жыццё – гэтае імгненне расцягнулася ў часе: столькі разнастайных пачуццяў, што, здавалася, ён па-новаму, яшчэ раз перажываў сваё жыццё.

Чалавек чакаў: чакаў вынікаў, магчыма, прысуду.

«...Што гэта было? Ты мне паказаў маё жыццё? Адкрыў, што было і што будзе пасля? Дзеля чаго? – баязліва пытаўся чалавек, спрабуючы высветліць, прадвызначыць вырак, адгадаць свой далейшы лёс. – Я дзесьці чуў, што ў момант смерці перад вачыма людзей праходзіць усё, перажывае імі. Для чаго ты мне паказаў усё гэта?».

– Таму, што гэта і ёсць смерць, – зразумеў чалавек адказ Ярасвета.

– Як? – застыў ён пытаннем. – Ты мяне заб'еш?

– Няўжо ты яшчэ не зразумеў, што памёр ужо? – адказаў Ярасвет. – Хоць... яшчэ і можаш жыць, вядома, калі моцна захочаш. Але ж ты бачыў, якім будзеш.

– Я не хачу паміраць так нечакана! – запратэставаў чалавек. – Я хачу яшчэ жыць! Хачу прывычнага.

– А навошта? І дзеля чаго? Каб стаць яшчэ горшым, чым ты ёсць зараз? Ты ж бачыў, што будзе далей. І запомні: смерць заўсёды будзе нечаканасцю. І табе ўсё будзе мала і мала, і заўсёды будзеш прасіць адтэрміноўкі і не нажывешся ніколі, не надыхаешся... І чым болей будзеш жыць, тым цяжэй табе будзе, тым больш пачнеш загрузаць у пазыкі, якія трэба сплочваць... тым цяжэй табе будзе потым адарвацца ад свайго свету... і гэтага не мінеш. І зноў будзеш стаяць перада мною, перад выбарам далейшага, і зноў будзеш прасіцца. Трэба адважыцца! Адзін раз, пасля будзе лягчэй. Усё адно не пазбегнеш выбару: днём раней, днём пазней – але гэта нічога не зменіць, да гэтага прыйдзеш! Сёння ты малады, моцны, а пасля...

– Няўжо, няўжо я нічагуткі не змагу выправіць у тым, што ты мне паказаў?

– Рэдка каму ўдаецца паправіць штосьці ў тым, што павінна адбыцца... Хоць... Усё можа быць. Ты вольны ў выбары і зараз, і потым у жыцці.

Чалавек стаяў і не мог адважыцца. Назад у цела не хацелася – там цесна, няўтульна і цяжка, там гэтак усё запаволена і замаруджана, а тут – усёмагутнасць, тут разуменне сутнасці рэчаў, сябе і сусвету... Вось толькі невядома, што ж там далей? Чаму на гэты крок патрэбна адважыцца? І як жа ісці мне цяпер па жыцці, пасля ўсяго ўбачанага, калі вярнуцца назад: буду ўсё ведаць, бо шмат бачыў... Буду ведаць, што мяне чакае заўтра, буду глядзець, як паволі насоўваецца злыбеда, і нават ведаць, колькі слёз прыйдзеца выплакаць. Буду ведаць, дзе чакае шчасце мяне. А ці ж шчасце гэта, калі ведаеш? Жыццё стане нейкім апрашчальным і не цікавым.

– Не хвалюся, калі ты збаішся зараз і выбераш пажыць яшчэ, ты забудзешся пра гэтую сустрэчу і ніколі не здагадаешся, што чакае цябе заўтра, і будзеш спасцігаць зямную мудрасць па крупіцах, радуючыся кожнаму адкрыццю, як звычайны чалавек. І радавацца будзеш кожнаму новаму дню. Гэта закон, мы не можам парушыць яго. Але ж помні, усё адно прыйдзеца стаяць перад выбарам, некалі трэба адважыцца пераступіць парог. Прыйдзеш да гэтага.

– Калі так, – адказаў чалавек, – дык навошта адкладваць на потым, днём раней, днём пазней, калі да гэтага ўсё адно мушу прыйсці, то давай ужо зараз. Неадкладна! Пайду далей, куды там трэба ісці? – здаецца, вырашыў нарэшце ён.

– Што ж, ты атрымаеш, што заслужыў. У цябе быў час... Я чакаю цябе. Да сустрэчы... – на гэтым словы-думкі Ярасвета абарваліся.

Ён знік. Растварыўся ў паветры, быццам і не было яго толькі што, быццам усё гэта зноў жа – толькі прымроілася чалавеку.

Чалавек агледзеўся. «Не, не мроя, не сон – вось жа цела маё, асобна ад мяне, і вось жа я: па-за целам!». Ён прыпомніў апошнія словы Ярасвета: «Я чакаю цябе... да сустрэчы», – значыць, трэба збірацца? І замітусіўся, заспяшаўся, нібы баючыся спазніцца некуды. «Ці нічога я не забыўся тут? – і раптам успомніў: – Маці! А як жа маці? Яна не перажыве маю смерць!».

«Гоп! – усвядоміў знянацку, што стаіць пасярод бацькоўскай спальні, і паспеў здзівіцца яшчэ: Як жа ўваходзіў сюды? Не помню, як адчыняў дзверы? Як зачыняў...».

Маці з бацькам ціха-мірна ляжалі ў ложку, быццам нічога і не здарылася. Сон быў глыбокі. Чалавек спрабуе дабудзіцца, дакрычацца да бацькоў: «Мамо! Мамо... уставай, мамо, чаго ты спіш? Я адыходжу. Мне трэба... Што ж вы не чуеце? Тато, Тато! Уставайце! Чаму ж вы спіце?» – ледзь не плакаў ён ад крыўды: бацькі маўчалі. Голас, відаць, не даходзіў. І тут чалавек зрабіў яшчэ адно жаклівае адкрыццё: рука, якой спрабаваў растармашыць маці, свабодна праходзіла праз яе цела! Не сутыкалася з ім, а ўваходзіла, паглыблялася, нібы ў ваду. Зразумеў: сувязі няма!

Хай бы гэта было сном... Ён апошні раз паглядзеў на бацькоў і зноў падумаў пра сваё цела: «Я тут і я там?» – толькі захацелася пераканацца ў гэтым, яшчэ раз упэўніцца ў неверагодным, як тут жа апынуўся ў сваім пакоі. І новае адкрыццё ўразіла нечаканасцю: ён прайшоў у сваю спальню праз сцяну! Перанёсся сілаю думкі: не паспеў падумаць, з'явілася толькі жаданне яшчэ раз упэўніцца – і вось, калі ласка, ён ужо стаіць тут.

Цела нерухома ляжала на ранейшым месцы, магло падацца, што яно спіць. Чалавек прыгледзеўся: а ці ж дыхае ён? Цішыня.

«Мусіць, пара?» – успомніў чалавек свой абавязак. Прыўзняўся над целам, паглядзеў на яго зверху, прайшоў праз столь, дах і памкнуўся ўгару. Панясло, закруціла... Ён вінтом уразаўся ў неба. Замігцелі зоркі. Чорны, невядомы космас, як вялізная дагістарычная жывёліна, усмоктаў у сваё чэрава.

Хуткасць узрастала: кропачкі зор спачатку ператварыліся ў невялічкія працяжнікі, а потым расцягнуліся ў суцэльныя лініі.

Дзікі, драпежны космас, здавалася, рагатаў, патрасаючы сусветамі, над жменькай кволага жыцця. Таямнічыя варожыя стыхіі шкамталі бедную душу, уцягвалі ў пякельныя беспрасветныя дзіры, да вар'яцтва раскручвалі ў чорных вірах... «Гібель! Куды мяне нясе? Трэба спыніцца! Не хачу! Затрымацца... Мне яшчэ трэба на зямлю, туды, дзе засталася цела. Не зараз, хоць на хвілінку пазней. Спакою хачу, хоць дзянёк яшчэ пабыць у зямным суладдзі, пад абаронай цела. Мне яшчэ трэба дажыць, выправіць свае памылкі, я ж ведаю цяпер, што такое памылка!

Адпакутаваць за грахі, навучыцца... можа, тады будзе інакш. Толькі не цяпер! Назад! Няхай гэта здарыцца потым, некалі потым... Пазней...».

Але затрымацца цяжка – паўсюль пустэча.

Чалавек сцяўся, скурчыўся, падабраў рукі пад живот, сагнуўся ўсім целам да каленяў, нібы прыняў позу эмбрыёна, нібыта ён яшчэ ва ўлонні маці, не нарадзіўся... О Божа, рух запавольваецца! «Няўжо магчыма?» – варухнулася ў душы слабое спадзяванне; развярнуўся ў супрацьлеглым напрамку і толькі пачаў ліхаманкава шукаць выйсце назад – у імгненне вока апынуўся на зямлі, на ложку, у сваім целе.

Ён не мог зразумець, што ўратавала яго, што дазволіла спыніць шалёны лёт, крутнуцца назад і скінуцца на зямлю, ці так было наканавана з самага пачатку: **вярнуцца**. Ці ён зрабіў нешта зусім нядаўна, ужо не ў целе, што прымусіла вякамі адпрацаваную механіку нябёсаў даць збой і дазволіць яму скарыстаць адтэрміноўку. Няўжо па-за цэлам зрабіў нейкі ўчынак на сваю карысць? Чаму такая жудасць была ў палёце? Жахлівае мяне чакала там, куды я ляцеў, ці пакутківа-невыносным з'явіўся сам касмічны палёт? Што чакала мяне, чаго я так баяўся?

Некалі потым, праз гады жыцця, ён нечакана ўспомніць гэтае здарэнне да драбніц. Але гэта будзе потым, яшчэ не хутка, праз страшэнны правал жыцця.

А пакуль што, як толькі вярнуўся на ложак, ён усвядоміў, што ляжыць з адплюшчанымі вачыма, але быццам падвешаны ў прасторы. Сцены пакая, усе рэчы ходзяць ходырам. Усё круціцца вакол яго, нібыта ён цэнтр усяго сусвету. Гукі, надзвычай выразныя і ясныя, б'юць па вушах. Калі ён кранае коўдру – шум падаецца снежнай лавінай. «Шэрх, шэрх, шэрх...» – паўзе муха па столі.

«Шэрх-шэрх! Шухі-шухі-шухі!» – ён чуе, як яна перабірае магнатымі лапкамі.

«Бух!» – узрываецца насычаным шамаценнем цішыня: гэта ён ударыўся локцем аб сцяну. Але ўсё паціху запавольваецца і, нарэшце, спыняецца. Непрывычнае знікла, усё стала звычайным.

6

Крумкач наталяўся памяццю... Ён не ведаў тады, што вочы, якія выпіў некалі, будуць апошнімі чалавечымі вачыма. Але смерць заўсёды вабіла яго... І цяпер ён таксама, як дзвесце ці трыста гадоў таму, як крумкач, які сканаў на пабоішчы, упіўшыся крывёю, цяпер ён таксама адчуваў задоўга набліжэнне смерці. Ён гатовы быў чакаць хоць цэлую вечнасць, абы толькі яшчэ раз выпіць з вачэй сіняе неба, якое ў апошняе імгненне чалавечага жыцця чамусьці перакрываецца туды.

На ўсходзе ўжо развіднела. Каркнуўшы яшчэ раз, крумкач узмахнуў крыламі і зляцеў са старой таполі.

* * *

«Пранесла!» – першае, што выдыхнуў чалавек, і знясілена праваліўся ў глыбокі сон. Раніцай прачнуўся здаровым: хваробы як не было. (Калі гэта, сапраўды, была хвароба). І сябры, і знаёмыя заўважылі, што ён вельмі змяніўся апошнім часам. «Цябе як падмянілі!», «Цябе не пазнаць!», «Ты стаў іншым!» – наперабой здзіўляліся яны. А сам ён толькі паціскаў плячыма: не ведаю, такі ж самы, як і быў. Нічога не ведаю... І быў ранак... І быў дзень... І быў вечар... І прыйшоў другі дзень. І настаў трэці і чацвёрты... І надыйшло жыццё са сваімі штодзённымі клопатамі і заслانیла ісціну. І чалавек забыўся на сваю сустрэчу з Ярасветам. Забыўся і пачаў жыць, як і раней. Праўда, аднойчы вельмі здзівіўся, калі заўважыў, што амаль увесь час перад акном яго дома на таполі сядзіць стары воран.

7

І зноў чорны, як ноч, і стары, як жыццё, крумкач, прашумеў цяжкімі натомленымі крыламі, важка апусціўся на старую таполю. Ён прылятаў сюды кожную ноч сорак гадоў запар. Галіна, на якую заўсёды садзіўся, – высахла, таму што кожную ноч крумкач калечыў старое дрэва вострымі кіпцюрамі.

Чалавек адчыніў акно, высунуўся ў ноч. Воран варухнуўся, павярнуў галаву на бок і, бліснуўшы слепаватым вокам, замёр. Здалёк можна было падумаць, што ён прырос да дрэва.

– Чорны воран, – пракрычаў чалавек, – чаму ты так любіш сіняе неба?

– Кар-ар! – адказаў крумкач. «Кар-ар!» – адгукнулася начное рэха.

* * *

І ўсё ўсплыло раптам, праз сорак гадоў жыцця, калі ўнук раскажаў чалавеку пра свой жудасны «сон». Чалавек успомніў сваё – і яму стала прыкра і балюча: як жа так? Ён забыўся на самае важнае і галоўнае – жыў, як давядзецца, не думаючы ні аб чым, а недзе там, у чорным космасе, яго ўжо даўно чакаюць. І трэба прыйсці і прайсці няпройдзены адрэзак шляху, на які не хапіла смеласці ў маладосці. І там апошняе... Ён даўжнік! Як жа так? Яго ж папярэджвалі? Адпушчаны авансам... І зноў не паспеў. Забыўся. Што ж там? Цемрадзь... Пагібель... Канец... Канец? О, Божа...

(*Часопіс «Маладосць». № 11, 1996 г.*)

3. Ад Крыжыка да крыжа

1

За паўгода да таго, як споўнілася трыццаць тры гады, ён згубіў свой нацельны крыжык. Звычайная дробязь, але абставіны, пры якіх не стала крыжыка, стрэмкай заселі ў душы. Крыжык быў Віктаравым равеснікам і доўгі час ляжаў, загорнуты ў анучку, на дне абабітай каванымі арнаментамі скрыні разам з яго метрыкамі, са шлюбным пасведчаннем бацькоў і з матчыным медалём «За трудовую доблесть». І вось аднойчы (яму было тады гадоў 26) Віктар звярнуўся да маці.

– Ці ёсць той крыжык, з якім мяне хрысцілі?

– Не ведаю... Трэба паглядзець. Павінен быць дзесьці, – прыпамінала яна. – А навошта ён табе раптам спатрэбіўся?

– Хачу насіць! – адказаў Віктар.

Маці не стала распытваць, чаму гэта раптам сыну захацелася насіць крыжык.

«Ці мала якая мода прыходзіць, вунь і артысты на сябе паначаплялі, не тое што раней хаваліся, каб пахрысціць дзіця», – а ўслых сказала толькі:

– Глядзі ж, не згубі, дрэнная прыкмета. На ўсё жыццё памятка. – І палезла ў скрыню.

Доўга перакладала прапахлыя нафталінам сувоі палатна, задаволеная перабірала «амерыканскія» хусткі, разгортваючы, пераглядала вышываныя сурвэткі, ручнікі ды адрэзы матэрыі і, нарэшце, выцягнула спадыспаду невялікі пудэлак, сцягнула гумку, якой ён быў перахоплены, і зняла накрыўку.

– Тут іх два, адзін Святланін, другі твой, – муляла яна зашкарузлымі пальцамі белы і жаўтаваты крыжыкі, нібы правяраючы іх на сапраўднасць. – Не ведаю нават, каторы чый? Далібог, не магу спомніць.

Віктар выбраў сабе медны і адразу паверыў, што менавіта гэты павінен быць ягоным. Пачапіў крыжык на сярэбраны ланцужок, куплены загадзя ў горадзе, і павесіў на шыю. Колькі помніць, з таго часу ніколі не здымаў яго, хіба што аднойчы парваўся ланцужок: перапаяў нанова звяно і зноў адзеў.

2

Не скажаш, што Віктар быў набожным чалавекам, у царкву хадзіў зрэдку, маліўся калі ўспомніцца, але рэлігія цікавіла яго заўсёды. Ледзь не кожны дзень дадумваўся ён да вечных пытанняў: для чаго даецца жыццё? Што такое ўвогуле чалавек? Ці можна ведаць будучыню? Апошняе турбавала больш за ўсё, і дакладней было б сказаць так: «Ці можна ЗМЯНІЦЬ будучыню, нейкім чынам паўплываць на яе?» Ці мае чалавек уладу над часам? З гэтай прычыны Віктар перачытаў усе прароцтвы, якія мог знайсці: паштудзіраваў цэнтуры Настрадамуса, дакапаўся нават да звестак дэльфійскіх аракулаў, пачаў захапляцца гараскопамі, варажбой і шмат якой іншай чартаўшчынай, спрабуючы зазірнуць у заўтрашні дзень. Адноўчы выпадкова наткнуўся на цікавы гістарычны факт, уразіўся страшэнна, хоць гэта і магло быць простым супадзеннем: аказалася, што Аляксандр Македонскі гэтак жа, як Ісус Хрыстос, памёр у трыццаць тры гады – раптоўна захварэў на ліхаманку і сканаў, а праз год пасля яго смерці памёр Арыстоцель, які з маленства выходзіў палкаводца. Абодва, і Сын Божы і Аляксандр Вялікі, распачалі, так бы мовіць, сусветную вайну – адзін заваяваў зямлю мячом, другі паланіў духоўна, і абодва памерлі ў трыццаць тры. Пазней яму трапіў у рукі аркуш з параўнальнымі біяграфіямі Напалеона і Гітлера, Вашынгтона і Кенэдзі: параўнальны акцэнт ставіўся на ўзросце палітыкаў, калі яны прыйшлі да ўлады або здзейснілі штосьці значнае – супадзенняў было шмат. Пагадзіўся ён і з Хлебніковым, што існуе «закон пакаленняў», «законы імперый і войнаў» і што людзей з аднолькавымі задачамі ў розныя гістарычныя часы спасцігае падобная ж доля. Усё паўтараецца праз аднолькавыя прамежкі часу ў гісторыі, а ўзрост 33 гады, у любым выпадку, – ракавы, нават быліны Ілля Мурамец і той мусіў «трыццаць тры гады сіднем сядзець на печы», пакуль калікі перахожыя не папрасілі падаць вады.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.